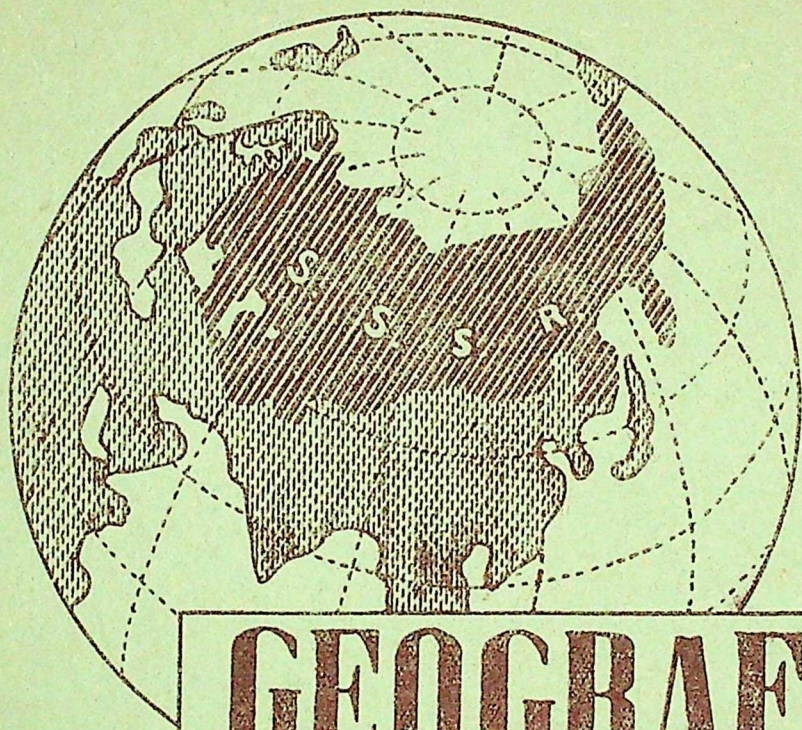

L. G. TEREXOBA boln V. G. ERDELI.

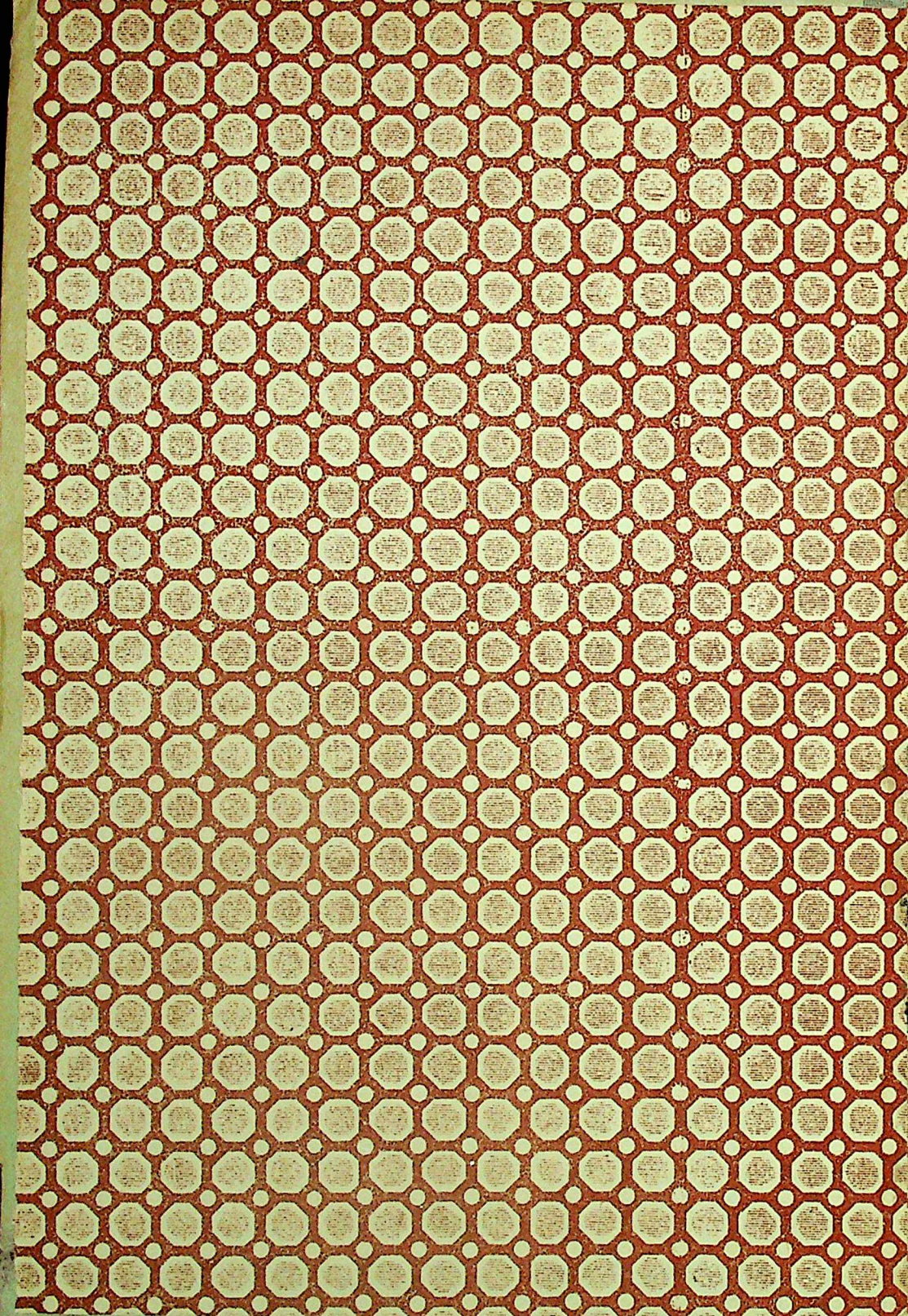

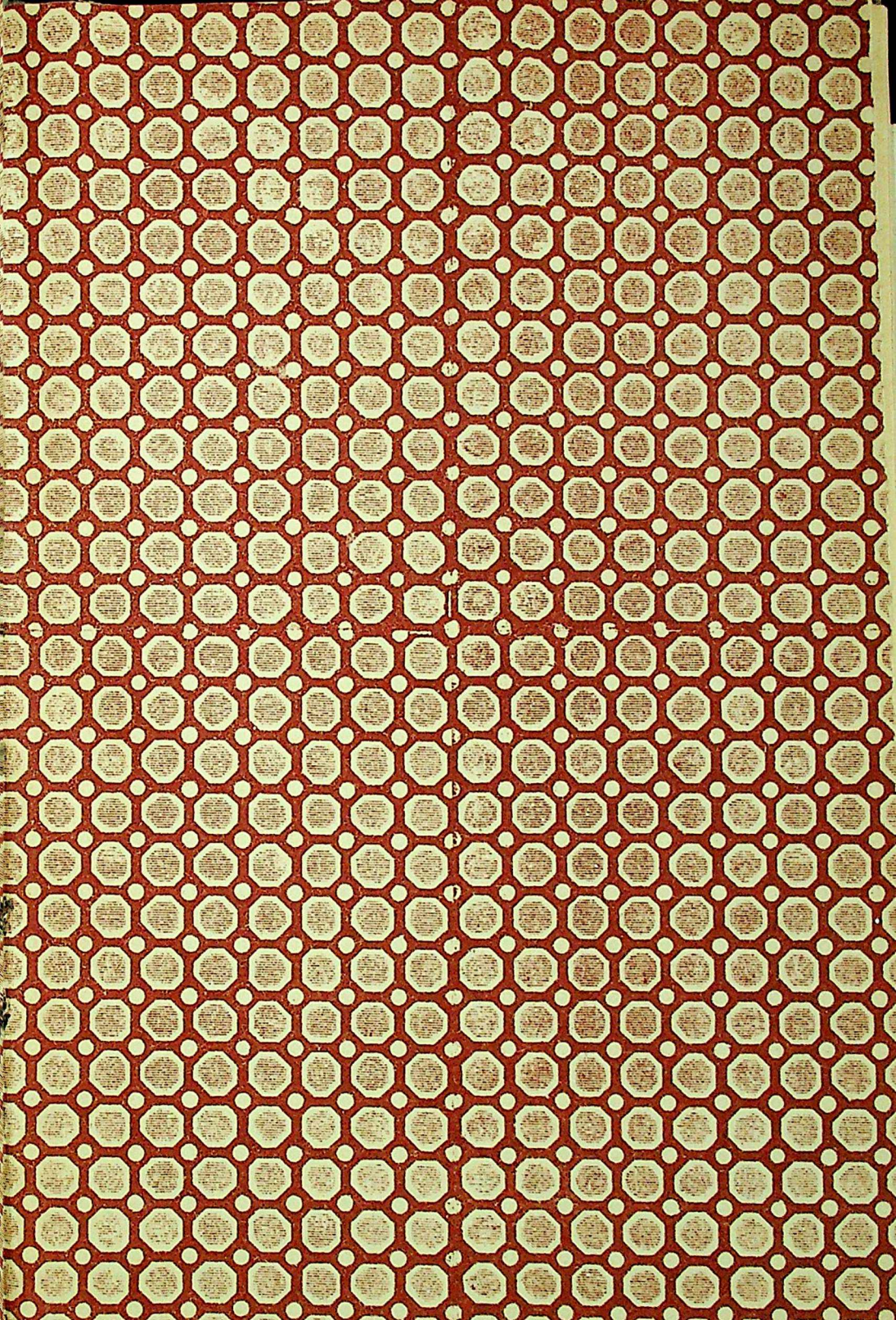
GEOGRAF

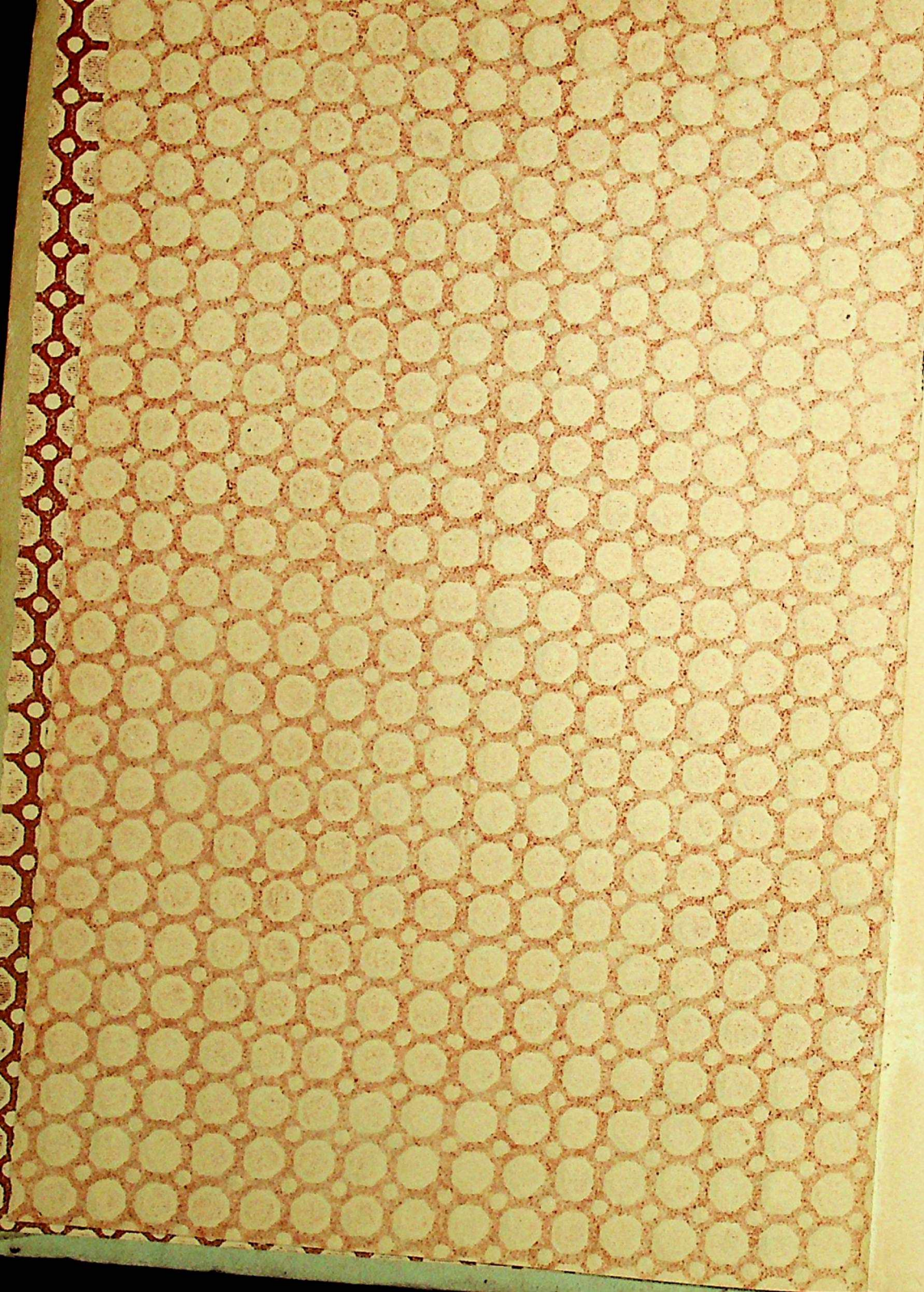
EKLCIN ŞKOLIN UÇEBNİG

NEGDGÇ XƏV

XALİMO TANIHCIN DEGTİ HƏRHAÇ
ELİT 1936 İ.

M $\frac{K-K}{29}$ экз 2.

L. G. TEREXOVA boln V. G. ERDELI

GEOGRAFI

NEGDGÇ XÖV

EKLC ŞKOLIN, HORVDGÇ KLASIN UÇEBNİG

Horvdgç harc jasgdsn

RSFSR NARKOMPROSAR BATRAGDSMN

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОЧНОЙ
Академии Наук
СССР

XALBMG TANHÇIN DEGTR HARHAÇ
ELST 1936 z.

Orqullhınь *Kosin X. boln Manzin K.*
Orqullhınь şınas xələz jassnıь *Sanzarga B.*
Şın jasvrınь xələz batlsnıь *Kosin X.*
Texredaktor *Lebedev I. A.*
Xələz harfilhınь *Manzin B.*

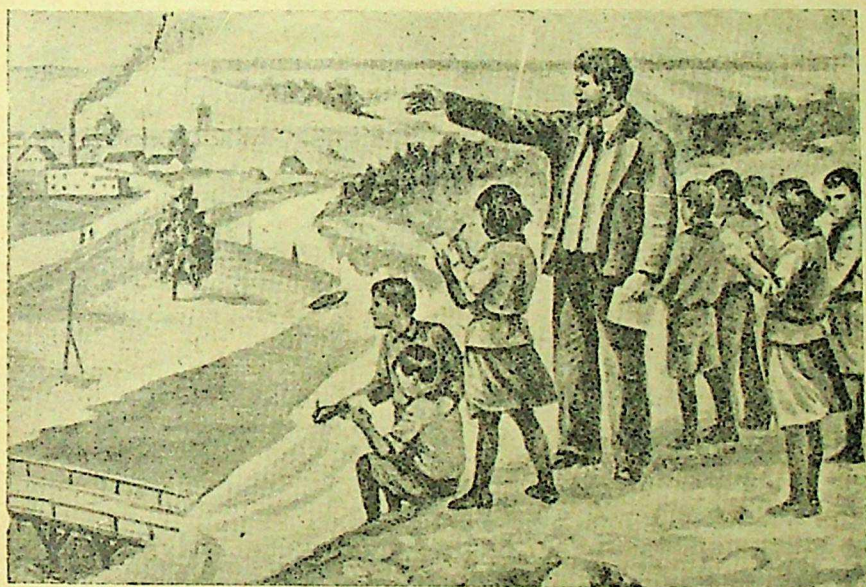
Сдано в произв. 9/X-35 г. Подп. к печ. 10/IV-36 г. Тираж 4200. Бум. 62×94¹/₁₆.
Печ. л. 8³/₄. Бум. л. 2⁷/₈. Калмобллит № 398. Зак. № 7340.

Саратов Типография № 1 Крайместпрома.

TYRYN YG.

Ta ekləd *geograf* daszanat. Mana deernь wəəx hazrin tuskas oln şin boln sonьn jum medz avxt.

Geografin urokмud bolsn cagt tana təgəlnd wəəx hazrla ta tanьldcxaxt.

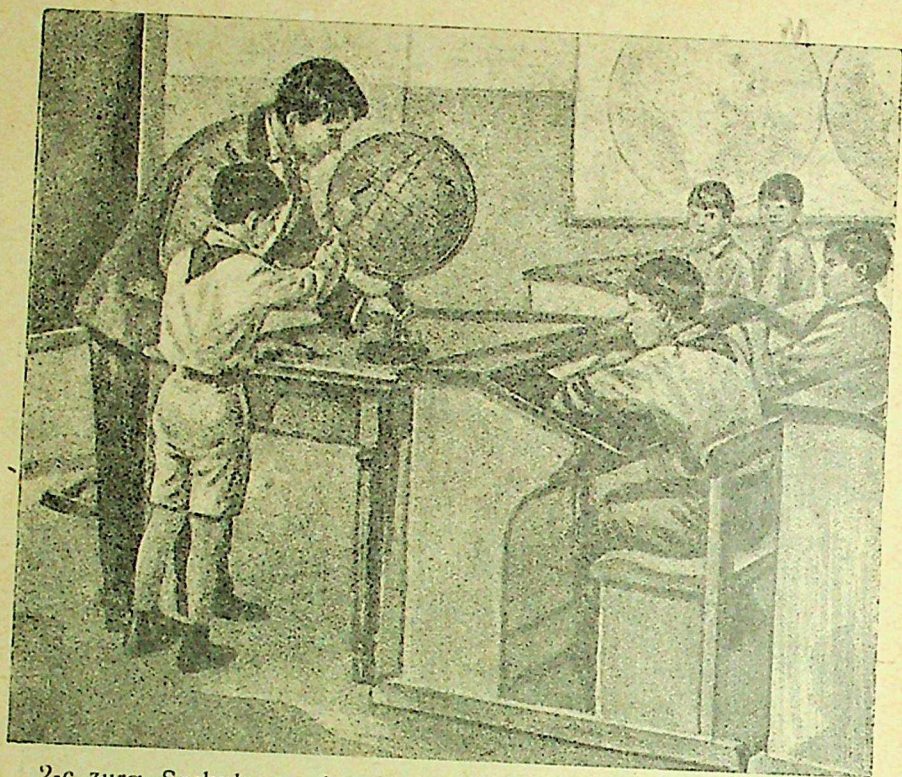

1-ç zurg, Surhulьçnr wəəsn hazran şinzlənə.

Hazr jamaran ikinь, hazr jamaran kevtəhinь, hazr deer jun wəədgинь ta medz avxt.

Geograf dasxlarn orçln jamaraninь, hazrin alьdnь bolv çign əmtн jahz wəədgинь medz avxt.

Geograf urok deer zura boln kart—hazrin zurulь—meddg surxt. Ter zurulьмud xələhəd jamaran çign hazr sanandan yzz bolxmн.

2-ç zurg. Surhulıçnı globus xələhəd hazrın möhləglə tanıdzana.

Мана үсөвнүг танд географ dasxdtn дөн болх.
 Үсөвнүгла хамдан зүрә болн карт вәәнә. Теднig сәәнәр
 севрәр вәртн. Зүрә болн карт угahар географ dasz болш уга.

I. MANA TƏGƏLND JAMARAN HAZR BƏƏXINƏ JAHZ MEDZ BOLX.

Bidn jungad tɵeryvdn.

Bidn nɵkdtəhən mana balhsnd ɵərən lagerər bəəsn pionermyd tal kesgəs naaran odxar sedəvdn. Xaalh medz avçkad harad jøvuvdn.

Biçkn hol hatlūvdn, ik cekə hazr kerçyvdn. Lager bəəsn cahan xarha modna ɵ-şuhu modnd kyrəd iryvdn. Modinə ça-
vçad harhsn xaalhar jøvuvdn.

ɵ-şuhu modn dotr sən bolv. Cahan xarha modna ynr kan-
knad bəənə. Moddin oras bytngy şuugad bəənə. Coklur şovun
xold çonnad bəənə.

ɵərənd kəndln kerçəd harsn xaalh xarhx.

Gentkn mana zyn bijd kermn yzgdəd odv. Bidn ardasnə
daxad gyyvdn. Kerm manas zolv. Modn deer hərədz harad
kermn acs zaagt bultv. Bidn zokszahad caaran harad jøvuvdn.

Kəndln kerçəd harsn xaalhd kyrəd iryvdn. Barun talakşan
xazihəd haruvdn. Darud lagert irxyvdn. Bolv neg ças, xojr
ças jovad orkuvdn, lager uga. Xaaran jovxmə? Xaalhs kənd-
lnnəd çign harna, mana jovsn xaalhla zergləd çign xarhna,
tegəd cuhar neg negən duraz. Təgəlnd teryn əmtə jumn uga.
Bidn tɵərzivdn. Lager xəəhəd kesgtən ɵ-şuhu modn dotr tɵ-
ryvdn.

Gentkn xold noxan xuelhn sonsgdv, lesnəg yzgdv.

Lagerəs xəvrgşən dolan kilometr harsn bəəzvdn. Sanxd
kermnə ardas gyyxlərn yzgən aldz kevtəvdn.

Lesnəg manig ger talan daxulz odad cə əgv, tyynə kəv-
ynə manig ydşəhəd harv. Holin kəvəd mand pionersk lager
yzgdsn cagt xarhhu bolz odv.

Neg ɵəzsənə xəən pionermyd manig gɵryrmdn ydşəz ha-
rhv. Xojr kəvyn mand hazrç bolv.

Tedn deerəsny təgəldən yzgdg neg tolha deer harv. Ömnən bəsn hazrinny zura boln neg biçkn pribor—kampus—delgv. Tednən zəvər udan xələhəd xoorndan zöv-selvgən avldv. Tiigzəhəd balhsn albdaran bəəxinny, balhsn e-şuhu mod tşrlad tolhas es yzgsn bijinny, mand zaaz egv. Zura xələhəd neg jum kemzələd toolzahad balhsn kyril dərvin kilometr, kirxd ças bolad gertən kyrxt giz mand kelcxəv.

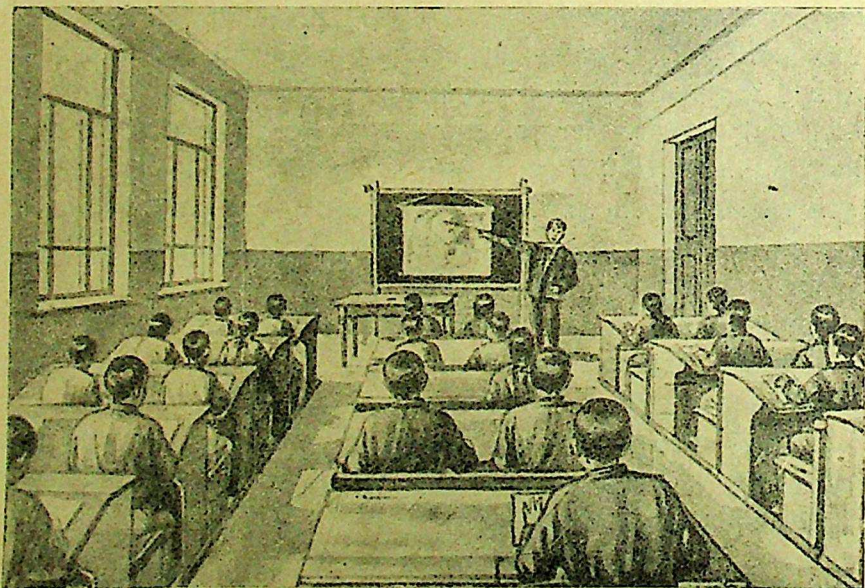
Tedn en kelsn tootan cugarag medsn əng harhzana giz bidn şiidyvdn. Bolv tednig daxad haruvdn.

40 minut bolsn çigə cagt xold balhsn yzgdəd, ças bolad lavta gertən irxlərn bidn aln boluvdn.

Bidn soxr uls met e-şuhu modn dotr tərz jovsmdn sanandm orv, bi tegəd pionermyd met xaalhan olz avdg bolxar lavtəhar şiidyv.

Kyn bolhn təgəldən bəəx hazrig səənər medx josta, albd bəəxən medx josta, tyynə ergnd bəəxig medx josta, jamaran çign xaalh olz avç çadx josta.

Təgəldən bəəx hazrig səənər meddg bolxin kergt yzgan xol-əerig olz caddg, hazrin zura olzlz çaddg bolx josta.

3-ç zurg.

„Barun bij“, „zyn bij“ gisn yzg soləd wəədmn.

Zurag səənər xələtn.

Surhuləçnrin aləd bİjdny terzs wəənə—*barun bİjdny* alə zyn bİjdny.

Tednəs yydn aləbaran wəənə?

Yydn bakşas aləbaran wəənə?

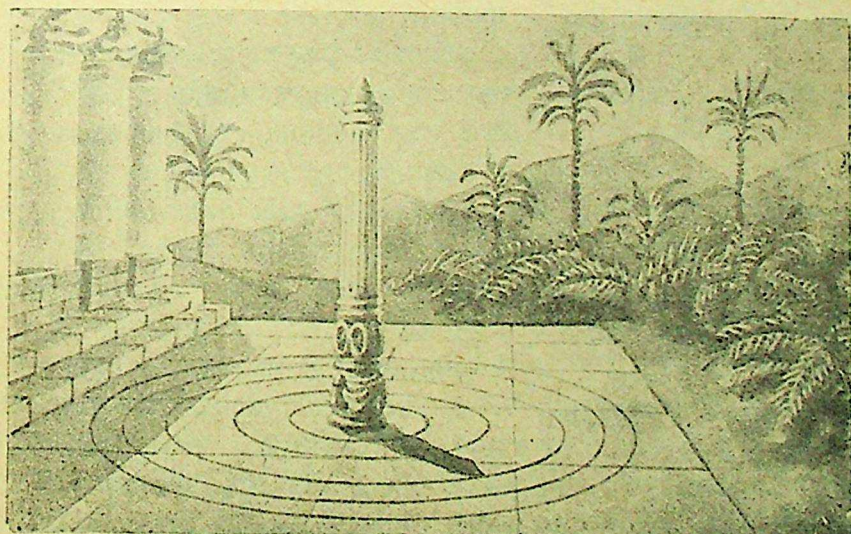
Daalhər. Part deerən sun wəəz olz avtn: Tana klasin terzs tanas aləbaran wəənə? Yydn tanas aləbaran wəənə? Tedn bakşas aləbaran wəənə?

Bİdn çİrəhərn aləbaran xələz zogsnavdn tyyg daxad „barun bij“, „zyn bij“, gisn yzg soləd wəənə. Kəmr bİdn çİrəhərn neg bij tal xələhəd zohsxla—kesg oln jumn mana barun bİjd wəənə. Tustan ergəd xəry xələhəd zohsxla,—urdn barun bİjd wəəsn jums zyn bİjd harna.

Evrən bİjəsn avn „barun bij“, „zyn bij“, „əmərən“, „xorən“ gidg yzg olz harhdg kyn es tanədg hazrt amrar təərxmn. Kyn ergəd wəəv çİgn es xəvrđg yzg batlz avx kergtə. Əmtn yyg ert medəd yzgən *narar* ilhz olz avdg bolsmn.

Əmtn yzgən *narar* jahz olz avdg bolsna tusk.

Narn tengrər jowad jowdgig əmtn kezənəs naaran ədr boln yzdg wəəsmn. Narn ərýnd harç İrəd, zİsəd mel ulm

4-ç zurg. Xuuçn Greed wəəsn syydryn xələhəd cag meddg baxn.

gşən, ulm deegşən harad jovna; ydləd əmtin ik əndrt kyrnə, tegəd xəry ekləd buuna. Asxn bolad irxlə ədrin gerl boln dula bişən daxulad narn suuna.

Narta ədr jumn bolhn toqt syidr əgdgig əmtin bas medz. Bolv jumn bolhna syidrin utnə ədrin ergcin turşart soləd bə-ənə. Narn hazrt əərxn dora bolv dutm syidr ut bolna; narn deer bolm dutm syidr axrxn bolna. Ədrin ergcin turşart syidrin yzg bas soləd bəənə.

Bu şinzllhig əmtin olzlad ploşcad hazrt tusln baxns buldg bolv—(4-ç zurg). Baxnin syidrin utar boln syidr xaarn xə-ləsərnə kircəd əmtin cag meddg bəəsmn.

Narig şinzlə bəəz yldəd syidr əmtin axr boldgig boln te-gəd onədind neg yzg tal xələdgig əmtin bas temdglz avç.

Ydləd harsn syidr tuszasn yzgig əmtin *ar yzgin yzg* esklə *ar yzg* giz nerədz.

Tuslcad bəəsn yzgig *əmn yzgin* esklə *əmn yzg* giz nerədz. *Əmn yzgt narn onədind ydləd bəənə.*

Dəkəd xojr yzg bas togtaz avç: *narn harx yzg* boln *narn suux yzg*. En yzgydig zurgt yzylsnlə ədlər olz avdmn.

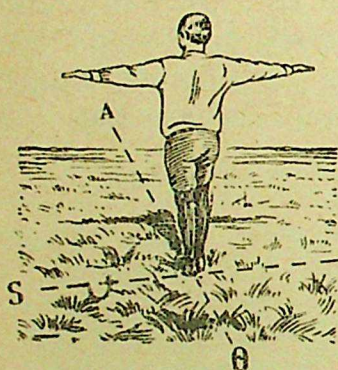
Kyn ar yzg xələz zohsad xojr ha-ran xəvrgşən sunhdmn. Barun har zyn yzg zaadmın, zyn har *barun yzg* zaadmın.

Ar yzg, əmn yzg, narn harx yzg boln narn suux yzg—hol yzgyd soldmn.

Kyn jahad ergəd bəəv çign *ar yzg, əmn yzg narn harx yzg, narn suux yzg soldmn biş.*

Axrar en yzgydig iigz temdgldmn: *ar yzg—A* (ors yzgər *C*), *əmn yzg—Θ* (ors yzgər—*IO*), *narn suux yzg—S* (ors yzgər *3*), *narn harx yzg—N* (ors yzgər *B*). Xələmgahar narn harx yzgig zyn yzg, narn harx yzgig barun yzg giz bas keldmn.

Daalhər. 1. Çilgr ədr temdgltın: Tanig şkold oç jovx cagt tana syidr alədarən xələz tusna? Geryn xərz jovx cagt alədarən xələz tusna?

5-ç zurg. Hol yzgyd olz avlhn.

2. Kemzəltin: Tanig şold oç jovx cagt modna sydyr jamaran ut? Tanig şolas xərz jovx cagt ter modna sydyr jamaran ut?

3. Temdgltn: Şkolin alık terztın narn ərınd gerlən ərınə, ydləd alık terzt nam şahaz odxş?

4. Neg narta ərdr klasın terzın ramin sydyr ydəs ərın, ydlə, ydın xəən alıdaran xələz tusdğın bəln jamaran ut bəldğın pol deer cerdər temdgltn.

Hol yzgydig bİdn narar jahz olz avuvdn.

Surhulin zil ekləxd bİdn şkolin dvor dotr geografişk şınzllh kexər ploşçadk kez avlavdn. Ter tələd bİdn narn səənər tusdg neg bİçkn uçastg şyyz avlavdn. Deerkin təgşlçkəd els asxad orklavdn.

Geografişesk ploşçadk deer şuurg xadxad otvesar təgşləd zohsavdn.

Neg çilgr narta ərdr ydın çİgt bİdn klasarn byklədən ploşçadkd irəd şuurgas uuxn suuvudn.

Mİşa Vanə xəjr bəqşta xamdan şuurgur odad şuurgın sydyr xaarən xələzəxın ekləd ilhn sydydrın utın kemzəlv.

Mİşa sydyr daxulad zuras tatv, Vanə ter zurasn deer bİçkn kəndln zurasar sydydrın utın temdglv. Cəəkn minut davsın xəən sydyr nevçk zaəgrsın bİdn yzyvdn.

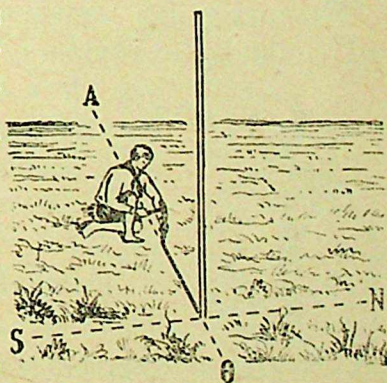
Təgəd Mİşa şın zuras tatv, Vanəs dəkəd sydydrın utın temdglv. Sydyr urdkasn axr bəlv. Mİşa Vanə xəjr kesg dəkz sydyr xaarən xələzəxın bəln utın temdglv.

Sydyr mel ormasn kəndrəd jəvna, mel axrdad jəvna.

Sydyr ərvzgo utdsın bİdn temdglv.

Əmtin axrxn sydydrın çİlgçd Mİşa has cəkv. Bəqş ter sydydrın yzg daxulz hararn zaahad kelv: „Tend ar yzg bəənə“.

Təgəd Vanə bəqşın kelsər çİrəhərn ar yzg xələz zəksad əmn yzg, narn harx yzg, narn suux yzg alıd bəəxın mand zaaz əgv.

6-ç zurg. Ydın sydydrın çİlgçd Mİşa has cəkv.

Ar yzg albd bæxinь cuhar sænær medtxæ gigæd bidn uro-kin xœn ploşçadk deer iim zaavrç kevydn: „ar yzg—œmn yzg“. Ter tælæd ydin syydriñ tuslh daxulad nærxn biçkn kanav maltad, xamxrxæ pyrmg kirpiçær boln çoluhar dyyrgyvñ.

Daalhør. Ta bas enynlæ ædlær hol yzgyd olz avtn.

Kompas.

Yzgæn narar çilgr ødr olz bolxmn.

Zug onbdin çilgr narla ødrmyd bæhæd bæxş.

Bytngy ødr boln sæød yzgæn *kompas* giz neræddg neg priborar amrxn olz avç boldmn.

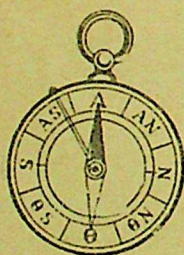
Ik kezænæ hazr yzxær jov' legd amr kectæ kompas olzldg bæz. Ter kompas utsnd dyyzlsn sornclsñ plastinkæs byrdsñ bæz.

Utc hartan avsn cagt ter plastink nææxldg bæz.

Tiigæd nææxlæhæd ter plastink zogsdg bæz—neg yzyrnь ar yzg, naadknь œmn yzg zaadg bæz.

Ødgæ cagt æmtñ talin kectæ kompas edlnæ. Ter kompas bold sornclsñ strelkæs byrdsñ. Strelkin neg yzyrnь køk, naadknь cæavr. Strelk kəşyr deer ergæd bæænæ. Ter kəşyr şil byrkæstæ tægrg korobkin jorald batrata.

Kompasig iigz togtadmn: kompasig tinьgr jumñ deer tævæd strelkinь tøvknlydmñ. Tegæd korobkin jorald bææx *C* gidg yzg deer strelkin køk yzyrnь irtl korobkig ergylæd bæædmñ. Ar yzg oldv. Korobkin jorald bææx naadk yzgydñ naadk yzgydinь zaax: *B*—narn harx yzg, *3*—narn suux yzg, *IO*—œmn yzg.

7-ç zurg.
Kompas.

Kompasar hol yzgyd biş: nam xoorndk yzgydinь bas amrar olz bolxmn. *C-B* (zyn ar yzg, ors yzgyd) ar yzg boln zyn xojran xoorndk yzg zaana, *IO-B* (zyn œmn yzg, bas ors yzgyd) œmn yzg boln zyn yzg xojran xoorndk yzg zaana, *IO-3* (barun œmn yzg, ors yzgyd)

barun yzg boln œmn yzg xojran xoorndk zaana, *C-3* (barun ar yzg, ors yzgyd) ar yzg boln barun yzg xojran xoorndk yzg zaana.

Kompas biçkn pribor. Kampasig xavtxdan avad jovxd evtə. Kompasta jovz aləd bolv çign tərş uga. Alədarən jovz jöv-xan mel kompasar xələhəd bəəx kergtə; xəry xərsn cagtan urdnə jovsn yzgən zərz jovx kergtə. Kelxd kemr urdnə ar yzg xələz jovsn bolxla, xəry xərxlərn əmn yzg xələz jovx kergtə.

Həzr ergz jovx cagt, ter dotr kesg xongtan usna kəvə yzl uga tengsər jovdg cagt kompas ik kergtə jumn.

Daalhər. 1. Kompasar oltn: Mana klasin terzs alək yzg xələz? Yydn alək yzg xələz bəənə?

2. Evrənn klast pol deernə esklə potolog deernə strelkər ar yzg temdgltın.

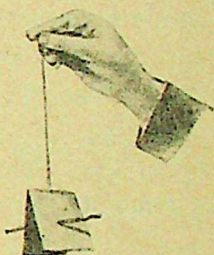
Evrən jahz kampas kelz bolx.

Kəzənə edləsən kompasla ədl kompas evrən kehəd orkz bolxmn.

Jirin zy boln sornə avtn. Zyynə dundas avn xurc yzyr tainə sornəcin neg yzyrərn 10—20 dəkz tatad orktın; sornəcin naadk yzyrərn tedy dəkz zyynə nydytə yzyrinə zylgtın. Zyn sornərv.

Gerin deevr metər evksn nərən polosk caas ter zyyhərn xatxad buultın. Ter kez avsn priboran erçm uga utsar əlgtın. Tyygən en zurgt yzylxəxlə ədlər utsarnə ərgtın.

Nevçk nəəxləhəd pribor təvknx, tegəd zyn oda yzylx: neg yzyrərn—ar yzg, naadkarn—əmn yzg. Evrən priboran josn kompasar şyytn, zyynə alək yzyrnə (xurcnə esklə nydtənb) ar yzg tal xələsinə sanz avtn. Ter yzyrərn tana kompas—zyn onədin ar yzg zaahad bəəx.

8-ç zurg. Evrən kesn kompas.

Daalhər. Tana şkol bəəx ulənc alədarən xələz sunsinə evrən kesn kompasar olz avtn.

Yzgydig zuruləd jahz temdgldv.

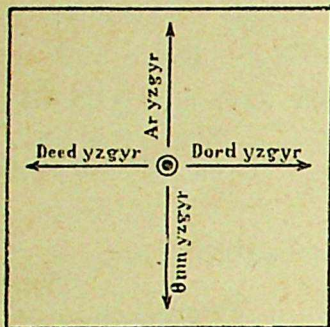
Bidn ploşçadə deer zohszalavdn. Manas ar yzg tal zavod yzgdzələ, əmn yzg tal-şkol, zyn yzg tal,—seləsovet, barun yzg tal—koperativ.

En punktsig tetradtan temdgltñ giz bakş mand kelv.

Bidn kesn zurulmudan dyncylxlə, kyn bolhn onđanar kesn medgdv.

Tegəd çikdnñ jahz zurxig bakş mand zaaz əgv.

Bidn bakşin kelsər zohszasn hazran tetradtan biçkn tēgr-gər temdglyvdn. Tegəd tetradin deerk zaxinñ ar yzg xələl-həd, dorkinñ—əmn yzg tal, barun zaxinñ—zyn yzg tal, zyn zaxinñ—ba-run yzg xələl-həd tetradan ergylyvdn. 9-ç zurgt yzylsnlə ədlər strelkər hol yzgydig temdglyvdn.

9-ç zurg. Yzgydig zurulbd jahz temdgldv.

Tyynə xəən tegəd bidn punkt bolhnig alək yzg tal temdglixig bidn amrar medz avuvdn.

Surhuləçnr zurulbd zavod, şkol seləsovet boln koperativig çikdnñ ormdnñ zursn es zursinñ şyytn.

Hol yzgydig zurulbd kesnlə ədlər onđdind zaadmñ: jamaran bolv çign punktəs ar yzg tal bolxla—bəər caasna deerk zax talnñ; əmn yzg tal—dork zax talnñ; zyn yzg tal—bəərin barun zax tal; barun yzg tal—zyn yzg talnñ.

Daalhər. İl hazrt zohstn. Tanas ar yzg, əmn yzg, zyn yzg, barun yzg tal bəəx punkts biçinnñ tēgəlnd olz avtn. Tednig evrənnñ tetradtan temdgltñ.

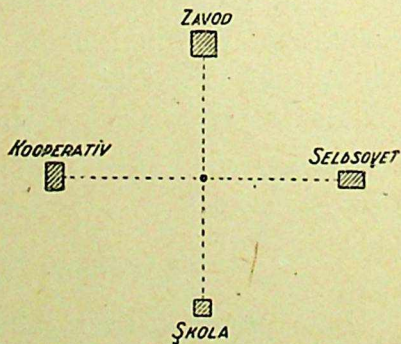
Hazrin ər xolig jahz oldv.

Hazrig səənər medxin kergt olñ əng punkts neg negnəsñ aləđaran bəəxig medsn bah.

Ter punkts xoorndan jama-ran ərəxn xolinñ bas medx kergtə.

Əərəxn xolig jahz meddv.

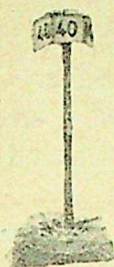
Baaxn tiim hazrig zərmdən alxlad kemzəldmñ; eləd hazrig—çasin toohar esklə jovsn ədrin toohar kemzəldmñ. Zərmdən iigz keldmñ: „Mana selənəs balhsn kyrtl mərñ tergər hurvn ədrə jovdl esklə jovhar tavn ədrə

10-ç zurg. Mana zurulbd tiim bolv.

jovdl. „Mana selənəs ə-şuhu modn kyrtl jovhar tavn çasa jovdl“.

Hazrin ər xolig iigz oldg arh degd digtə sən arh biş. Neg kyynə alxm ik, talin kyynə bişkn, neg mörn şuluhar jovna, ondan mörn ərved jovna. Neg hazrig jovhar bolv çign mərər bolv çign neg ədl cagt jovz irz bolş uga.

11-ç zurg.
Zaavrç—
baxn.

Hazrin ər xolig digtə kemzəhər kemzəlx kergtə: baaxn hazrig—*metrər*; ik hazrig—*kilometrər*.

Balhsdud xoornd, təmr xaalhin stans xoornd, derevnəsin boln kolxozmudin xoornd kedy kilometr bəxiny cuhar medtxə gihəd təmr xaalh boln şose daxulad baaxns-zaavrç buldmn.

Kilometr—baaxn hazr biş. Bydyn kyynə bijnə kilometr hazrig 10—15 minutd jovna.

Daalhər. 1. Şkolin xaşa (uləncin) daxulad ər—xolarn 100 metr hazr temdglt.

2. Tiim hazrig jamaran udan jovdgan ças xələhəd medz avtn.

3. 1 kilometr hazrig jamaran udan jovxan toolz medz avtn.

4. Neg kilometr jovad evrənnə toolvr çik çik bişiny şyytn.

5. 100 metrt tana kedy alxm oldgig tooltn.

6. 1 kilometrt kedy alxm ordgig tooltn.

7. Evrənnə selənəs 1 kilometr hazaran harçkad, xəry xələhəd ter hazrig nydərn dynnəd temdglt.

Hazrin ər xolig zuruləd jahz temdgldv.

Mana şkol bibliotek xojran xoorndk hazr bidn kemzəlyvdm. 25 metr bəəz. En yyg caasn deer jahz temdglij?

25 metr caasn deer baktş uga. Bolv bidn yyg yyring kemzəhər, kelxd santimetrər, caasn deer temdgilz çadxvdm. Kemr bidn santimetr bolhnig caasn deer 5 metrt toolx bolad ygcxlə, ter hazrin ər xolig utarn 5 santimetr zurasar temdgilz bolx.

ŞKOLA

BIBLIOTEKA

12-ç zurg. Hazr ər xolig zuruləd jahz temdgldv.

Mana ygcən cuharad medgdtxə gigəd zurulə dor mana bahrulsn kemzən ənginy baktazanavdm.

Zurulb kedg ygcəd bahrulgdsn kemzə maştav giz nerəd-gddmn.

Maştav jirdən zurulb dor bəədmn. Maştav gidg ygər ygcəd bahrulsn bahrullhn medyldmn: 1 santimetr kedy metr esklə kilometr toolxig. Biçg dornb zuras tatdmn, tyyg santimetr 13-ç zurg. Maştav. xovadmn. Zurasn negdgç xovac deer 0 biçdmn; 0-n barun biçd santimetr bolhn deer ter santimetr kedy metrin esklə kilometr in orçd bəəxinb medylzəx to biçdmn.

Negdgç santimetrig yyrmg xəvst xovadmn. Yynd zurgdsn maştavd biçkn xovacig 1 metr toolx kergtə.

Zurulbd hazrin öər xolig kemzəlxin kergt *maştavn linejk* olzldmn. Linejkin kəvtəhər neg biçkn bəər caas xuhsladm. Linejkig maştav deer təvəd, xələhəd öər xolig olxd amr jum: linejkig zurulb deer təvəd kedy dəkz baktəginb tooldmn.

14-ç zurg. Maştavn linejk.

15-ç zurg.

- Damşlhn.** 1. 13-ç zurgt bəəx maştavt maştavn linejk beldtn.
 2. 12-ç zurulbd şkol bibliotek xojran xoorndk öərnx xol çik zurgdsn es zurgdsinb maştavn linejkər şyytn.
 3. 15-ç zurulb xələhəd şkolas poşt kyrtl jamaran xolinb medtn. Zurulb iim maştavt kegdsmn: 1 sm-t—10 metr.
 4. Şkolas nur kyrtl 200 metr. Yyg iim maştavar yzyltn: 1 smt—20 metr.

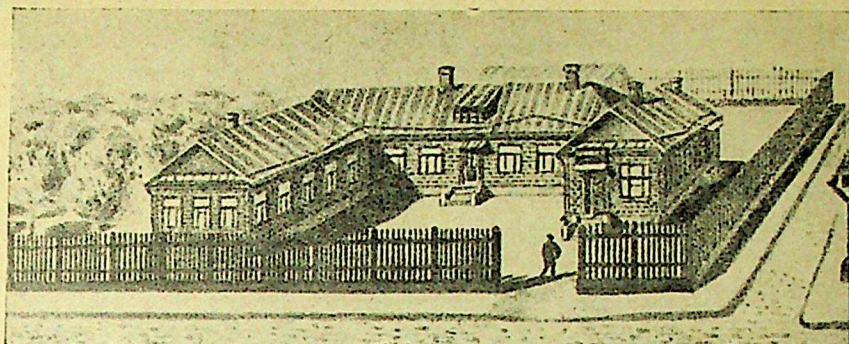
Bykl əng boln zura.

Yzg boln öər xolig olz avdg bidn dasvdn.

Bolv hazr sənər medxin kergt zura edldgig bas dasx kergtə.

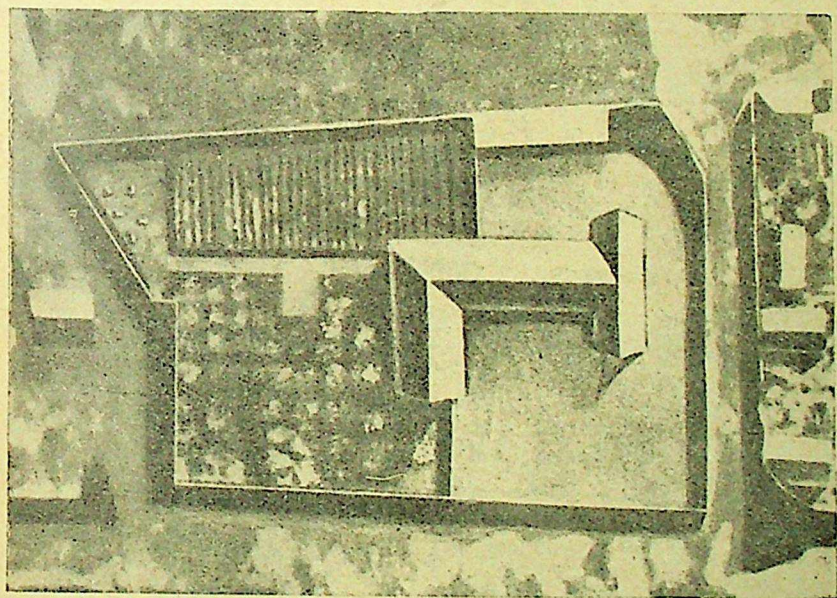
Zura xələhəd hazrin jamaran uçaştginb çign, durta hazran, kemr tedn nam manas zəvər xol bolv çign sənər medz bolxmn.

Ta biçstn yzəd uga, tərən odad uga neg şkolin usadəb jamaraninb medsər kedvt.

16-ç zur. Şkolin uçastgin zurg.

Şkolin uçastgin bykl eñgñ zurgdsn zurg ta hartan avuvt. Zurgt sәәnәр yzgdñ: şkolin neg davxr ger, өndr xaşa boln şkolin uçastgin neg biçkn xyvñ. Uçastgig byklđñ yzz bolş uga—ter jungad gixlә şkolin ger boln өndr xaşa taşrlzana.

Масштаб

1 см - 10 м

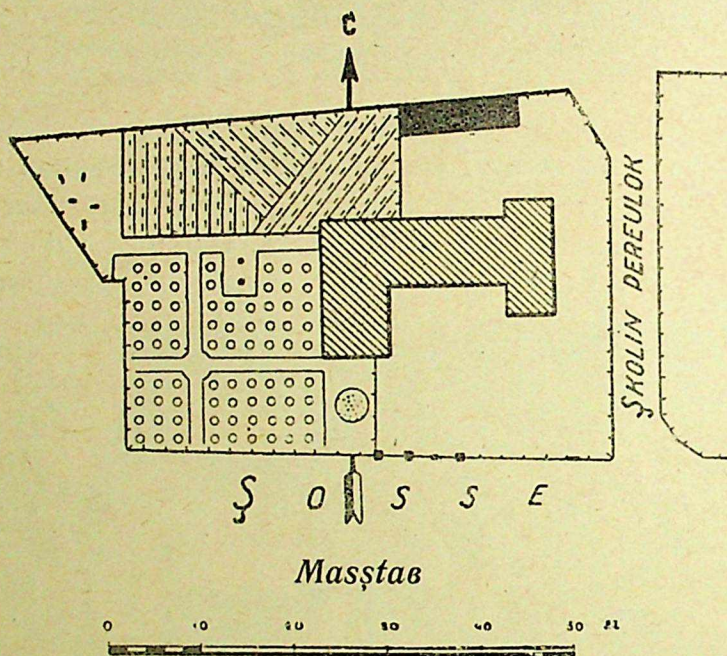
0 10 20 30 40 50

17-ç zur. Samoletas coksn şkolin uçastgin fotografiçesk zurg.

Tegәd ta samoletas coksn şkolin uçastgin fotografiçesk zurg avuvt (17-ç zurg.).

En zurgt şkolin uçastg bykldən səənər yzgdnə. Təgəlz bəəx Өndr xaşa, şkolin ger, sara yzgdnə; şkolin uçastgt baaxn ploşçadks bəənə, tedn zaagt biçkn xaalhs bəənə, ploşçadk deer urha moddud boln harud bəənə.

Bolv samoletas coksın zurgt şkolin uçastgt bəəx jımsın deevrñ boln gerin ezlzəx orm yzgdnə. Moddin orasñ boln tednə ezlsn orm yzgdnə.

Yğcsn Temdgıd

	Az yzğ tal zaalhn		Geogzafin ploşçadka
	Skola		Temsne sad
	Saza		Ogozod
	Cvetnik		Zəginger

— Modn xaşa

18-ç zur. Şkolin uçastgın zurulb.

Zurulb xələhəd şkolin uçastgla bas amrar tanıldz bolımn, en zurulb şkolin uçastgig bıdn tus deerəsñ xələzəx mētr kegdz. En zurulb səənər xələtn (18-ç zur).

En zurulь samoletas coksн zurg jir ikər duraz samoletas coksн zurgт mana yzsm jums cuhar en zurulьd zurgdz.

En zurulig səənər medxin kergт ygcsн temdgyd səənər xələtn. Tedn zurulь dor bəənə.

Samoletas coksн zurgт bolн şkolin uçaştgin zurulь daxulь maştabs əggdsн bəənə. Maştabs xələhəd şkolin uçaştgin kemzəg bykldн, şkolin gerin kemzə, saraн bolн uçaştgin onc xəvsin kemzəhinь dəngər olz avç bolxmn. Onc jums neg negnəsн alьdaran bəəxig, jamaran xol bəəxig bas medz bolxmn.

Tus deerəs samoletas coksн şkolin uçaştgin fotografiçesk zurg bolн şkolin uçaştgin zurulь—zura boldmn.

Damşlһn. 1. Zura-zurulь xələhəd jamaran maştabt zurgdsинь ilһn.

2. Ygcsн temdgydər şkol, geografiçesk ploşçadk, temsnə, sad, sara alьd bəəxinь olz avtn.

3. Şkolas alьdaran bəəxinь oltn: sara, geografiçesk ploşçadk.

4. Tedn şkolas jamaran xol bəəxinь medtn.

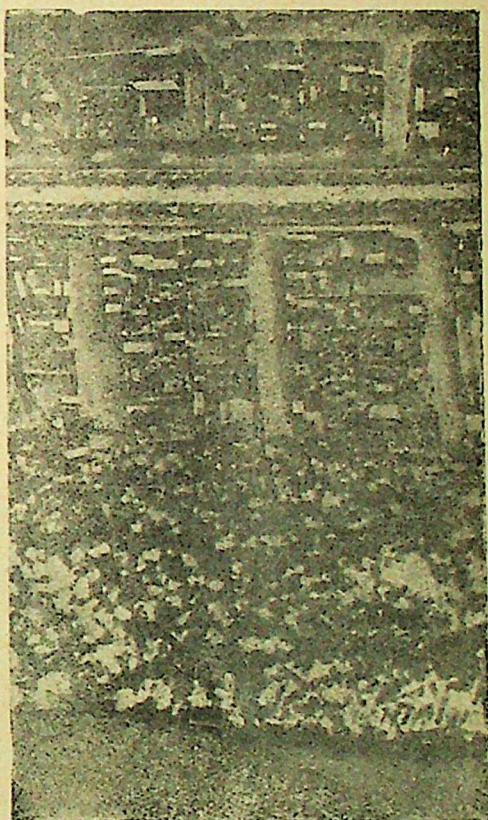
5. Şkolin uçaştgin utинь bolн ərgninь, şkolin gerin utинь bolн ərgninь oltn.

Hazrin zura.

Şkol deer zəvər əndrər samolet nisəd odv. Tyynəs fotografiçesk zurg cokv.

Ter zurg xələtn. Xojr kilometr əndrəs şkolin uçaştg jir biçkn bolz yzgdн. Bo v kevərnь bolн bəədlərnь tanьz bolxmn.

Şkolin uçaştgur barun zyn yzgəsнь selənə germyd sadta harudtahan əərdəd irsinь zurgas yzgdн.

Maştab
1:500 - 500
0 50 100 150 200 250

19-ç zur. Samoletas coksн hazrin zura.

Şkolin uçastgin ömn yzgt şose vənə; şosen xojr xəvrhdnə moddud suulhata,

Şosen caadk xəvrhdnə selənə germyd boln uutəxn uuləncs yzgdənə. Ömn yzg tal hol kyrtl suusn e-şuhu modnd germyd boln uuləncs eərdəd irz.

Zura-zurulə kesnəs zuran samoletas cökad avsn şulun.

Samolet nisəd əngrəd odv, zurg cökad orkv—beln bolv. Ger xəşə, sad, harud bolhn ezlsn hazr kemzələd kerg uga. Uulənc bolhna utinə boln ərgninə kemzələd kerg uga.

Tiigəd mana Sojuzd ik balhsdin zura, e-şuhu modn ezlsn boln dala ulm ezlsn uçastgudin zura cökdmn.

Hazrin zura gisn tus deerəs ik əndrəs xələxlə hazr jamaran bolz yzgdənə tyyg ter kevtin zursn hazrin əng.

Hazr deer bəəx jumsin bykl ənginə cuharag biş, zug tednə yzlinə, ter jums hazr deer ezldg orminə zurad zurdmn.

Zurag daxulad onədin ygcsn temdgyd boln məştəv əgdmn. Məştəv xələhəd durta yzg talan kemzəllh kexd amr jumn.

Damşltn. 1. Samoletas cöksn zura xələhəd jamaran məştəvt ter zura kegdsinə cəəlhtn.

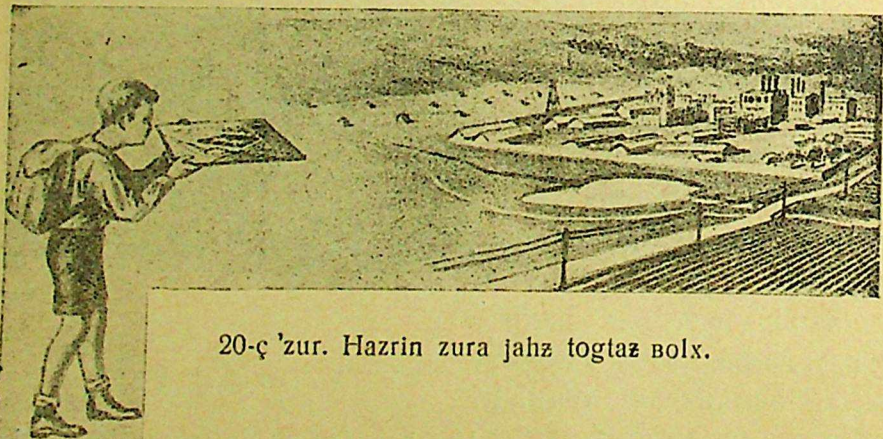
2. Zuran barun ar bulngdnə şkolin uçastg olz avtn.

3. Tynyn deer olz avtn: şkol, sara, sad, harud.

4. Şkolin uçastgas əlbədarən bəəxinə ilhtn: şkolin eərək pereulok şose.

5. Şose jamaran ərgninə cəəlhtn.

6. Şkolin uçastgas hol jamaran xol bəəxinə oltn.

20-ç 'zur. Hazrin zura jahz togtaz bolx.

Daalhør. Evrønn̄ hazrin zura edldg dastn.

1. Zurahan hol yzgydər togtaz avtn. Zurag biçkn bəər karton deer esklə fanerər kesn dosk deer batratn. 20-ç zurgt yzyl-zəxlə ədlər zurag hartan avtn, tegəd zurad bəəsn ar yzg kompasin ar yzglə xarhldtl ergyləd bəətn.

2. Təgəln̄d yzgdzəx jumsig zurad olz avtn. Zura çikdən togtagdsn cəgt, zurad temdglgdsn jums hazr deer bəəx jumsla ədlər bəəx.

Evrønn̄ zohszasn hazr zurad olz avtn. Hazr deer yzgdzəx jumsig oda zurad olz avxd jadx jum̄n uga.

Ta bijsəsn zyn bīj talan zavodin truba yzzənə giz sanij. Zura xə-lətn, zurad zyn yzg taln̄ zavod temdglətə bəənə.

Hazr deer yzgddg jumsig iigəd cuharag zurad olz avç bolxmn.

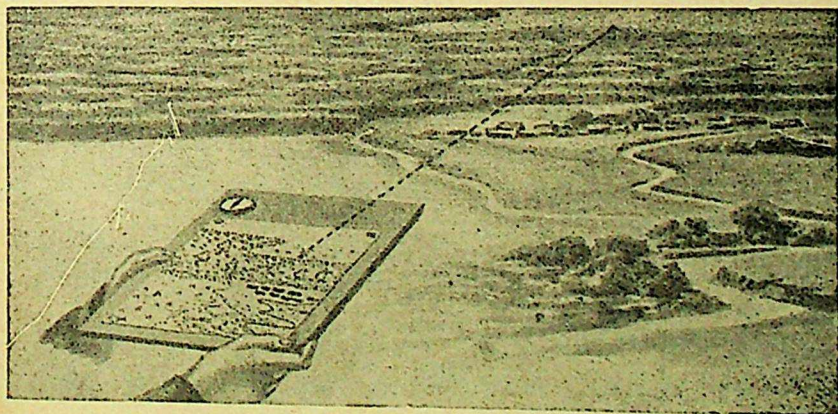
3. Zura xələhəd xaalh olz avdg dastn. Tanig teerm tal oddg xaalh olz avxar bəənə giz sanij. Tana zohszasn hazras zug teerm yzgdx̄: teerm ə-şuhu modna ca bəənə.

Zurad teerm olz avad tana zohszasn hazras albdaran bəəxin̄ cəəlhtn (21-ç zurg).

Ter yzgən hazr deer olz avtn. Oda teerm̄y oddg xaalh hazr deer olz avxd jadx jum̄n uga.

Şkolin ergndkin zura jahz zurz bolx.

Evrønn̄ hazrin zura avtn. Deern̄ neg cəvr bəər caas tevəd kəşyrər batratn, esklə utcar ujk̄ktn. Bəər caasar byrkətə zurag terzin şillə şaxldulad bərt̄n. Terz sən gerltə bolxla, zura caasn hatcas gegərəd yzgdx. Karndaşar tatad avçk̄xla bolv.

21-ç zurg. Zura xələhəd durta yzgtən xaalh jahz olz bolx.

II. HAZRIN DEERKIN KEV.

Daalhør. Ændr hazr tal ekskurs ketn. Ter ekskurstan şinzltn: tana bæx hazrin deerk jamaran kevtəhinə, tyyg əmtə jahz olzlsinə.

Irmg deerəs bidd ju yznəvədn.

En bişn jum omşxlarn uşəvəngla xamdə əgsn „Mana hazr“ gidg zurg xələtn

Visok selənə əər bæsn irmg deer bidd zohszanəvədn. Təgəndən xold yzgdə. Əmn yzg talan irmg talyhar buuna, naadk xəvrhs talan zəvər çagçmar buuna.

Əmn yzginə talg kec deernə xadad boodglad zerglyləd təvçksn tərən bæx tərənə hazr şarlad bæənə.

Zyn bişdk kecnə xoşr anhajg nykər kerçgdz.

Naadk kecsnə xəryllhnə hazrar təgəlgdz, ter hazrinə caad bişd ə-şuhu modn yzgdə.

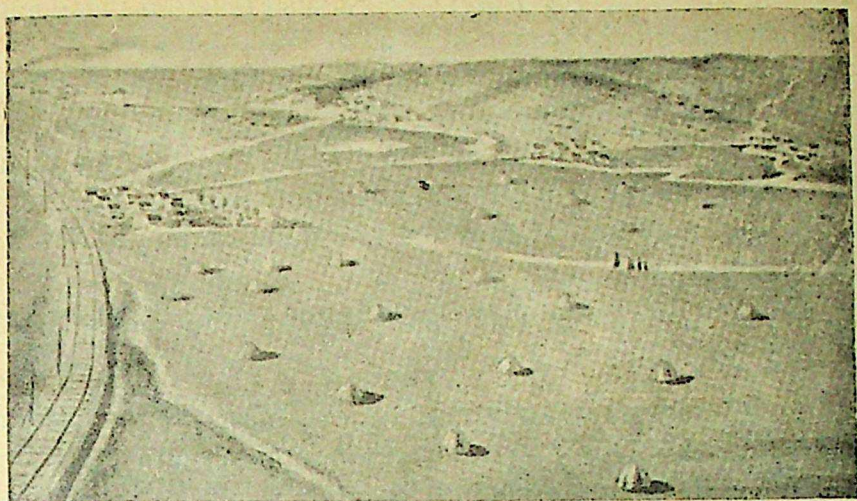
Irmgig xoşr talasnə holmud byslə. Barun bişəsnə boln zyn əmn bişəsnə Svetl hol ursna, zyn bişəsnə çorn hol ursna.

Svetl holin caad bişd xotxə hazr polosahar sunz. Ter xotxə hazr əngtə nohan usn ordg cekə hazrar boln ulmar dyyrç. End-tənd nuurmud gilykəd bæənə.

Çorn holin kəvəsər usn ordg cekə hazrar dyyrən dora hazr bas sunz. Caarannə—zyn yzg, barun yzg, əmn yzg, tal—nydn kyrm hazr zərm hazrarn bişkn əədmər dyyrən tinəgr ahu yzgdə (22-ç zurg).

Ter ahu hazrig tərənə hazr, cekə hazr, ə-şuhu modta hazr ezlə.

Mana hazrin deerk zəvər *tinəgr* jum. Mana hazr deer *ik əədm çign boln ik dora hazr çign uga*. Mana hazr—*tinəgr hazr*. Deernə əədm bolzasn bişkn əndr hazrmud—*ser hazr*. Ter ser deerəs bidd evrənnə hazr şinzlyvədn. Ynd dora hazr bas bæənə. Zərm hazrarn deerkinə anhajd salas kerçnə.

22-ç zurg. Mana hazr xolas.

Daalhvr. En deer omşsnla ədlər ekskursd odad yzsn hazran biçtn. Evrənn̄ hazrin deerlig en deer biçğdsn hazrin deerklə dıncyltn.

Urokt es ordg cagt geografişk ploşçadk deer kedg kədlmş.

1. Tin̄gr hazrin model̄ ketn. Neg santimetr əndr nurhta kyynə figur geografişk ploşçadk deer təvtn.

Kemr tiim biçkn nurhta uls bəədg bəəsn bəlxla, tednd geografişk ploşçadk zax uga tin̄gr hazr bolz medgdx bilə.

2. Ser hazrin model̄ ketn. Çiigtəvr elsər əndrərn 5, 10, 25 santimetr cəəkn elsn dovndas ketn.

Tednə xəvrhd kyynə figur zohsatn.

Tiim kyynd dovndas ser bolz medgdx.

3. Añhajg salasın model̄ ketn. Çiigtəvr elsər kesn biçkn seermydin kecd xurc yzyrtə hasar çəğcm kectə nərən biçkn kanavs mälttn. Añhajg salad kyynə figur təvtn.

Topografişk zura gisn jum̄b, ter jund kergtə jum̄b.

Ik deer ter hazr deer Svetl hol daxad samolet nisz jovna. Tərənə hazrar, cekə hazrar dyysn, e-şuhu modar dyysn təgəlnədən xold odsn tin̄gr hazrig nisəç deerəs yznə.

Samolet dor gilvksn lent metər hol matəxlzad bəənə. Se-ləd yzgdəd uga bolad jovna. Nisəç en hazrar nisz jovsn̄ en, ter bijn̄ deern̄ nisz hol boln holin kəvəsər yzgdəd uga bolad jovdg seləd jamaran nertəhin̄ nisəç mednə. Samoletan

albdaran zalxan mednə. Hazrin deerk albd tinəgrinb, albd buuz bolxd amrinb nisəç səənər mednə.

Ter tootig nisəç albdas meddg bolna? Ahart xaalh ugalmn, xaalh surx kyn çign ugalmn. Nisəçd topografiçsk zura bəənə. Ter zuradnb nisəçinin oda degyrnb nisz jovx hazr zurata bəənə. Zurad hazr albdan əədmtnəb, albdan dora boldgnb temdglətə, seləd, hol, cekə hazr, tərənə hazr, ə-şuhu modn xaalhs xurata bəənə.

Nisəç kompasar zurahan togtaz avna, tegəd albdaran nixən mednə.

Topografiçsk zura esklə kart hancxn nisəçd kergtə giz too-lxmn biş. Hazr ergəçnr—şinzləçnr topografiçsk zura esklə kart xələhəd saalhan fədlz avna. Tednig xələhəd inzenermyd zavodmud boln elektrostans tosxk hazr şyyz avna. Tedn kol-xoz bolhnd hazran çikər diglxdnb kergtə. Topografiçsk zura esklə kart—krasnarmejd dəəç kədlmştəb mənəkənd nekə bolad jovdmn.

Kezə bolv çign kergtə bolsn cagtnb Ulan cergt Sovetin so-juz xarsxdnb dən bolxin kergt kyn bolhn topografiçsk zura boln kart edlz çaddg bolx josta.

Samolet deegyrnb nisəd harsn hazrin bykl əngərnəb uçe-vnəgt xavçulsn „Mana hazr“ gidg zurg xələhəd tanəldvt.

Nisəç nixlərn xələz jovsn zura ter zurg dor bəənə.

Daalhər. Ter zura dor bəəx ygcsn temdgyd səənər onəgan təvz xələtn: „dora boln nevçk əədm hazrmud zurad jahz zurgddv“? Əmtin əndr hazr jamaran əng zyyz? Ter əng hazr dora bolad jovx dutm jahz xəvrnə? Əmtin dora hazrmud jamaran əngtə? Çagçm boln tely kecs jahz zurgddginəb onəgan əgç xələtn.

2. Zurgt Visok selənə əər əmtin əndr hazrinb olz avtn. Topogra-fiçsk zurad ter hazran əngərnəb olz avtn.

3. Zurad əngərnəb əmtin dora hazrmudinəb olz avtn.

4. Zurad visok selənə anhajg salas olz avtn.

Urokt es ordg cagt geografiçsk ploşçadk deer kedg kədlmş.

Utaru 96 santimetr ərgnərn 68 santimetr uçaştg kemzəltə.

Topografiçsk zurad zurgdsn hazrin modelb cugtnb əlsər ter uçaştg deerən ketn.

Topografiçsk zurad bəx kemzəsiz cuharag 4 xolva ikdylx kergtə.

Visok selənə eər bəsn seerig 10 santimetr öndrər kex kergtə.

Tana modelb zurad boln zurgt zurata hazrla ədl boltxa gigəd, holmud boln nuurmudig kək caasar xəəçləd ketn, təmr xaalhig nərən sunhgar, germydig xəv bolhnar kerçgdən biçkn dərvlən moddar, ə-şuhu modig—moxar ketn.

Uul deer davşlhn.

Xojr ədrin turşartn uul deer davşuvdn. Əədm mel ulm çagəm bolad jovna. Çolun mana kəl doras aldrad ə harhad dorkşan unad bənə. Bidn ərə giz ormdan tornavdn, xad çolunas bərnəvdn. Zərmdən ik tam nyknə amar jovgdna. Mər xaalh degd uutəxn bolad, dorakşan xələxlə nydn kəkrəd bənə. Zərmdən mər xaalh tasrad odna, tiigxlən bidn tam nykn deegyr hərədəd hardg biləvdn.

Aştın bidn casar byrkətə 3 kilometr əndr orad əərdəd iryvdn.

Dəkəd ərəl kilometr deegşən harxla, bidn uulin ora deer harxuvdn. Zug xaalhdmdn bosxa met çagəm xad bənə. Jaxmb? Neg negən deerər xolvuvdn: negmdn kiisxlə naadk xojrən bərəd zok-saz çadx. Arhul deegşən ekləd məkkyvdn. Bi hararn çolu olz avad tyynəs bərəd kələn taç avad, dəkəd çolunas bərəd tiigəd ulm deegşən harad jovnav. Mini nəkdəyd mini ard daxad jovna. Harmdn şarxta. Kəlmdn mel çolunas hülədrad jovna. Çolun ersin zaxn

yzgdxş. Har muurad esklə deesn tasrz odxla jun bolxv gigəd mana kəmədn bolv çign sanna. Xadin neg ik xavtxa hazr xarhv. 10 minut amrad dəkəd deegşən məkəd haruvdn. Aştın məs işkəd iryvdn. Uulin ora kyrtl xol biş. En məsər jovx

23-ç zur. Uul deer davşlhn.

negxn eedm yldv. Zug eedm degd çagçm bolad, mësär teryc jovz bolş uga. Mës xamıldg jumar mës xamılad kerdg kex kergtə bolv. Degd ik zanhrtahar alxm bolhnig kenəvdn. Kiñhən avlhn kecy jumñ—ahar kyrtıxş, cox əvdnə, tolha ergnə, bəelcn xutxna. Cəekñ alxm keçkəd zohsad amrx kergtə bolna. Syl 20 metrig jovsn ugavdn, məkıyvdn.

Dəkəd neg kyçləd uulin ora deer harad ıryvdn. Uulin ora deerəs yzsn zurgan bidn kezə çign martş uga bidn. Ik xold nydn kyrm hazrt uuls sunz. Uulin casta oras ik deegşən əndəldnə. Uulin ora deerəs məsñ ərğnər doşad unna. Ik dora hol matıxlzad bəənə. Holin ər ərə yzğdsñ bıçkn xar toçks met selən yzğdnə. Mel teryn tagçg. Narn suuxdan eerdəd ırsn cag. Narna kiizñ toləs casta orasig ooşk boln altn ərğtə gerlər gerltkəv.

En yzylntə zurgig udan xələz bolsñ uga. Darud dora yylñ byrkəd orkv. Holmud boln selən bultz odv. Uuls covad yylnd bultad jovna.

Bidn ekləd xəry buuvudn. Xarñhu bolxas urd adhz xonx hazr olz avx kergtə bolv.

Əndr uuls deer davşad harlhn çidl nemylñə, şamdha boldg dasxna, kyçrdlhn boln əmşgig darz diilxig dasxna. SSSR-t zil bolhn minhən proletarsk turistnr əvrtə əndr uulsin ora deer davşz harna.

Daathər: 1. Uulsin bykl ərğig xolmin bykl ərğlə dıncyltn.

2. Deer bıçz medylsn uul davşlhig xolm deer davşllhnlə dıncyltn. Əndr uuls deer davşz harç jovad əmtñ jamaran əmşglə xarhxmn.

3. Zurnalin boln gazetin zurgar, otriktsar boln olñ zyzñ degtrmydəs „Uuls“ gidg albom ketn.

Urokt es orsn cagt geografiçsk ploşçadk deer kedg kədlmş.

Xolmin boln uulin modelb ketn. Geografiçsk ploşçadk deer çigtəvr elsər (əvld-casar) xolmin modelb 25 santimetr əndər, uulin modelb 110—150 santimetr əndrər ketn.

Tednən əndrərnə dıncyltn.

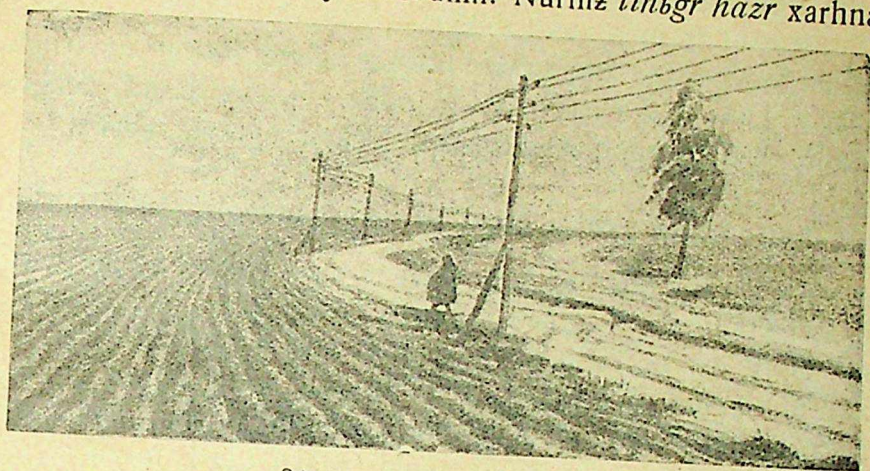
Uulin modelin ər kyynə figur təvtn.

Baaxn uul kyynə figurin tust tiim bolx.

Ik uuls bolxla kyynə figurin tust tana kesn uulas 5, 10, 15 xolvan əndr bolx.

Hazrin deerkin oln zysn kev.

Hazrin deerk oln zysn vœdœmn. Nurhlz *tinœgr* hazr xarhna.

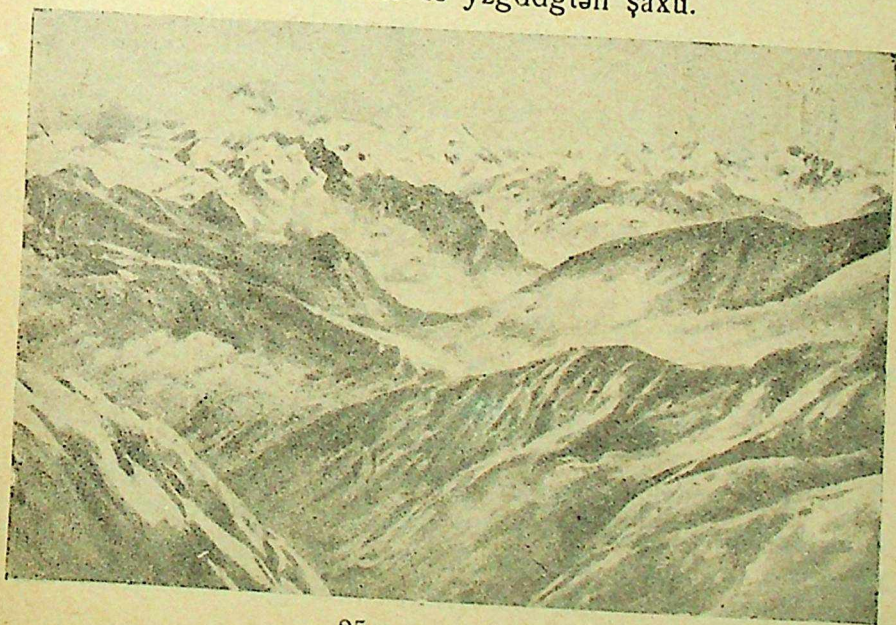

21-ç zurg. *Tinœgr* hazr.

Tinœgr hazr *gisn*—*deerœn ik œœdm uga, ik dora çign uga hazr vœdœmn.*

Zœrm *tinœgr* hazr mel xavtxa volz medgdœnœ. Xavtxa *tinœgr* hazrin vijnœ œldaran volv çign œœdœnd kectœ volna.

Jirdœn *tinœgr* hazr deer vœaxœ œœdm hazr—*xœlm*—vœœdmœn. Xœlas samoletœs xœlms es yzgdœgtœn œaxu.

25-ç zurg. Uuls.

Zərmədən ter əədm təgəndk deerəsn 200 m əndr bolna. Tiim əədmig *uul* giz nerəddmn, u hazrin—*uulta* gisn. Kesg kilometr əndr uuls bas bəədmn.

Jirdən negxn, xojrxn uul əndəz bəəxs, kesg uul əndəz bəənə. Uuls neg negən daxad odna. Yılnəs davad deegşən harna. Uulsin əndr oras mənəkənd cəsər byrkətə bəənə.

Mana şkolin təgənd hazr jahz olzlgdna.

Mana şkol kolxozd hazr deer bəənə. Təgənd bəəx hazrin ik zun̄ xahlata. Təgələd kolxozn tərənə hazr, hard, sad, bəənə. Bolv hazrin zərm xəvn̄ emng kevtən olzlgdna. Tern̄ ik xvojn ə-şuhu modn boln holin kəvəd bəəx usn ordg cekə hazr. Ə-şuhu modnd mana kolxozn̄gud tylənə mod çavçm cekə hazras dala əvs xuraz avna. Odaxn kyrtl tərən es olzlgdzəsni ulm bas bəənə. Odaxn ter ulmig şinzl̄ xələhəd sən torf olz avç. Irgçdən ter torfig ekləd harhz avxar bəənə. Mana təgənd zəvər ik hazrig oln zysn tosxlt ezlsn bəənə: mana germyd boln kolxozn ambar, rig, sara, malin xaşa.

Kolxoz şidr mexaniçsk zavod boln 8 minhn̄ kədlm̄şç bəədg kədlm̄şç selən bəənə. Ik uçastg hazr yynd mel tosxlt̄sar ezlētə. Yynd tərənə çign hazr uga, harud çign uga. Zug selənə oər park bəənə, selənə germyd təgələd modn suulhata.

Mana təgənd xaalhsin ezlsn hazr baaxn çign biş. Kolxozin dundahur ərgn uul̄nc harxs, kədlm̄şç selənd cəəkn uul̄nc bas bəənə. Asfal̄tar xuçata şose tin̄gr lent bolad Moskvahas manur sunz. Hurvn hazr xaalh manig zavod boln əl bəəx selədlə zalhldulna. Kolxozas xol bişər xojr tər̄m xaalh harna; biçkn tər̄m xaalh zavodla tər̄m xaalh zalhldulna.

Daalthv. Tana şkolin təgənd bəəx hazrin deerk jahz olzlgdzaxin̄ amar keltn̄.

Hazrin deerk oln əngər olzlgdna.

Hazrin zərm uçastgudn̄ xahlgdad tərənə hazrt, harudt, sadt xəvrnə. Naadksn̄ selənə edl-axud ekn kevtən olzlgdm̄. Ylgyl̄xd ə-şuhu modn, cekə hazr. Selənə edl-axud olzlgddg hazrin uçastgud *selənə edl-axun hazr* giz nerədgdmn. Selə-

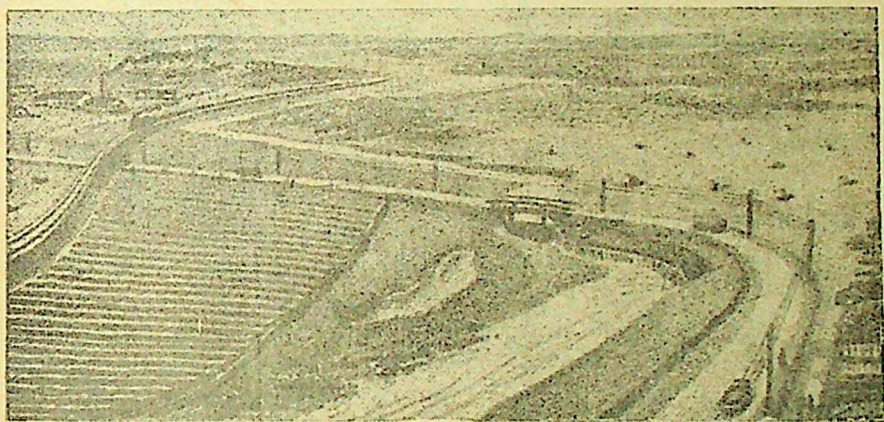
nə edl-axun hazr oln əng bəədmn: tərənə, cekə, ətəhu mod-
na boln talin çign.

Hazrin zəvər ik xəvinə tosxltə ezlə—germyd, zavodmud,
fabriks, elektrostans, skladmud boln oln zysn talin çign
germyd.

Baaxn biş hazr aştə xaalht olzst olzlgdna—uulənc, hazr
xaalhs, şosejn boln təmr xaalhs.

Hazrin deerkgi tinəgr hazrar boln uulta hazrar ondanar
olzlə.

Tinəgr hazrt zəvər ik ploşçad tərən ezlə. Holmudin əəgyr
harudmud bəənə. Maştg kəvədə ceklə boln ulmtrsn uçaşt-
gud bəənə. Xolmsin orasig ətəhu modn esklə xəryll idgin
hazr ezlə. Seləd nurhlz holmud şidr bəərşnə. Tinəgr hazrin
xaalhs ho; ter xaalhsar aca zəəxd amr.

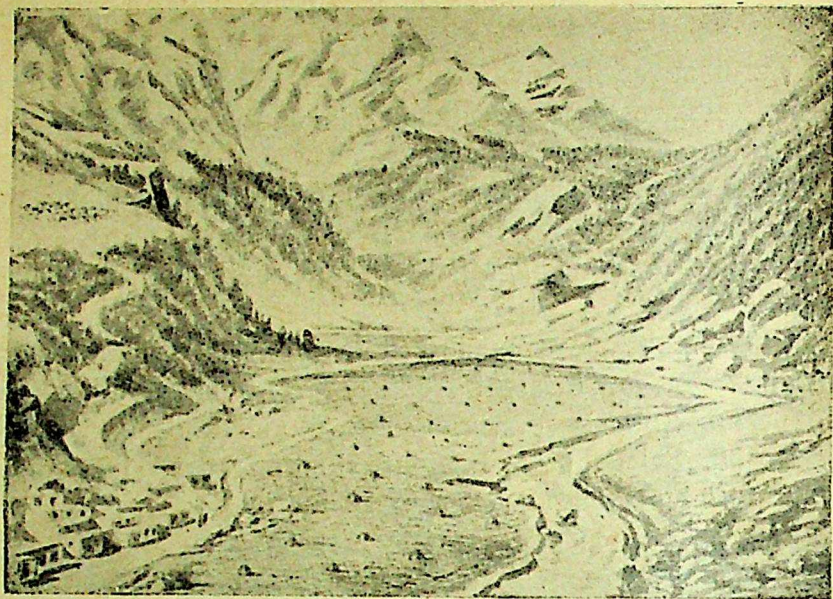
26-ç zurg. Tinəgr hazrt hazrin deerkgi jahz olzlgddv.

Uulta hazrt tərənə hazr biçkn uçaştg uuls xoorndk dora
hazrt ezlə.

Uulsin kec ətəhu modn bytənə. Zug kecs çagəm ergs—
utes—bolad dorgşan unsn hazrt ətəhu modn uga. Deer uulst,
ətəhu modn çilsn hazrt, cekə hazr bəənə. Uulsin oras casar
boln məsər byrkətə,

Seləd uuls xoorndk dalvagt bəərşnə.

Uulta hazrt xaalhsig taly kecs daxulad matlhtahar kedmn;
uulta hazrar aca zəəlhə ik zovlŋgtə jumn.

27-ç zurg. Uulta hazrt hazrin deer²jahz olzlgdna.

Damşlhn. Topografiçesk zura xələhəd cəəlhtn:

1. Jamaran hazrt—өөдмij аль дорaj—cekə hazr zaagdз?
2. Jamaran hazrt ulm zaagdз?
3. Jamaran selənə өөр ulm xagsazana?
4. Idgin hazr aləд temdglgdz?
5. Jamaran uçastgud deer—өөдмij аль дорaj—ө-şuhu modn бəəнə?
6. Visok selənəs aləдаран хамtxasta ө—şuhu modn бəəнə, aləдаран semry ө-şuhu modn бəəнə, aləдаран xvojn ө-şuhu modn бəəнə?
7. Zurad harud aləд бəəнə?
8. Zurgar dən kehəd zurad xaahlsn hazr olz avtn.

III. HAZR DEERK BOLN DORK USN.

Hazr dork usn.

Xur orzax cagla xaşa dotr, sadt, harudt jun boldginь xələtn.

Xagsu hazr xurin tyryn dusalmudig agçmd bijən şingəz avad norna.

Xur mel ulm çalıhdad bəənə. „Əvrtə xurv“ gigəd əmtn şulhar gert orz bultxar sednə.

Xur „suulhar asxzax met“ asxad bəənə. Xaşa dotr, sadt usn nərənər covad gyyənə. Tigəd nərənər covad gyyz jovsn usn negdəd horək bolna. Horəks negdəd dokşn ursxl bolna, xaalhar, harudin erəd zaagur gyyənə.

Xur giiv. Narn harv. Xurla byrdsn kesg horəks boln dokşn ursalmud gyyhəd xuurv. Usna zərm xəvənə hazrt uugdv. Ter usn xaaran odv?

Elsn boln monhl şavrig usn jahz ivtrz hardgig medz avxin kergt jestestvoznarin urokt kesn damşlh santn. Ju şinzllət?

Elsig usn agçmd ivtrəd harv. Monhl şavrig usn ivtrz hasn uga—monhl şavr deer yldəd bəəv. Ta kelcxələt: „Elsig usn ivtrnə“, „monhl şavrig usn ivtrəxş“.

Hazr deer bas tiim bolna. Xurin dusalmud boln gyyšn usn zəəlkn poçvig, elsig ivtrəd ulm gyyənər dorakşan orad jovna.

Tiigz jovad usn monhl şavrin davxrt esklə xatu çolud ky-rnə. Tyyg ivtrz usn harç çadş uga. En davxr *us ivtrəxş*. Usn tiim hazrt xurad bəənə. ligəd *hazr dork usn* bolz harna.

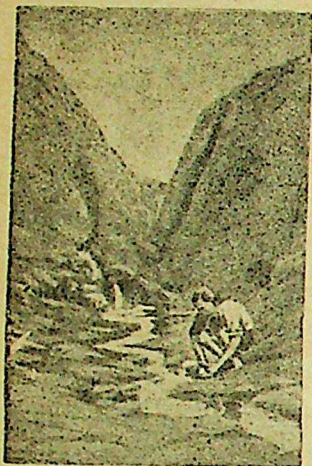
Bulgud.

Hazr dork usn us ivtrədg uga davxr deegyr jovad jovna. Xaalhdan anhajg sala esklə holin kəvələ xarhad, ter us ivtrədg uga davxrնə hazaran ildxəd harxla, usn hazrin deer deer ekləd asxrad harna.

Tiigəd *bulg* byrddmn.

Daalhør. Tana hazrin bulgud xələtn.

Selənə oərək anhajg sala dotr bulg gyyz harna. Bulgas biçkn horək salz harad odr sə uga xorzınad gyyne, anhajg salahar dorkşan gyyhəd tendən biçkn hold orna.

28-ç zurg. Bulg.

Bulgin usn cevr, cegən bolçkad kyn uuzax cagt şydn zinnəd bəədg kiitn.

Bulgin joralnə elsn, usn dor gilgr səəxn çolud gilvknə.

Bulgur us uuxar boln xorxa, ervəkə bərxər şovud nisz ırnə.

Xalun odr kəvyd bulgin amnd naadn bəəz bulgin cegən us xələxdən durta. Uynd jir sən, seryn.

Bulgud kyn uudg cevr əmtəxn us əgnə. Holmud, boodgud boln nuurmudig bulgud usar dyrygnə. Usnd əəmz jovx cagt zermədən jir kiitn hazr xarhna. Ter hazrt joraldnə bulg bəənə.

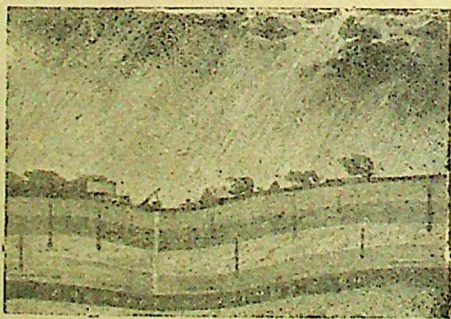
Damşlhn. Topografiçesk zurađ bulg oltn. Jamaran selənə oər ter bəənə?

Xudgud.

Neg selənd bulg uga bəəz, ter uçar uudg sən usn uga bəəz. Xudg maltxar şiidv.

Kədləd harv. Kyrz dorasnə cevr elsn asxrv. Bykl oərtən maltv. Nyknə amnd dala elsn ovalgdv, usn mel uga. Əngər maltad kerg uga, elsnd us olz avxn ugavdn“, gigəd ırcəv.

Manhdurtnə bas elsn, — usn uga. Dəkəd manhdurtnə bas tiim bolv. Maltdgan xajxar sedzəxlə gentkn nyknə jorald maltzasn kəvyn xəəkrv: „Elsn çiiğtə, usn“. Şamdad kədlmştən dəkəd orv. Ças kədləd uga bəəz nyknəs els biş monhl şavr

29-ç zurg. Xudg.

avç xajdg bolv. Jorald usn yzgdv. „Zohstn, maltsn bolx, usnd kyryvdn“,—gigəd brigadir xəəkrv.

Manhdurtń xudg ərəldəd cəvr usar dyyrv.

Bulg uga hazrt, hazr dork usn deegşən es hardg hazrt əmtń usig evrən kyrç avx kergtə bolna. Zərmdən xudgud jir gyn bolna,—xələxlə nam usń yzgdıx.

Xurin boln xavrin usn ju kenə.

Xur orzaxd byrdsn horıks boln dokşn ursxlmud zisəd hol orsig ta medcxənət. Xaşa, sad, harud, xaalh cuhar usnas xəəhv.

Hazrin deerk jahz odsin xələltń: xurin usn mel maltad xajçkiz. Zəəlkn poçv boln elsn xaşan dora xəvdn xtuugdz oç. Xurin dokşn ursxlmud dəvrəd harad odsn hazrt—uhagdsn kanavst mel zərc kyn təvsń met çoludig ildkəd orkz. Harudt neg cəəkn ərədig tərən uga kehəd tuuhad avç oç. Cuhara-hasń ikər xolm deerk xaalh uhaz. Tend xurin ursxl degd ikər əvrlz. Oda tyynə ormd nykn bolad yldz: xaalhar jovz bolş uga.

Xavrt xəəlzəx usna ursxlmud ju kedgin xələltń. Bulıglsn horıks boln bıçkn holmud alıdas bolv çign holur gyynə. Usn kəvəhəsń xolıvrad ik ahu avna. Yynd xaalh uhahad, tend xaşa xamxlad, els, bog tərənə hazrt boln harudt tuuz odna. Xavrin orudin usna gymig toolz bolş uga.

Daalhvr. 1. Ik xur orzax cagt xaşa dotr, sadt, xaalh deer horıks jahz byrddgin şinzltń. Ter horıks xaalhdan jamaran xəvrlh kesin xələtn. Xaalh deer, harudt, tərənə hazrt, holin kəvəd jumnevdrəd odsn ugaj? Xurin usnd tuugdz irsn uru tərənə hazr, cekə hazr, harud evdsn ugaj?

2. Tana hazrt anhajg zuux bəəxlə şinzləd xələtn. Gynij? Anhajg sala dotr horık gyyzəvyzə? Xurin xəən boln xavrt anhajg zuux ikdxşij? Anhajg zuuxas usn hold els boln bog şavr zəəz irxşij? Ə—şuhu modn urhsn anhajg ugaj? Jamaran anhajg zuux usnd ikər uhagdna—jumn urhsnij, alı urhml uganiş?

Anhajg zuux.

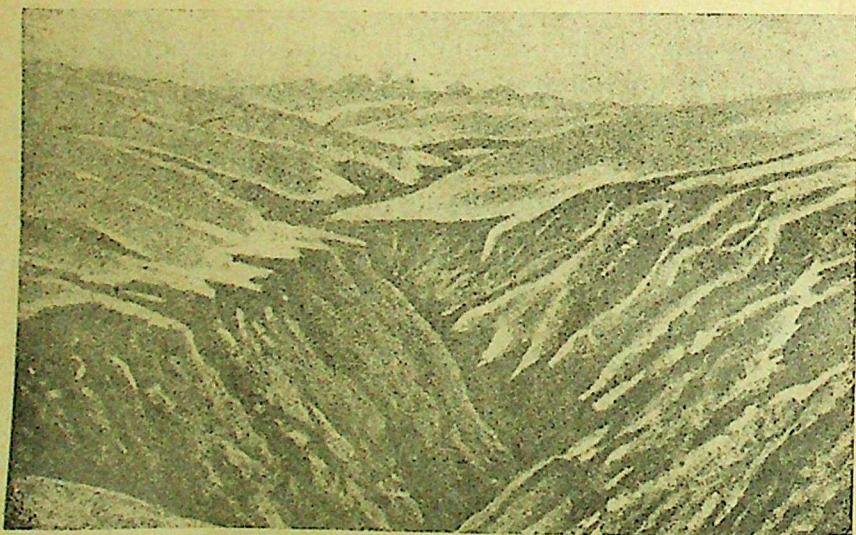
Ik anhajg zuuxd ortn. Tyynə ɟagɟm ersmydn̄ ik ɵndrə dyngəldəd wəənə. Tengrin biɟkn xəvn̄ yzgdnə. Joraldn̄ hor̄k xorzn̄na. Anhajg zuuxin *ekn* kyr̄tl odtn. Yynd ik gyn biɟ. Biɟkn hor̄k ərə kɵndrnə. Zərm anhajg nam tiim biɟkn hor̄kin vij̄n̄ uga.

Kyɟtə xur asxv. Yzg bolhnas usn anhajg zuux dotrahur but̄xagta buzr usn ɟuugad gyynə, kɵvəsiny cokna; hazrig ik mohlcgar taslad anhajg zuux dotrahur tuuna. Gyysn usn anhajg zuuxin ekin̄ uhahad joraldn̄ nyk harhna. ɟin biɟkn anhajg zuuxs xəərədny harna. Tedn yzg-yzgtən harna, tərənə hazr kerɟnə, selədt ɵərdnə, uul̄ncs uhana, xaalhs uga kenə, germyd dor orna.

Anhajg zuuxs selənə edl-axud ik xorlt kyrgnə. Hazrn̄ xahlata tərə tərdg hazrt anhajg zuuxs degd ɟuluhar ɵsnə, əvrtə ik bolna. Xar̄kovin ɵər 15 zilin ergcd neg anhajg zuux utarn 230 metr kyr̄ɟ ɵsv.

Anhajg zuuxsla nooldx kergtə. Ө-ɟuhu mod xələx xarx kergtə, ter dotr anhajg salan eknd: moddud evrənn̄ jazuran poɟv batrana. Ө-ɟuhu modn ɟavɟgdz odsn hazrt dəknəs suulhx kergtə.

Damɟlhn. Jamaran selənə ɵər anhajg zuux wəəxig topografiɟesk zurad oltn.

30-ɟ zurg. Anhajg zuux.

Норьк.

Ivanovk selənə öör, şolas xol biş, bişkn norьk wəənə. Ter norьkig Jeliç giz nerəddmn, ter jungad gixlə mel jely urhsn ə-şuhu modn dotrahur gyyənə.

Geografin urokd neg dəkz surhulin bakş evrənnь surhulь-çnr zurv: „Mana norьk xaaran ursna, yunə velyçnь alyd wəənə?“.

Kəvyd oln əngər kely, metkldv. Tiign gixnь evrənnь norьkan ken volv çign səənər meddg uga wəəz. Norьk tal ekskurs kexər şiidv. Manhdurotnь biylərn caas, karndaş voln kompas avad norьk tal odcxav.

Norьkin ekn. Nərn moha met norьk ə-şuhu modar hotьvkna.

— Ne, kəvyd, norьk alydas gyyz harçaxinь kentn tyrylz olx?

Col hazr deer bagtan gyyhəd harad iryvdn. Uynd hazr çiigta wəəz, kəl dər usna ə harad wəənə.

— Bi oluv, bulg en wəənə,—giz Katə kely.

Joralasnь nərxnər usn xahad harçasn nyknyr cuhar xurdlv.

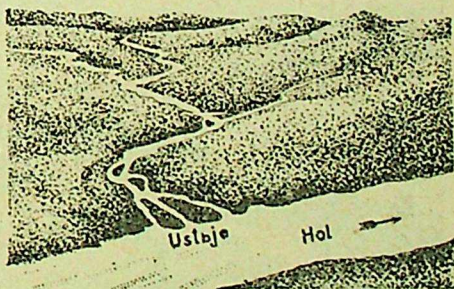
— Entn Jelic norьkin **ekn**. En hazrig zurz avtn,—giz bakş kely.

Norьkin ursxl daxad dorgşan. Kompas xələhəd norьk alydaran xələz urszaxinь medz avad *ursxlinь dakad dorgşan* jövüvdn. Tyryn avgtan norьk narn harx yzg xələz jovla, dəkəd əmn yzg tal xaziv. Zərmdən bagar urhsn kustarnьgd bultad jovv norьk. Xazix volhnd kəvyd kompasan xələhəd norьkin degd ikər xazilhinь zurgtan temdgład jovv.

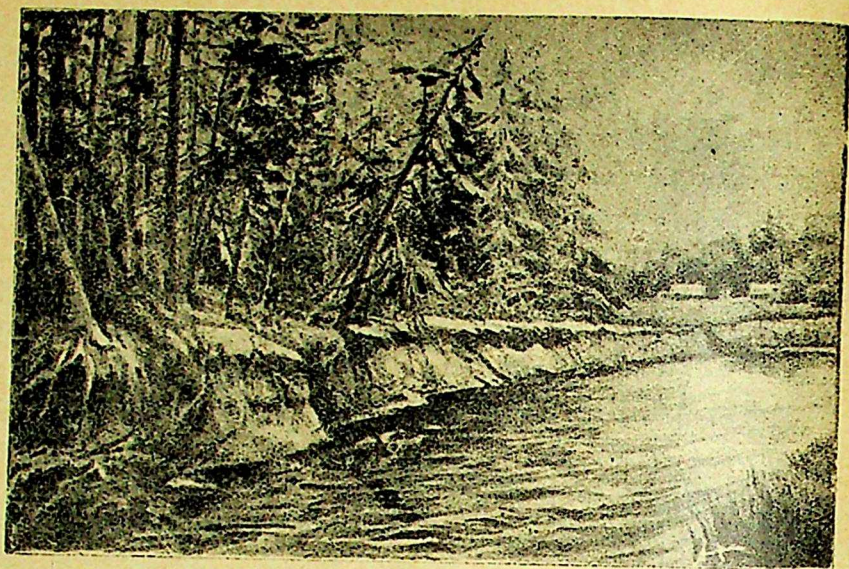
Ə-şuhu modnas harad xolm deer haruvdn. Yunəs zəvər xold cekə hazrar norьk matь-xlzad jovsnь yzgdnə.

Norьkin matlinь zurz avbuvdn. Bakş kely: *norьkin esklə holin usn gyydg gyn hazrig nərn hol giz nerəddmn*.

Norьkin kədlmş. Kəvyd vajrtahar ergəs dorgşan gyyv, norьkd gyyhəd kyrv. Norьkd ac xajad ter ac ursxl daxad od-sinь xələv. Norьkin ursxl dakad jovv. Norьkin ursxl daxad

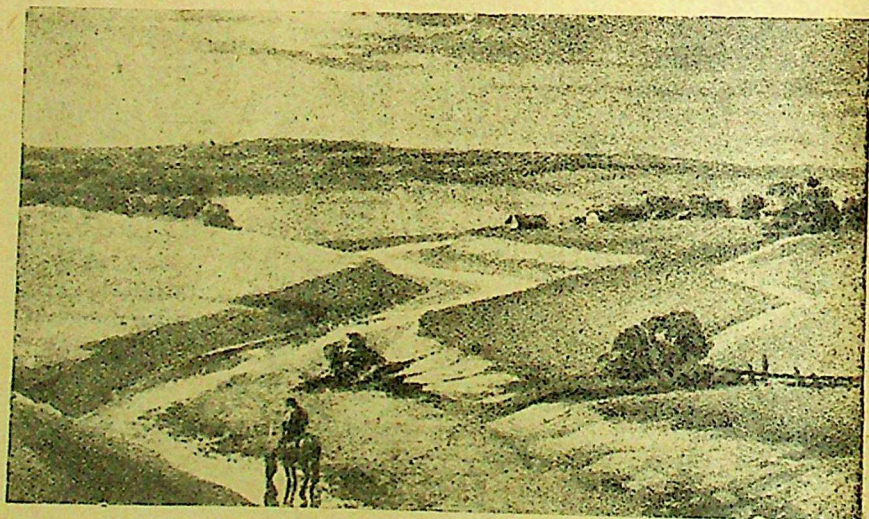
31-ç zurg. Norьkin zyn voln barun kəvəs.

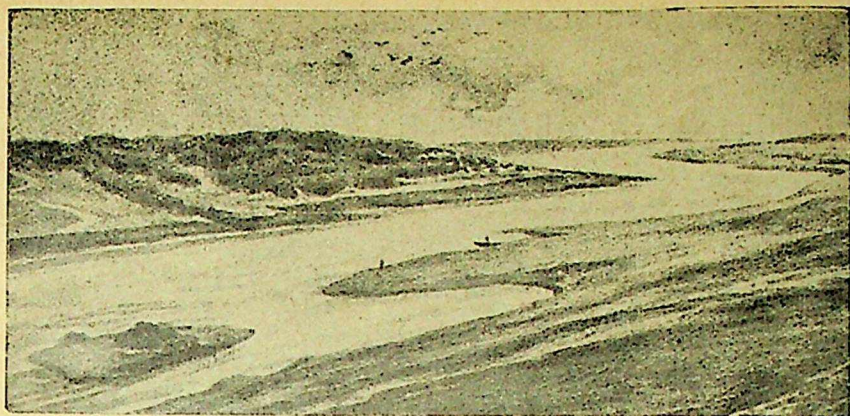
32-ç zurg. Kəvəs uhalın.

joyn. Horykin ursxlar jahz zyn voln varun kəvə ilhdgig kəvyd medz avb. Kemr çirəhərn ursxl daxad zohsxla varun biyd *varun* kəvə, zyn biyd zyn kəvə volx.

Horyk tövknyu ursna, çolu dəvrəd ərə xorznna. Horykin usn cegən jum: biçkn yyrng gilgr çolun—„galəkar“—xuçata elsn joral yzgdə.

33-ç zurg. Horykin dalvag.

34-ç zurg. Arl boln toxa arl.

Ursxl xurdn hazrt horьkin jorald usn elsig boln biьkn  oludig jahz ormasnь k nd dgny yzgdn .

Xaalhdnь xolm eskl  ik  olun xarhxla horьk tyyg erg d amrar davz hazrur odna.

Matlh (erglhn) bolhnd horьkin k dlmь yzgdn . Ky t h r ursxl neg k v hinь cokna—tyyg uhahad, xamxlad hazrig bykl kusgudar tuuhad harna, nam moddin jozur ildn  (32-  z.).

Tustnь w asn k v n   r ursxl arhulxn jumn,—tend horьkin uhaz harhsn elsn xurna.

Tiig d zil bolhn horьk neg k v h n uhahad, neg k v d n els xurana. *Dalvag* bolna (33-  zur).

— K vyd, x l tn horьk dund hazr w  n . En *arl*,—giv bakь (34-  zurg).

— Uynd bolxla k v n x vnь usnd  urhad orz o ,—en *toxa arl*.

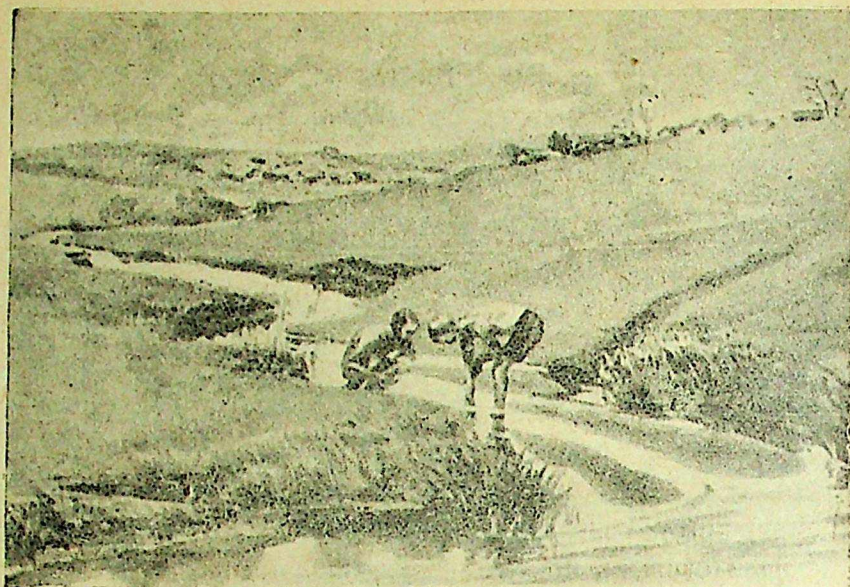
Horьkin belь r. Jeli  Oka gidg hold ordgig k vyd medn . Tiig n kyrx r  iidx. Z v r jovad orkv, muurv.

— Gem uga, k vyd, darunь kyrxvdx. X l lt Jelic  rg d d w  z.

Jun deer s avn  rgdsn bolxv?

Bi medn v, k v h s holur usn hoozad orzasinь bi yzl v,—gig d Vasy x  krv.

Ter nь ynn, Jelicd bulgud gyyz orad usar ulm dyrg d w  n .

35-ç zurg. Horьkin belьçr.

Xold Okan deerк gilьkv. Jelic zevər ərgn bolv, ursxlнь zəvər arhul bolz. Dəkəd nevçk bolad Jelic Okad orad odv.

En hazrig horьkin belьçr giz nerəddmn, xələtn: Horьk orsn hazrt tuugdз irsn bog şora wəənə; hol dund elsn arl wəənə. Ter arl horьkin avç irsn elsn voln bog şavras byrdsn jumn.

Daalhər. Horьk (esklə hol) daxz jovad ekskurs ketn, iim zurahar şinzltн:

1. Holin ekinь oltn.
2. Kompasar horьk alьdaran urszaxinь ilhtn.
3. Ter horьkd orcs wəəxinь xələtn. Kemr wəəxlə alьdas tedn orna.
4. Horьk alьdnь көvəg evdzəxig, alьdnь elь xurazaxig oltn.
5. Arlmud, toxa arlmud wəəx es wəəxinь xələtn.
6. Horьk xaaran ordginь medtn.

7. Horьk zurtn, eknь, adgnь alьd wəəxinь biçtn. Strelkər ursxlin yzginь yzyltn. Barun көvə, zyn көvə alьd wəəxinь biçtn.

Damşlhn. (topografiçesk zurahar)

1. Svetl holar ekskurs kelhn. 1. Strelk xələhəd Svetl hol alьdaran urszaxinь medtn, 2. Alьk көvədnь (barundnь esklə zyyn-dnь) Bugrovk selən wəənə? 3. Holin alьk көvəpnь çagçm, alьknь taly? 4. Alьk көvədnь ulms voln nuurmud wəənə? Jamaran hazrt hol elь

xuraz? 5. Jamaran hazrt hold tagts bəənə (ygcsn temdg xələ)? Holig alədahurnə hatlad harxd evtə (ygcsn temdg xələ)? Svetl holin kəvən urhmı jahz xəvrnə (ygcsn temdg xələ)?

II. Çorn holar ekskurs kəlhn. 1. Çorn holin ek oltı. 2. Alədas Çorn hol gyyz harna? 3. Çorn holin eknə əərək hazr jamaraninə ilhtn? 4. Çorn hol alək yzg xələz gyyz? 5. Holin varun kəvəhinə oltı. 6. Çorn hol kedy orcta? 7. Tedn alək yzgəs orna? 8. Çorn holin orcsin negnənnə nern kemb? Ter orc alədas gyyz harna?

Ik hol.

Tinəgr hazrt ik holmud nurhlz biçkn horəksar eklnə. Horəks niiləd biçkn boln ik holmud byrdənə. Holmud ulm caaran ursad jovna. Evrənnə ut xaalhdan zuuran holmud dala orcs orulz avna: horəks, biçkn holmud, holmud.

Kesg orc orsn xəən hol ik bolnə, ik usta bolna. Hol tinəgr hazrar təvşyn arhular iigən tiigən kecihəd ursna.

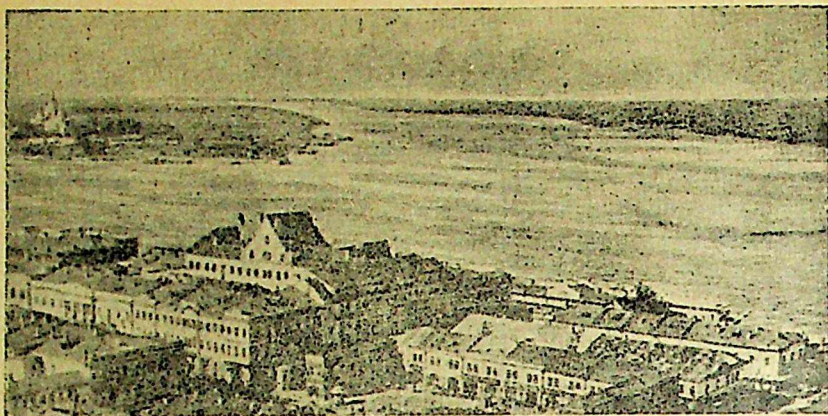
Tinəgr hazrin ik hol onəndind şuugata jumı: yzg bolhdan kerms gyynə, ter kermst pasazirmyd boln aca zəənə.

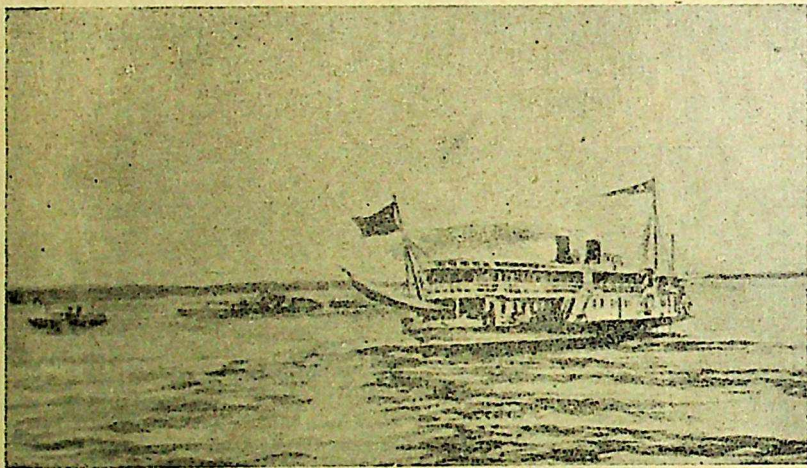
36-ç zurg. Mana Sojuzin əmtin ik holmudin negnə—Izl biçkn horəksar ulmsas gyyz harna. En hol ekndən alxad harç bolm çiğə biçkn.

Uulin hol.

Uulta hazrin holmud tinəgr hazrin təvşyn holmudla ədl biş. Uulas cahan kəestəd asxrna. Xozul çolun dəvrnə. dan

37-ç zurg. İzld barun bijəsny Oka orna. Oka degd ik us avç ırnə, ter uçrar İzl örgdnə, ik usta bolna. Yynəs ekləd İzlər ik kermis jovna.

38-ç zurg. Ulm caarandny... zyn көvəny xold ərə yzgdmar İzl örgn bolna. Tiim ik örgn usar pasazir zөөdg ik kermis durndan jovna, plots durndan jovna; minhəd ik bah uga kermis kesg zysn aca zөөnə—neftə, mod, davs zahs, ədmg.

tedn deegyr көlvrnə, ik çolud tuuhad jovna, joraldan tednər ə harhad jovna,

Giign hazrarny uulin hol hatlxar sedsn kyn gymən yznə,

Uulin hol hatlz jovsn neg puteşestvenig kyynlə iim jumn bolv. Ter kyn mөrtə jovz. Mөrn usnd orm cacu, usna şy-

rynd kəl aldad, ursxl daxad
holin dund tal tuugdv. Ag-
çmd usna dogşn ursxld mern
orad uga bolad odv.

Kevəd zohszasn uls mern
şovlzad harad irsin yznə
zug, eməlnə xoosn vəəz,
Deernə jovsn kyn uga vəəz.

Ter kyyg horvn xongt
xəəhəd olz çadsmn uga.

Uulta hazrin holmud tinəgr
hazrin holmudas juharn ilhrnə?

Uulta hazrin hol hatlxđ jun-
gad əəmşgtə bolna?

Kyn hol jahz olzlina.

Kyn holin kyçig evrənnə
edl-axudan olzldg surv.

Usna kyçər kəndrdg te-
erns, zavodmud, elektro-
stans holmud deer tosxđmn.

SSSR-t dala ik elektro-
stans tosxğdsn vəənə, ted-
nəs olig dəkəd tosxđmn.

Usna kyçn kyynə əlməd vəənə, kyynə kergt cerglnə (40-ç zurg).

Ternə bah,

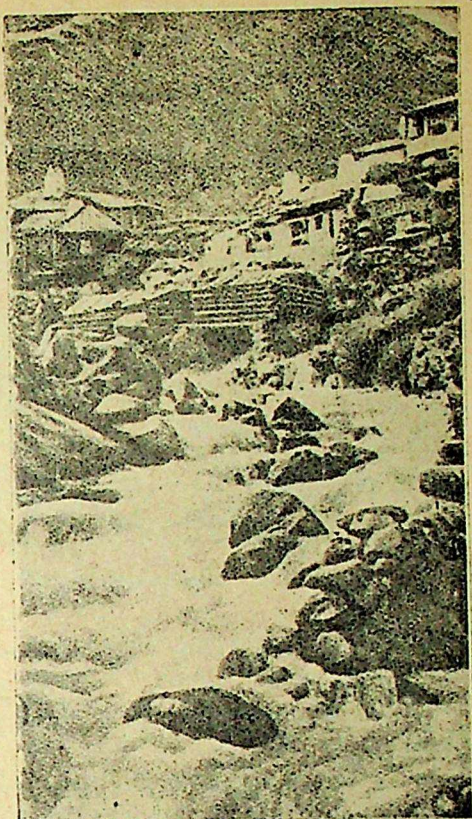
Kyn holin ursxlinə xəvrənə, kergtə hazrurn holig ursxna.
Tiigxin kergt ik kanav maltna. Zərmdən kanavar xojr hol
zalhdulna.

Nur boln prud.

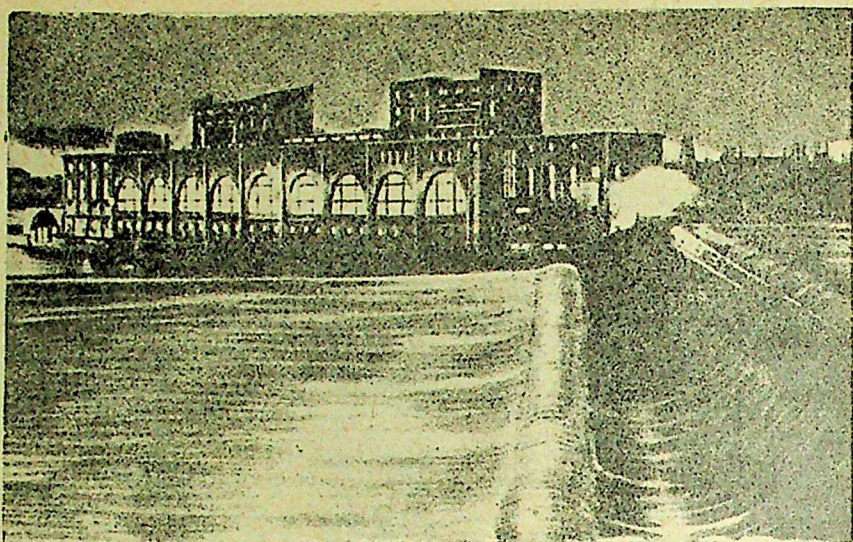
Hazr deer zəvər oln hazrt dyyrn uşta xotxr hazrmud xar-
tna. Ter—**nuurmud**.

Nur uga hazrt əmtn **prud** kenə.

Prud kexin kergt hazr gyynər maltdmn, tyyg xurin usar
esklə hazr dork usar dyyrğđmn. Zərmdən hol esklə anhajğ
zuux boodmn, boodg us bərnə, tegəd prud bolz harna.

39-ç zurg. Uulin hol.

40-ç zurg. Elektrostanc hol deer.

Daalhvr. Kemr tana hazrt nur bæxlə, ter nur tal ekskurs kehəd odtn, tyyg səənər xələtn.

Damşlhn. 1 Topografiçsk zurad nuurin boln prudn ygcsn temdg olz avtn.

2. Topografiçsk zura xələhəd medtn: zurad kedy nur zurgdz? Kedy prud? Zurad əmtin ik nur ken giz nərədgdnə?

Maştab xələhəd ter nuurin utinb medtn.

Nur.

Nuurin təvkny n deer k olz yzgtən kesg kilometr sunz. Zuna narna gerld soxrm dyngəhər gilvknə.

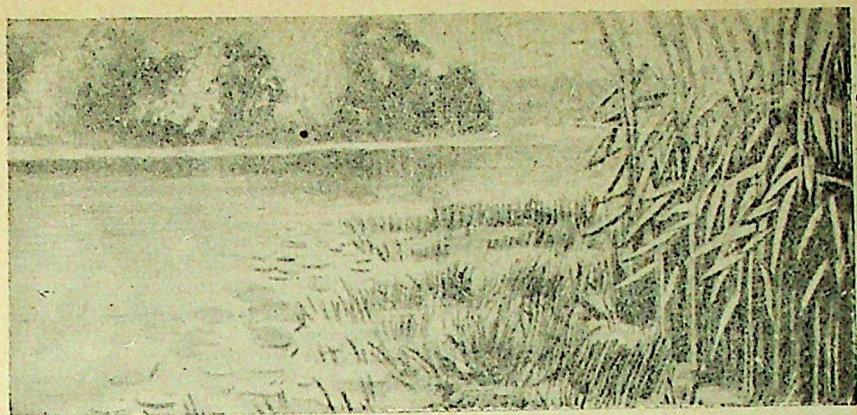
Usn deegyr dora caxmud nisnə.

Əndr elsn kəvə cahan modn urhsn ə-şuhu modar xuçata.

Nuurin kəvəd ə-şuhu modar xarsg kehəd selən bəərsz.

Maştg kəvən giign elst hazrtnb zahşcnrin onhcs bəənə, gəlms xaksagdzana. Onhcsin ər kəvyd bəənə. Tednə şatsn nycgn nurhdnb elsn deer çign, usnd çign yzgdəd jovna.

Maştg kəvə kəhəd onhcar zahşç jovz jovna. Onhc kuvşinsin ərğn xamtxas şuxtnulad xulsn zegsn dundahur jovad jovna. Zahşç gəlm tosxz jovna. Zahşç evrənnb kədlmşən çiləhəd, kəvəd irəd onhcan kəvəd taç harhad maştg ulmtrsn kəvəhər xərv.

41-ç zurg. Urhmlar dyyrçax nur.

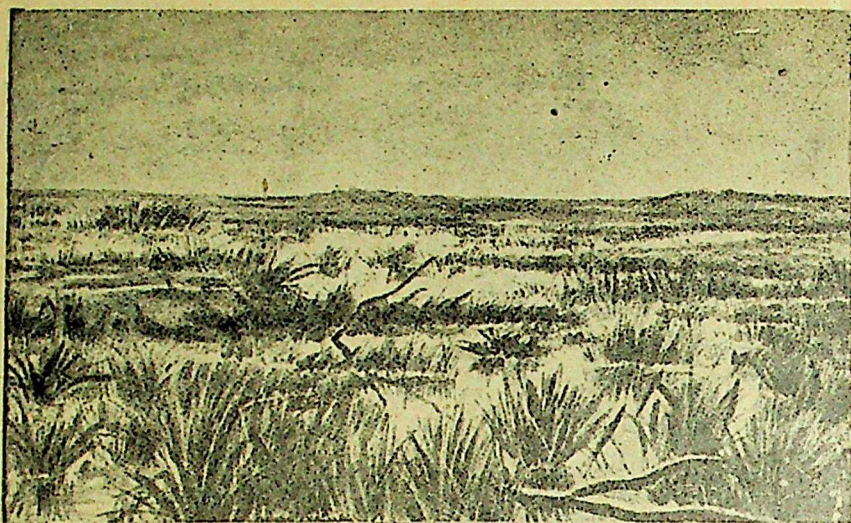
Ulmar zahşç jovz jovad sanna: Yynd urdn̄ ulm uga bilə. Nur ɵ-şuhu modn kyrtl kyrdg bilə, oda xulsn urhsn hazrt usn bəədg bilə. Mana nuurin kəvəhər urhml urhad nur ulmd toxrz bəənə (41 boln 42 zur.),

Ulm.

Selənəs hazaran ɵ-şuhu modn dotr ik moxta ulm bəənə. Ter ulmin zaxar ɵndr nərən cahan xarha modd bəənə, dundn̄ maştg mu cahan xarha modd bəənə, zərmn̄ nam ykz oç. Modd zaagt atxr torfta moxin ik dovndas bəənə. Dovndas deer yyrmg xamtxasta xusmsin kustəgud, maştg udn̄ bəənə. Mox deer ik ulan temstə klykv urhz. Çernikin ɵngtə pjənikin temsn kəkrəd bəənə. Ik ymkə ynr̄tə bagul̄n̄g urhna. Xusms şarlz. Namr irv. Klykv xəəhəd ulm ɵrx cag bolv.

Kyykd cuhlrad korzinksən avb. Xovcan şarmad həsan təəlv. Ulm. Zəəlkn dert bulxzax metər nycgn̄ kəl moxin kevst bulxna. Dovndas ulan temsər xuçata. Korzinks agçmd dyyrnə. Kyykd bagar jovna. Zug Maşa xocrv, yyrmydn̄ jovz odsig medsn uga. Hancxn kyn ulmd bəəxd əəmşgtə. Suluhar yyrmydən kyçx kergtə! Dovndas işkəd ɵmərən jovna, xəəkr̄nə, xəry uga. Kəl doran xələl uga ɵmərən gyyne. Gentkn kəln̄ ɵvdgcəhən usnd orad odsn medgdnə.

Kyykn, xaaran?—giz kyn surv. Hurvn alxm hazrt lesn̄g ɵvgn̄ zohszaz.

42-ç zurg. Ulm.

Ulmur tustan jovdov. Dəkəd nevçk gyyxlərn digtə „terzd“ orx biləç.

Xudl uga ɵɵrxnd usn gilvkzəz.

Urdn̄ yynd nur bəəsm̄n. Kəvən̄ kezənə urhm̄lar xuçata, jovz bolxm̄n, dundn̄ nimgn̄ moxin kevs, dorn̄ usn. Zərm̄ hazrarn̄ tɵryn il usn—„terz“—yldz.

Ulms nurhlz nuurmudin ormd harna.

Nur ulmin urhm̄lar xuçgdna. Namr bolhn̄ ulmin urhm̄l ykn̄, irgçdn̄ tedn̄ ormd şin urhm̄l harna. Yksn urhm̄lmud jorald odna. Ulmin jorald yksn urhm̄lmud xurad bəən̄. Usn dor tedn̄ ymkrxş, xarl̄na: kevtə kevtz *torf* bolz xəvrn̄. Kesg zilin turşart harna, tiigəd torfin mox harç irn̄.

Ulms zəvər ikər xorltan kyrgn̄.

Zəvər ik hazr sul bəən̄, tərənd edlgdxş. Kyn jovdg xaalhs ergz harna. Ulmta hazrt bezg boln talin çign gem dala bolad bəən̄.

Ter uçrar əmt̄n ulmsla nooldna, tednig xaksana.

43-ç zurg.

Klykv.

Daalhor. Kemr tana hazrt ulm bəəxlə tyynyr ekskurs ketn, jamaranin̄ biçtn.

Tylən ulmd,

Holin maştg көvəhər 20 kilometr ulm sunz. Jovhar çign jovz bolş uga, mərər çign jovz bolş uga.

„Yrsn hazr. Hazr əngər yrənə,“—giz krestsjanmud keldg bilə.

Ulm deer inzenermyd boln kədlmşçnr irv. Ulmig səənər şinzlz xələhəd ulmd sən tylə torf olz avb.

Ulm əmdrv. Zemleçerpalks kədləd harv. Kyrzs zinnəd bəəv. Vagonetks xəvrldv.

Ulmig kanavs kerçv, ter kanavsar yzg bol-hnas usn holur gyyv.

Ulmig xaksav. Yrnkə hazrar xaalhs harhv.

Urdnə ulm bəəsn hazrar traktormud jovna, şydtə ik barabanmud ardan çirnə.

Şyddnə torfd şigdəd orna. Mexaniçsk maa- 44-ç zurg. Torfin
zumud tyyg əvsn met ergylnə. mox.

Torfig neg hazr. ovalna, zavodmud, fabriksyr zəənə.

Şidrəs yynd elektrostanc tosxgdxmn. Tyldg hazrt torf tylg-dəd maşi kəndədg bolx. Maşid elektriçsk tok kez harhx, ter tegəd prövodar fabrikst, zavodmudt, kolxozmudt boln sovxoz-mudt kyrx.

Damşlhn. 1. Zurad alədnə ulm temdgldsinə oltn.

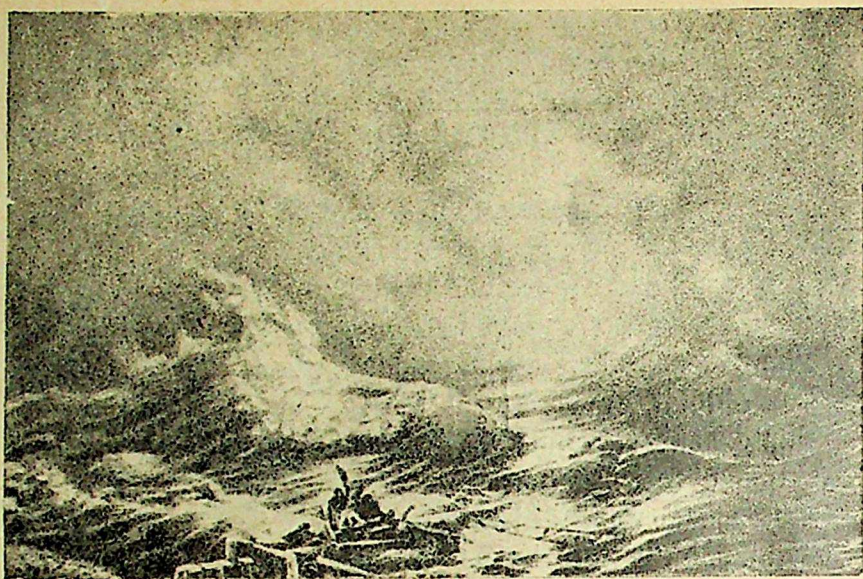
2. Ulmsin aləknə xaksagdzaxinə xələtn.

Tengs.

Hazr deer nuuras taldan tengsmyd bas xarhna. Tengsmyd nuurmudas zəvər ik, onəndind haşun usta. Nuurin көvənə onəndind xold yzgdnə. Tengsin көvə kedy çign xələv çign yzgdxş. Tengsər kerm neg ədr jovna, xojr ədr jovna, көvənə yzgdxş. Xaaran xələv çign—alədnə bolv çign usn. Nam narna bijnə ərynd usnas harad asxndnə xəry usnd suusn bolz medgdnə.

Vagona terzər tengs yzyv. Urdnə yzəd uga biləv. Xar tengsin көvəd bəəsn biçkn balhsnur pojezd arhul irz jovla. Bi terzər xələçkəd aln bolad bəəvyv. Mini əmn zax uga көk tengs delggdv.

45-ç zurg. Tengs.

Pojezd zohsv. Xalun vagonas bi gyyhad haruv. Serykn boln davstavr tengsin salbkn ylav. Coekn minut ongrylad bi tengsin kovad iryv. Mini kold tengs şalvahad væænæ. Nohan—cenkr bølvas şuugad kovæ cokad irnæ, dækad xæry arhul ætæ gyyhad harna. Xold tengs tengrlæ niilad, tengs xama çilzæxinb, tengr xama eklzæxinb ilhz bolş uga.

Tengst şurhad orsn neg ik çolun deer bi haruv. Tøgælnđ usn cevır bolçkad cegæn. Joraldnb çolud, uçz jovx zahsd, nohan, kyrn, ulavr øngtæ tengsin urhmlmud sæænær yzgdnæ.

Halv salbka cagt tengs deer bi bas bæavyv.

Bidn Xar tengsær jovş jovlavdn. Tengr xar yylær byrkætæ bilæ. Kyçtæ salbkn ik kœœstæ dolbgag deegşæn ørgæd bæænæ. Tengs buslad, bulbglad, şuugad bæænæ. Ahart kesg minhn usna øsryn jovna. Salbkna şuugan işkrln. dolbgana şuugan şalvalhn dyylærylad bæænæ.

Mana kermig zorhsn met şivæd bæænæ. Kerm zærmðæn dolbgan deer harç iræd, zærmðæn gyynær bulxad odna, kyynæ ki tasrad odna. Dolbgan kermin bortas davad cokad bæænæ. Neg

dəkz namag palubas cəkad avç odn giv, ərə giz jumnas bə-
rəd toruv. Kəl dor kəndrəd bəəx palubar jovz bolş uga. Neg
jumnas avn neg jumn kyrtl şuluhar gyyz odad bərəd zohsx
zəvtə bolv. Zəvər daşkatahar kajutdan kyryv. ʔynd bas jum-
nas bərl uga zohsz bolş uga bəəz. Pol kəl doras zərmdən ha-
rad zərmdən deegşən ərərəd bəənə. Bulngas bulngs tal korzinks
çəmodanmud boln xamxrsn savin xamxras gyyldəd bəənə.

Zəəllhnəs gemtsn pasazirmyd orndgud deerən bijən xarsdg
arh uga kevtəxnə. Pol deer es kiisxin kergt tedn orndgasn batar
bərz.

Bi bas kevtıv.

Doləgana kyçtə cəklhnd kərm mel çıçrəd şırznəd jovna.
Paroxdin təmrər byrsn bortin doləgan xamxlçkn gisn bəədl
zərmdən harad bəənə.

Halv saləkn arvn çasin turşart bolv.

Zəvər oratad bidn kəvəd ıryvdn.

Zərmdən kesg xongin turşart tengst halv saləkn bolna. Tər
cəgt kesg kərm xamxrna.

IV. GEOGRAFIÇSK KART.

Geografiçsk kart gisn jumb.

Bidn oln zysn zurala tanılduvdn: şkolin uçaştgin zurala, şkolin tögəlñk hazrin zurala, topografiçsk zurala. Ter zurast cuharadnı neg bıçkn ahu hazr zurgdz.

Kemr bidn zurulıd *ik ahu* zurıla, ılgırlıd bykl oblastı es-klə bykl orn—nutg, tiim zurulig *geografiçsk kart* giz nerədmn.

Zura boln geografiçsk kartig dyncyllhn.

Moskvan zurag 46-ç zurgt sənər xələtn. Tyynə maştavnı jamaran? Maştav xələhəd Moskvan yynd yzylsn xənnı ar yzgəs avn əmn yzg kyrtl, barun yzgəs avn zyn yzg kyrtl kedy kilometr boldgıñ ilhtn. En zurad Moskva—hol, Jauz hol, Kanav, Kremlı, balhsna uulıncs oltn.

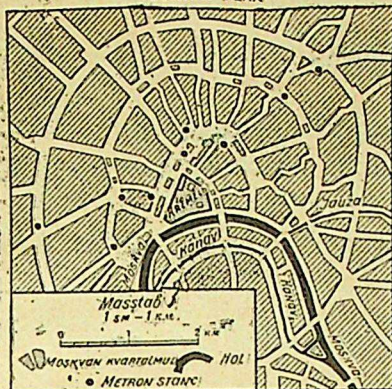
Oda moskvan tögəlnd bəx hazrin zura xələtn. Yynə maştav jamaran? En zuran xəvrh bolhn, tyryn zurala ədl, 5 santimetr. Yynd zurgdsn uçaştg hazr ar yzgəs avn əmn yzg kyrtlən, barun yzgəs avn zyn yzg kyrtlən kedy kilometr? Moskva jahz zurgdz?

Tyryn zurad zurgdsn Moskvan xəvnı zuran dund bıçkn dərıvızər temdgılgdz. Balhsna en xəvnı yynd jamaran bıçkn bolsıñ yzzənt? Ter tiim boldgıñ—xoırdgç zuran maştavnı bıçkn bolsn uçr: Moskvan zurad 1 santimetr 1 kilometr bagtasmn, xoırdgç zurad 1 santimetr 10 kilometr bagtasmn. Maştav 10 xolvah bahrsmn, ter uçrar zuranı bas bahrsmn.

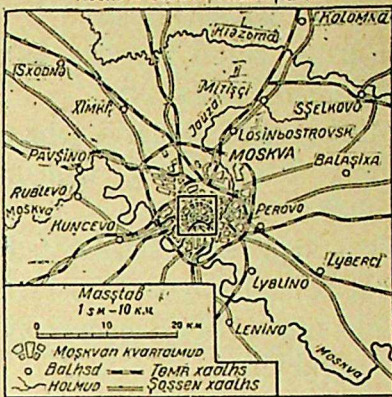
Xoırdgç zurad Moskva hol bol Jauz hol oltn. Kanav alıd bəənə? Kremlı alıd bəənə?

Tedn yzgdxş, tednig iim bıçkn maştavt yzylz bolş uga. Bolv xoırdgç zurad talin holmud, talin balhsd, təmr xaalhs, stancs bagtz.

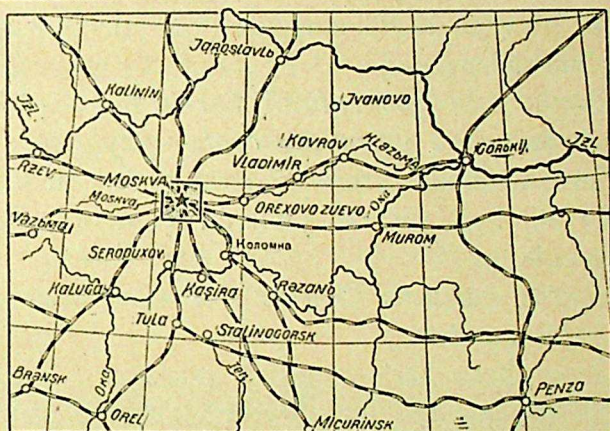
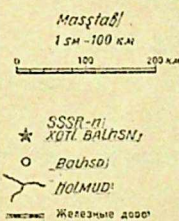
10SKVAN PLAN

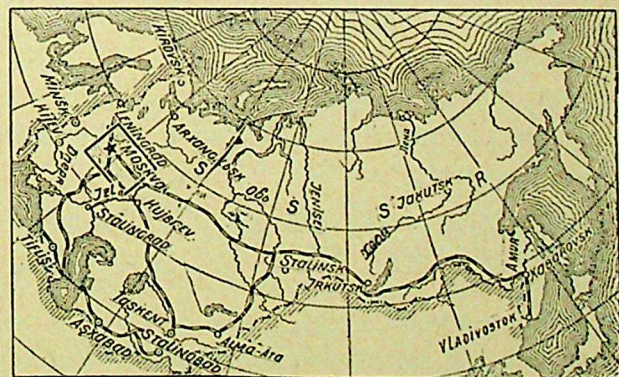
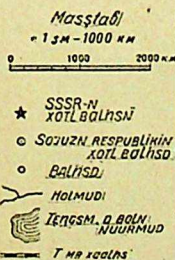
MOSKVA ERGINTI HAŽRİM ZURA

SSSR-NI
JAVROPEJSK
ÖNGİN CENTRİN ZURA

SSSR-NI KART

Oda SSSR-n Jevropejsk xəvin kart xələtn. En kartin maştaby jamaran? En maştab Moskvān tēgəlnd bəəx hazrin maştabas kedy xolvān bīkn?

Xojrdgç zurad zurgdsn hazr kartd jamaran bīkn dərvlzər temdglgdsin̄ todlz avtn.

Moskva balhsn kartd jahz zurgdz? Moskva hol, Jauz hol yzgdniy? Zurad Mitışç balhsn boln Moskvān ɵər bəəx talin çign balhsd zurgdzij?

Tedn uga, en maştabar tednig zurz bolş uga. Bolv en kartd iim balhsd bagtz: Jaroslav̄, Kalug, Tula boln nan̄ çign.

Oda biystn SSSR-n Jevropejsk xəvin kartig bykl SSSR-n kartla dyncyltn.

En kartsin maştab jamaran ilhl̄tə? Al̄dn̄ hazr ik ahutahar zurgdz? Tyryn kartd zurgdsn holmud boln balhsd cuhar xojrdgç kartd zurgdzij?

Zuran boln geografiçsk kartin maştab bīkn bolx dutm, kart boln zurad yyrmydig cəəhər yzyldmn.

Zura xələhəd zurgdsn hazrin tuskas ju medz bolx bolna, tyynl̄ ədl kart xələhəd jamaran çign orna tuskas zəvər jum medz bolxmn̄.

Kartig, zurala ədl, hazr tal deerəs, aeroplanas, xələzəxl̄ ədlər zurdmn̄.

Geografiçsk karts zurahas maştabarn ilhrdmn̄. Zura zurxlarn ik maştab avdmn̄: ylgyrl̄xd, zuran 1 santimetr̄ kesg arvn esklə kesg zun metr bagtdmn̄. Kart zurxlarn bīkn maştab avdmn̄: geografiçsk kartin 1 santimetr̄ kesg arvn esklə kesg zun kilometr bagtdmn̄.

Yyrmg jumsig (bīkn nuurmudig, holmudig, selədig) kartd zurdmn̄ bīş. Iksn̄ iim temdgydər, balhsd—təgrglydər, tɵmr xaalhs—zurasdar.

Daathv̄r. Tana selənə (kolxozin esklə balhsna) zura, tana rajona zura, oblastin kart boln SSSR-n kart avtn. Tednig zergyləd ɵlgçkəd xoorndn̄ dyncyltn.

1 jamaran maştabt zurgdz; selənə zura (kolxozin esklə balhsna), rajona zura? Oblastin kart jamaran maştabt? SSSR-n kart jamaran maştabt? Al̄dn̄ maştab ik? Al̄dn̄ bīkn?

2. Rajona zurad tana selən jahz zurgdz? Selənə zurad yzgdzəx germyd boln uul̄ncs rajona zurad jungad es zurgdz?

3. Rajona zurad rajona centr oltn. Rajona centrin öör jamaran seləd, holmud, nuurmud bəənə?

Oblastin kartd evrənnə rajona centr oltn. Rajona zurad yzylgdsn seləd, holmud, nuurmud cuhar oblastin kartd bəəny?

Oblastin kartd oblastin centnr oltn. Oblastin centnr şidr jamaran seləd boln holmud bəənə?

SSSR-n kartd oblastə oltn. Oblastin kartd yzylgdsn seləd boln holmud SSSR-n kartd bəəny?

4. Maştavar ilhtn; 1) Tana selənəs avn rajona centr kyrtl kedy kilometr? 2) Rajona centrəs avn oblastin centr kyrtl? 3) Oblastin centrəs avn Moskva kyrtl.

Kartd orn nutgin hazrin deerkg jahz zurdv.

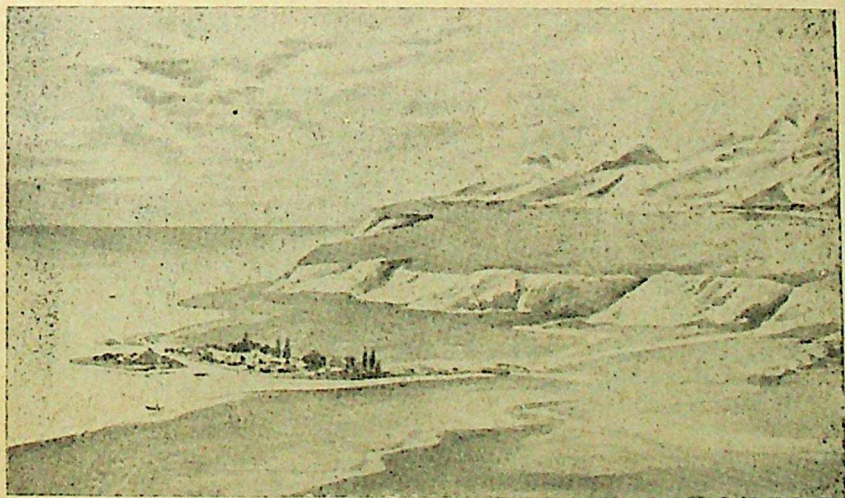
Topografişsk zurad dora hazrig nohan öngər buddgig, öndr öədm hazrig şar boln xarlnxu şar öngər buddgig bidn mednəvn.

Geografişsk kart bas öngər budglata. (SSSR-n kart xələtn),

Ter öngs kartd oln zysn öndr hazrig bas temdgldmn.

Xaksu hazrin öndrig *tengsin usna dyngəs* avn dyncylz zadmn, ter jungad gixlə tengs bolhna cuharan usn ədl dyntə boldmn.

Kartd ik ahu hazrmud nohan, şar esklə xarlnxu şar öngər budglata. *Ternə—tinəgr hazrmud.* Bolv ter tinəgr hazrmud *tengsin usna dyngəs* oln zysn öndr.

47-ç zurg. Hazrin deerkin kev: dora tinəgr hazr, öədm tinəgr hazr, uuls.

Kartd nohan ɔngər budglata tinɔgr hazrmud tengsin usna dyngəs deegşən 200 metrəs davxş; tiim tinɔgr hazrig *dora hazr* giz nerəddmn.

Tengsin usna dyngəs deegşən 200 metrəs davz hardg tinɔgr hazrig *əədmn* (esklə deer hazr) hazr giz nerəddmn, edn kartd şar boln xarlnxu şar ɔngər budglata.

Kartd nərən şar boln koriçnev polosks *uuls* temdglnə. Uuls tengsin usna dyngəs ulm deegşən harx dutm, tednə ɔngn xarlnxu bolna.

Damşlhn. SSSR-n fiziçsk kartd dora, əədm hazrmud, dundan ɔndr uuls, ɔndr uuls boln casta oras jamaran ygcsn temdgydər temdgldsin xələtn.

SSSR-n hazrin deer.

SSSR-n kart xələtn. Tyynə ik zun nohan ɔngər budgldsin ta yzzənət. Nydnə xaran kyrş uga dora tinɔgr hazrmud Sovetin Sojuzd əvrtə ik ahu ezlz. Pojezdər ɔdrtn, dolan xanğtan jovv çign xold harç jovx zax uga tinɔgr ɔmnən yznəç. Ter dora tinɔgr hazrig Uralbšk uuls xojr ɔng kehəd xovana. (Uralbšk uulsin xojr taln bəəx dora hazrmud jamaran nertəhin kartd olz avtn).

Zərm hazrtan SSSR-n kart şar ɔngər budglata. Yyndn—əədm hazrmud. (SSSR-t əmtin ik əədm hazr jahz nerədgddgin kartd olz avtn).

Zəvər oln hazrt tinɔgr hazrmudin zaxar ɔndr ers bolad ik çolun uuls ɔndənə. Tedn ut zo bolad zuuhad boln minhəd kilometr sunna (Kavkazsk uulmud oltn).

Damşlhn. 1. Moskvahas avn Vladivostok (Japonsk tengsin kəvəd) kyrtl oddg təmr xaalh jamaran dora hazrar, əədm hazrar, uulsar dəvrz hardgin kelz ɔgtn.

2. Moskva balhs olz avtn. Moskvəs Kək tengs kyrtl jamaran holmudar jovz bolxin oltn. Moskvahas avn lzl holin adg kyrtl jamaran xolin maştav xələhəd hoodnə kemzəltn.

V. HAZRIN MOHLCG.

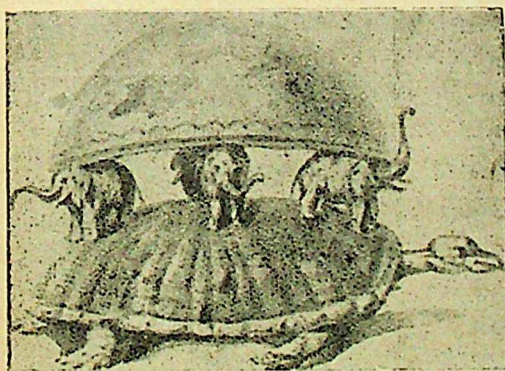
Kezənə xuuçna cagt əmtn hazr jamaran giz medzəsne tusk.

Kezənk uls evrənnə bəəsn hazrin tögəlnd bəəsn biçkn ahu meddg bəəsmn. Oda mana amrar şuluhar dala ik hazrt kyrdg təmr xaalhs tiigxd uga bəəsmn. Oda tengsmyd boln dalasig hatlad harad oddg kermis tiigxd bas uga bəəsmn. Kezənə modar kesn xəəvər esklə zilkər jovuldg biçkn korablər əmtn tengsər jovdg bəəsmn.

48-ç zurg. Kezənk xuuçna ulsin sanahar bolxla—hazr dala dund bəəx xavtxa təgrg.

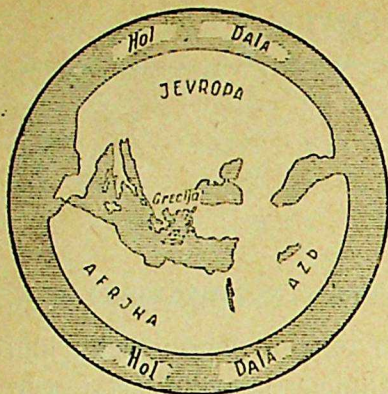
Tiigəd kompas çign meddg uga bəəz, kompas uga bolxla tengst yzgən olz bolz uga jumn. Ter uçrar kezənk uls tengsər, xold jovxdan əədg bəəz, tēgəd kəvən əəgyr jovdg bəəz.

49-ç zurg. Kezənk ulsin uxahar bolxla hazr iim jumn deer zohsna.

Kezənk ulst biçkn jumn bolz medgddg bəəz. Tedn hazr dala dund bəəx xavtxa tēgrg giz sandg bəəz. Hazr „hurvn kit deer“ zohszana gigəd tuulə harhad jovdg bəəz; talin hazrt „zanmud deer“, „ik xavxnt deer“ gigəd keldg bilə.

Ter cagt cuharahasnə davu surhuləta kezənk grek ulsas geografiçsk karts yldz. Tednə negnə ter cagt medgddg delkəd cuharag temdgiz.

50 ç zurg. 2500 zil òmərən grek
ulsin sanahar hazr iim bəəz.

Kart dund grec bəənə; tögəl-
ndn̄ kezənk grek ulsin tanədg
nazrmud bəənə.

Ter hazrmud cuhar usar—
dalahar-byslgdz. Grek uls daləg
əvrtə ik hol giz meddg bəəz;
dala hazr ergəd ursna giz tedn
keldg bilə. Grek ulsin sanahar
bolxla dalan ca hazr ik zax bəəx
josta jum̄n bəəz.

Hazrin kev boln ik bah̄n̄.

Ulm bəətlən əmt̄n hazrig ulm
ikər meddg bolad irv. Ruteşestven̄gud, kupcn̄r boln kyynə
hazr dəəlz avdg uls ulm caaran jovad şin hazr olad jov̄b, ter
bij̄n̄ hazrin zaxd kyrç çaddg uga bəəz.

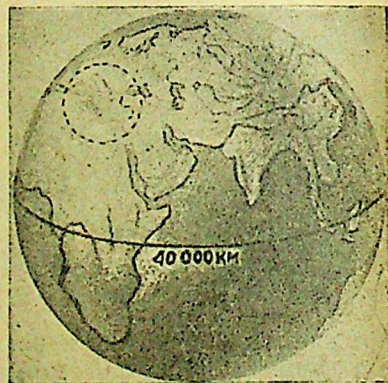
Xuuçna cagin gyn nomta uls hazr xavtxa tögrg biş,
hazr mohlcgin kevtə gix uxa zyyv.

Magelan gidg puteşestvn̄g 400 zil òmərən hazrig tögələd
harç, tögəd tyygərn̄ hazr mohlcg kevtəhin̄ batrav.

Oda hazr kyynd bykldən medgd̄nə, kerm̄s tengsmydig
cuharag hatlna aeroplan hazr deegyr durta yzgtən nisnə.
Al̄bd bolv çign hazrin zax uga. **Nazr-mohlcgig** oda cuhar
mednə. Hazrin mohlcg əvr ik jum̄n. Tyyg tögələd harxin
kergt 40 minhu kilometr jov̄x
kergtə. Neg çign ødr amrl uga
ødr̄tən 40 kilometr kehəd jov̄xla
hurvn zil şaxu jovgdx.

Bidn tögəldən hazrin deer-
kin biçkn̄ xəvin̄ yznəv̄dn, ter
uçrar tögəd mohlcg deer bəəxən
medxşiv̄dn.

**Hazrin mohlcg deer al̄bdn̄
deerkn̄ bəənə, al̄bdn̄ dork
bij̄n̄ bəənə? 52-ç zurg xəl̄tn̄.**
Ter zurgt hazrin mohlcg zurata
bəənə. Hazrin mohlcgin end-

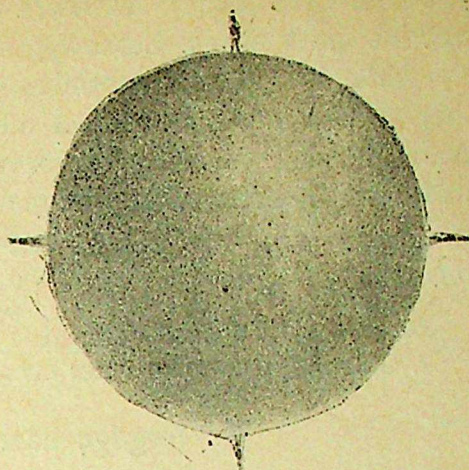

51-ç zurg. Hazr-mohlcg yynd
kezənə grek ulsin kartd bəəsn̄
hazr tögrgər temdḡl̄tə bəənə.

tendnъ kyn zohszana. Hazr der zohsax ulsin cuharan kelnъ hazrin mohlcgin hol dund tal xələz. Hazrin tuslcad bəəsn xəvrgs deer zohszasn uls neg negnyrn kələn xələlhz.

Man tus zohszasn uls hazras jungad esv kiisdv, tengsmydəs holmudas nuur-mudas usn jungad es asxrna?

Hazr deerən bəəx jumsig cuharag bijyrn tatad bəəd-mnz. Hazras xajsn jums deeg-şən nisəd jovad odxş xəry hazr deer unna.

52-ç zurg. Hazr deer alydnъ deerк
bijnъ alydnъ dork bijnъ bəədв.

Globus.

Hazrig biçkn mohlcgin ɵngtəhər zurdmn, ter mohlcgig *Globus* giz nerəddmn. Globus gim—hazrin biçkn modelъ.

Globusin mohlcg kəşyrt ɵmskətə, təvc deer batrata. Hazrin mohlcgt kəşyr çign uga, təvl çign uga bişij.

Hazrin mohlcgin əmtin çik zurg—globus. Globusin deer-knъ geografiçsk kartla ədl ɵngər budglata. Usn ezlsn ahug kək, cenkr ɵngər temdglsmn, nohan, şar bəln koriçnov ɵngər hazrig, esklə, şişln keldgər, xaksug.

Hazrin mohlcgin deerк deer jun bəənə.

Hazrin mohlcgin ik zuuhinъ usn ezlənъ globust yzgdnə.

Hazrin mohlcgin horvna kesn negxn xəvnъ xaksu. Xojr xəvnъ usar dyyrn (53-ç zurg).

Usna ahug cuharag *dərən dala* kez xovadmн: *Jik esklə Nomhn, Atlantiçsk, Indijsk bəln Severn Ledovit.*

Dalas xoornd əvr ik uçastkar xaksu bəənə. Xaksug *delkən zurhan xəv* kez xovadmн: *Jevrop, Aazb, Afrik, Amerik*

53-ç zurg.

(*Severn boln Juzn*) *Avstralb* boln *Antraktid*, Delkən tavn xəvdnə əmtn bəənə. Zurhadgədnə—Antarktidə əmtn uga.

Afrik Jevrop xojr xoorndan juhar xovagzaxinə globust xə-lətn. Cenkr budgar budglata ahu ta yynd yzzənət. En—Atlantiçsk dalan xəv. En xəv Jevrop, Aazb, Afrik horvnd şurhad orz, *Sredizemn tengs* giz nerədgddmn.

Tengs gisn—*xaksud şurhad orsn esklə arlmudar bəylə-gədn dalan xəv.*

- Damşlhn.* 1. Globusd dərvin dala boln delkən zurhan xəv olz avtn.
2. Globusd sredizemn tengs boln Japansk tengs olz avtn.

Negdgç hazr erglhn.

Hazrin mohlcig 400 zil əməran negdgç bolz ergz harç irsn Magelan, tyyg ta mednət.

Ter cagt Jevropin kesg ordin kopcnr Indlə boln Aazb Avstralb xojran xoornd bəəsn arlmudla arsm kedg bəəsmn. (Globust Avstralg boln ter arlmudig oltn).

Tend bəəsn dala zəerig kopcnr negnəsn tyryləd ezləxər zytkdg bəəsmn. Tednə gyylgənə zilkər jovdg kermə tiigən Afrik təgəlz jovad, tyynəs caaran Indijsk dalahar damzad kyrdg bəəsmn. (Ter xaalh globust yzyltn).

Ispank kopcnrig en xaalhar talin ordudin kopcnr təvdg uga bəəz, təgəd Magelan Ispank kyrd onhdan xaalh olz əg-xər kelz.

Hazr—mohlcg giz Magelan lavta şiidsn bolzana, təgəd ter arlmud tal talin xəvrgəsnə irxər sedsn sanz. Zug hazrin mohlcg jamaran ikig, xaalhd jamaran kyçrdlhn, jamaran əm-şg xərxiç Magelan es medz.

Magelan zilkər jovdg tavn kermər Jevropas (Ispanas) harad Juzn Amerikin kəvə temcəd harv (Magelana xaalh globust yzyltn).

Atlantiçsk dalahar kermə horvn sar jobv. Kəvə uga usn təgəldən dala bolad bəənə. Ulm ikər xalurad irv. Ədrin duu-sn Magelan palub deer zohsad xold Əməran nydən avl uga xələhəd bəənə.

Aştñb Juzñ Amerikin көvə yzgdv. Kermś en көvə көө-
həd jovb. Neg hazrt kermś əmtəxn us bolñ xot-xol avxar кө-
vəd өөрдəd kyrəd irv. Ik xalun бəəz. Көvəd kecy sən modd
urhə. Yynd indejcnr бəəz. Tednə ulan mөngn cөkcñb, kyrł
mөngn met narnd gilvkəd бəənə. Tedn irəd puteşestven-
gudla xarhad tednə arsm kev. Neg samin ormd indejcnr xojr
halu өgdg бəəz, kusg řilin ormd kesg kyynd xot bolm zahs
өгç. Usan xot-xolan beldz avad kermś harad jovz.

Neg dəkz kyçtə halb bolv. Salbkn řuugad, řuugad kerm
cokad irnə. Əvr ik bөlvəs harad irnə. Kermś bөlvəs deer biç-
kn jums met nəəxləd бəənə. Көvən xad çolund kermś cөkg-
dad zөrgtə morəkyd ykz odn gisn бəədl harad jovna. Neg
kerm galb bolxaxla çivz odv, naadksñb ulm caaran Juzñ
Amerikin көvə көөhəd jovb.

Mart irv. Jevropd, evrə hazrtñb dulan xavr, yynd bolxla
kiitñ. lunb sar irv, yynd zin kiitñ bolv, casn řuurhn eklv.
Mel odaxn en puteşestvenbgud degd xalun bolad zovz jovla
oda kiitñəs ikər zovb. Zohsad өvlzx kergtə bolv.

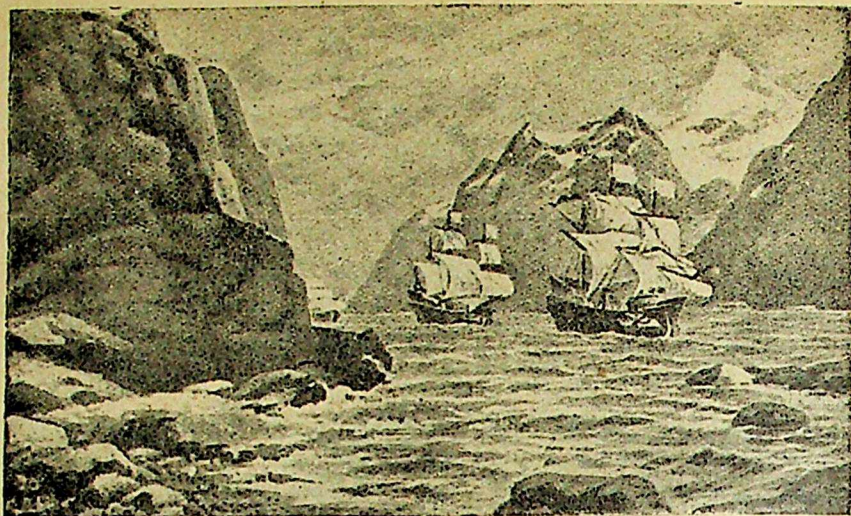
Kiitñ zohsm daru kermś caaran harad jov. Aştñb tedn
xol us olz avbd, tegəd tyygər Atlantiçsk dalahas Jik dalad .
orv. Morəkyd bojtñan diilgdəd uulbñ. Kyrx hazrñb өөrdv
giz cuhar tedn sanz. Narn suux yzg xələhəd jovad jovxla In-
dəd kyrç bolx giz cuhar řiidv. Ter xoolig xөөnnb Magelana
xool giz nerədsmn. (Ter xool glubust olz avtn.)

Nomhn pogod бəəsmñ, jovud gөngn salbkn көdləz. Jik
dala төvkñyn, giign zergər biçkn bөlvəs gyynə.

Magelan en dalag „Nomhn“ giz nerədv, taldan cagt en
dala ik halb bolad бəədgig Magelan es meddg бəəsmñ.

Kermś kiitñ hazras darunb harv, mel ulm dularad jovna.

Kesg sardan kermś arlmudla çign xarhl uga, hazr çign
yzi uga jovb, Xot-xol avdg hazr uga bolv. Zorhsar xot kehəd
maçts byrətə бəəsn ars çanad xot kehəd jovz. kermd бəsn
xulhns idəd jovz; nam xulhns zөvər sən xot bolz tool-
gdzaz. Tөгəldñb dala usn бəəsn bijñb uudg usn kyrtl
uga jovz. Dalan us [uuz bolş uga, ter jungad gixlə

54 ç zurg. Magelena kermis Magelana xoolar jovz jovna.

dalan usn xodrn-haşun. Beldz avsn əmtəxn usn ymkərz oç. Ymkə buzr us uudg bəəz.

Əmtn gemnəd ykəd jovz. Jovlnn çilş uga giz morəkyd sanz.

Aşln gertəs harsnas avn xojr zil şaxu bolad kyrxər sedz jovsn arlmudan Magelen yzv. Kysln kycv—şin xaalh oldv. Yynəs Jevropur oddg xalh meddg bəəsmn.

Arlmudt narn ik xalun. Kəvə kyrtl nig tə-şuhu modn urhz. En tə-şuhu modnd es tanbgddg sən modd urhz.

Arlmud bolhnd gişng Magelan kyynlə xarhv. Ter uls xovc ymsdg uga bəəz, acar boln xamtxasar ger kedg bəəz saadg boln şor zer-zevtə bəəz. Ter arlmudt dala urhmara zəər bəəz—altn, yntə urhml.

Arlmudin əmtnlə Magelan arsm kev. Təmrər kesn jumnd orçd, keñçrin boln kimd keerylin jumna ormd Magelan dala alt, yntə tems, xot-xol avb.

Magelan ter arlmudig ezlz avad İspansk kyrlin medənd orulxar sedv. Arlmudin əmtnlə dən bolv; neg dəənd Magelan algdv.

Magelana kerm Magelan uga xərv. Tavn kerməs negxn kerm irv. 265 kyynəs zovsn muursn 17 kyn xərz irv.

Tiigəd horvn zil şaxu negdgç hazr ergəd jovlhn bolv.

Magelana xəon talin putesestvenygud hazrin mohlcgig kesg dəkz ergz jovb. En cagt hazr ergəd jovlhn daşkata çign biş, əmşgtə çign biş. Əvrtə ik kyçtə kerməs dalasig cəəkn xongt hatlad harna. Pojezdas boln avtomobilymyd hazr deegyr ik xol hazrt agçmd kyrnə.

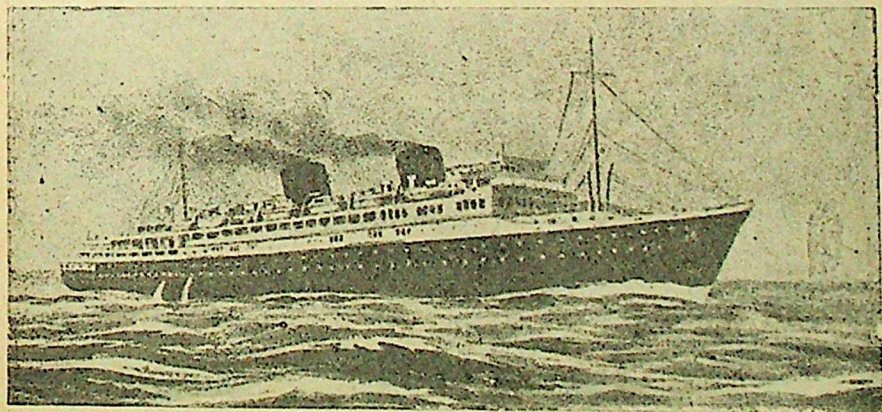
Aeroplaha hazr ergəd bas nisv. Aeroplan 8 ödr kerglv.

Jevropas Amerikyr.

Portta balhsna çolun pristanənd kerm zohszana. Kermin kesg zerglsn təgrg terztə xar bortnə pristanəs zəvər deer bəənə. Kerm dotr kesg davxrlad pasazirmydin kajuts, xot uudg ərəs, kuxnəs, yylin ərəs bəənə. Tedn dor maşinə ərə bəənə. Tendəs çolun nyys idəd bəədg əvr ik topksin ə bytngy-hər harad bəənə. Tend əvrtə kyçtə uurar jovdg maşin kədlənə. Deer kapitanə zohsdg hazrt zalvrç zohszana. Zalvrin təgəhər nəkd kehəd kermid kompas xələhəd çik yzginə zaaz əgnə.

Kerm harad jovxar beln bolv şatar bort deer pasazirmyd covad harad bəənə, ərğdg kranmud proxod deer əvr ik aca-sig ərğz harhad gyn trymd orulad bəənə.

Gendkn çanh xəkrln sonsgdv, balhsar ter xəəkrln tarəd odv, xolas dyyrən sonsdv. Xojrdad xəəkrv, horvdat... vint kədləd harv. Usn buləglv. Kerm pristinəs zaagrad harv.

55-ç zurg. En cagin dalahar jovdg kerm.

Kerm arhul kermis zağur harad tengst orv.

Kəvə xold bultad ulm ulmar xolxad jovna. Cəəkn ças bolad kəvə yzgdgən uurv, tğəlnđ nydnə xaaran kyrş ugad tengs delggdz. Kerm bəlvəsıg kerçəd jovna. Bəlvəs kermin bört cökəđ jovna. Paraxodin ardas çajks nısna, kycəd harna, maç deer suuna, dəkəd ard yldəd xəry hazr tal nıs ırnə

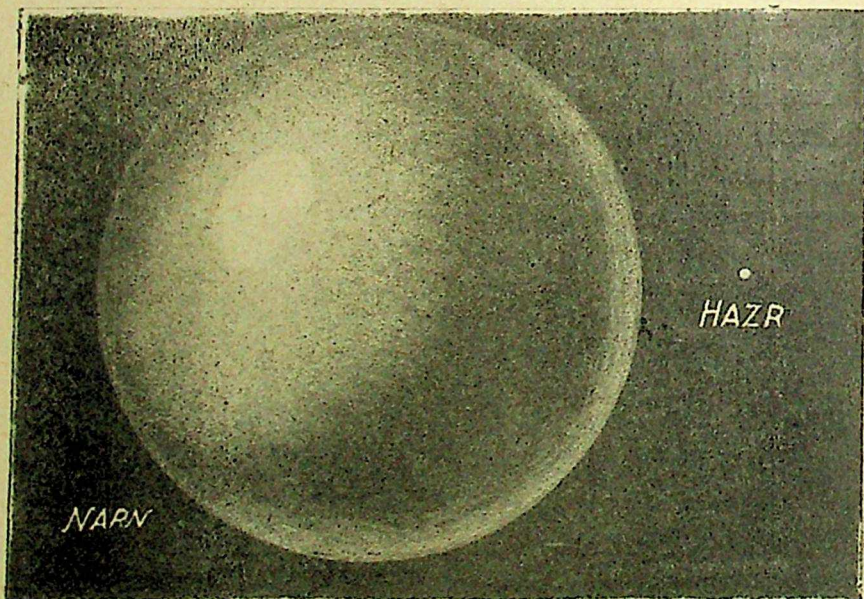
En ik kerm Atlantiçsk dalag zurhan ərđ jovad hatlna. Halb salıkn xarhna, ter bıjnı əvr ik kerm bəlvəs deer nəxləd xaalhan aldı uga jovna. Pasazirmyd radiohar Jevropla çıgn kyyndz çadımın.

Oda dalag Jevrupas Amerik kyrtl zurhaxn ərđ jovad hatlz bolımın. 450 zil ərərən bolxla putesestvenıg kolumb Jevrupas Amerik kyrtl horvn sar jovımın.

Damşlın Jevropas Severn Amerik tal Atlantiçsk dala hatlad jovdğ xaalhıg glərüst yzyltn.

Hazr boln narn.

Mana hazr jamaran ikını bıdn mednəvdn. Ter bıjnı hazr narnla dyncylxlə tərın bıçəkən jumın bolz medğdx (56-ç zurg).

56-ç zurg. Narn boln hazr. Narar bolxla hazr tərın bıçkn jumın.

Narn hazras 1300 000 dəkz ik. Manas degd xol boldgtan narn biçkn bolz medgdne. Kemr hazras narn kyrtl jovz bolx bəəsn bolxla pojezd 250 ziləs davu jovx bilə.

Narn—hal bolsn əvrtə ik mohlcg.

Narn hazrt gerl boln dula ilgənə.

Ədr boln sə jun deerəs boldv.

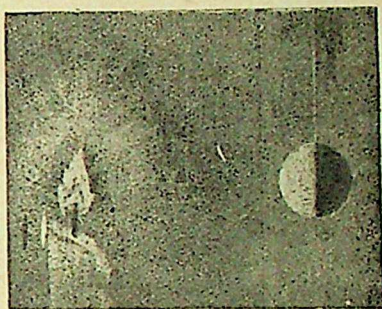
Ədr boln sə jun deerəs boldginə medxin kergt hazrin boln narna modeləđ şinzllh ketn. Çiigtə monhl şavrar mohlcg ketn, sunhgar nykltın, ter nykərnə nərən şidms orulad avtn (dorasn ter şidmsən zəngdəd orktn).

Ter mohlcgtn hazr boltxa.

Xarnhu ərəd stol deer sam şatahad təvtn. Ter şam narn boltxa. Şidmsnəs bərəd mohlcgig şamin əmn ərtn. Mohlcg bykldən şamin gerld kyrtzəny? Uga, mohlcgin ərəlnə gerltə, naadk ərəlnə syydrt yldəd bəəv (57-ç zurg).

Narn bas iigəd onəđind hazrin mohlcgin ərəlig gerltənə. Gerltə xəvrgdnə narn yzgdne—yynd ərdr, naadk xəvrhdnə narn yzgdxs—tənd sə

Mohlcgig arbul şamin əmn ergyltn. Oda şam urdnə syydrt bəəsn hazrinə gerltəzənə, urdnə gerltəzənə hazrmud oda syydrt orz jovna.

57-ç zurg. Ədr boln sə jahz boldgig yzylzəx damşlhn.

Şidmsən erçmnçkəd şinzltn, şamin əmn mohlcg jahz ergdgz. Tedy metinər hazrin mohlcg narna əmn ergnə, təgəd hazr ərdrig səə soləna. Evrən biçən hazr sutkdan ergnə. Hazr tiigz ergzəxig bidn medxşivdn ter jungad gixlə manla xamdan manə təgəldə hazr deer bəəsn jum n cuhar ergnə—germydt, tərənə hazr, cekə hazr.

Mand bolxla narn harad, tengr deer harad dəkəd xəry suusn bolz medgdne.

Pojezdar jovz jovxla tyynlə ədl jum n manla bolna.

Kemr pojezd təvşyn, tylkən uga jovxla, bidn doran zohssn bolz medgdnə, xaalhin xəvrəd bəəsn sunhgin modd, urha modd pojezdin əmnəs gyysn bolz medgdnə.

Damşlhn. 1. Şamin əmn globust təvtn. Minə oda tana tanıldsn hazr erglhn jahz boldgig yzyltn; globusin alədnə ədr, alədnə sə?

2. Ədr Jevropd boldgar globusig şamin əmn ergyltn. Ter cagt Amerikd, Afrikd, Avstralədd ədr bolx sə bolxınə xələtn.

Polysmud boln ekvator.

Hazrin mohlcg mənəkənd evrən bijən sutkd neg ergnə, tyygınə bidn mednə bişij.

Ter erglhn jahz boldgig, hazrin mohlcg ergzəx cagt oln zysn jumn jahz kəndrdgig səənər xələj.

Yyg kexin kergt evrənnə hazrin modelə—şidmətə şavr mohlcg—tynyn deer bekər neg negn dornə cəəkn točk təvtn. Xojr toçkin mohlcgas deesn harsn hazrin əər təvxn.

Mohlcgig ergyltn. Mohlcg ergxlə točk bolhn bas ergnə; neg točk ik təgrg kenə, naadksnə biçkn təgrg kenə; zug xo-jrxn točk—deerk dork xojr—təgrg kexş; tedn zug neg ormdan ergəd bəənə.

Hazrin mohlcg ergxlə bas tiim jumn bolna. Hazr deer oln zysn točk ədlər ergxş. Zərm toçks sutkd ik təgrg kenə, zərmnə biçkn təgrg kenə. Hazrin mohlcgin xojr točk nam teryn teryg kexş. Ter—hazrin mohlcgin *polysmud*.

Neg polysnə *severn* gidg nertə, ter jungad gixlə ter hazrin mohlcg deer ar yzgt əmtn zax bolzana. Naadk polysnə—*juzn* nertə. Ennə—hazrin mohlcgin əmn yzgt əmtin zax točk.

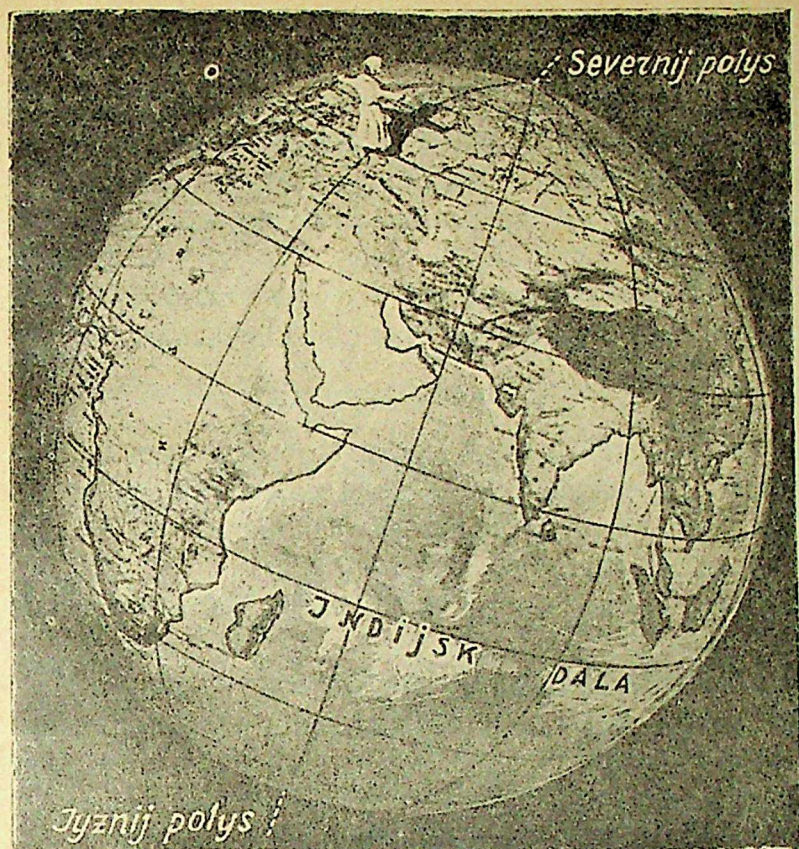
Xojr polysas ədl xol hazrt hazrin mohlcgig təgəlyləd sanandan zuras tatdmn, ter zurasig *ekvator* giz nerəddmn. Ekvator hazrin mohlcgig xojr ərəl mohlcg—severn boln juzn—kehəd xovana.

Damşlhn. 1. Globust severn, juzn polysmud, ekvator oltn.

2. Juzn ərəl mohlcgt delkən aləx xəvsnə bəəxinə, severndnə—aləx xəvs bəəxinə globust oltn; delkən aləx xəvsnə ekvator kerçnə.

Globust yzg jahz ilhz bolx

Kyn ar yzg xələhəd zohsxla ardənə əmn yzg, barun bijdny—zyn yzg, zyn bijdny—barun yzg bəəxig bidn mednəvdn. Kemr bidn evrənnə şkolas teryn xazil uga ar yzg temcəd jovx ar-

58-ç zurg. Globust hol yzgydın ollhn. „Şinzlæç“ severn polys xələz, sunhsn harmudn zyn yzg boln barun yzg zaazana.

hta bəəsn bolxla, bidn severn polyst irx biləvdn. Kemr əmn yzg xələhəd jovsn bolxla, juzn polyst irx biləvdn. Ar yzgəs — əmn yzg tal gisn neg polysas naadk polysyr gisn yg.

Globust ar yzgyr esklə əmn yzgyr jovxig jahz ilhdgig medxin kergt, globus deer „şinzlæç“ bəənə giz sanij.

Globus deer figur təvəd severn polys xələhəd zohsaj. Tii-gxlə tyynə ardın əmn yzg bəəx (58-ç zurg).

Globus cəəkn tiim „şinzlæç“ təvəd tednə ar yzg, əmn yzg aləbd bəəxinə olıj. Kemr bidn globusig səənər şinzləd xələxlərn ar yzg əmn yzg tal gisig zurasar temdgılsig, ter zurasn polys tal oç jovxig bidn yzxvdn. Ter zurasd mənəkənd ar yzgəs əmn yzg esklə əmn yzgəs ar yzg zaadmın. Kemr globusin

neg toçkas ar yzg tal jovx kergtə bolxla ter zurasar severn polysur jovx kergtə.

Oda globust zyn yzgyr, barun yzgyr gisig jahz olz bolxig xələj.

Xəry şinzləçyrn irij. Şinzləçin sunhsn harmud zyn yzg aləđ bəəxinə, barun yzg aləđ bəəxinə yzylzanə.

Deernə severn polys xələhəd keşg şinzləçnr haran sunhad zohsn globusig səənər şinzləđ xələj. Zyn yzg—barun yzg xoj-ran xoornd globust zurasd bəəxinə bidn yzzənəvđn. En zura-sd *ar yzg—əmn yzg* zaaz bəəx zurasdig kerçnə.

Hazrin mohlcgin kart.

Globus—hazrni mohlcgin modelə. Bolv globus olzld evtə biş. Biçkn globusd hazrig todrxahar zurz bolş uga, ik globus kez bolş uga. Globusig ekskursd odxlarn, hazr ergəd jovxlarn avad jovz bolş uga.

Ter uçar caasn deer zursn hazrin zurg—*geografiçsk kart* olzldmn.

Kyn kezənəs kart zurdg bolz—hazrig bykldnə esklə onc uçaştgudinə. Tyryn avgtan karts jir amr jums bəəz. Kyn ny-dərn dynnəd kəvəsin əng zurdg bəəz, holmud, uuls boln bal-hsdig temdgldg bəəz. Tiim kart olzld jir xatu bəəz. Nurhlz xazhrar zurdg bəəz, ərəxn xolig dynnəd temdgldg bəəz. Tiim kartar çik yzg avç jovxd xatu bəəz, jamaran udan jovxig bas toolz harhxnə xatu bəəz. Digtə sən kart kexər əmtn sedəd jovz, zug tiim kartig tusln kemzəllhnə pribormud olz harhsna kedg bolv.

Oda hazrin mohlcg cuhar gişn medgdnə,—kyn yzəd uga kyn kyrç bolş ugađ şaxu biçkn uçaştgud yldv. Aeroplan, di-rizablə, avtomobilə boln məs xamxldg kerms bəəsənə xəən kyn teryn ezgo, teryn kyrç bolş uga hazrt kyrç çadx.

Bidn oda çikər todrxahar kesn hazrin mohlcgin karttavdn, ter karts xələhəd jamaran çign orna tuskas zəvər jum medz bolxmn. Biçg meddg kyn bolhn degtr omşzaxlarn ədl kart omşz çaddg bolx josta.

Hazrin mohlcgig kartd xojr ərəl mohlcg kez zurdmn. Neg ərəl mohlcgtnə hazrin mohlcgin neg ərəlinə zurdmn, naadknə—naadk ərəlinə.

Neg ərəl mohlcgnə—*vostoçn*, naadknə—*zapadn*.

Ərəl möhləgudin kart globusla ədlər budglata. Ərəl möhləgudin kart deer, globus deer bəəxlə ədlər, ar yzgəs avn əmn yzg tal, barun yzgəs avn zyn yzg tal zurasd tatata. Tedn kart deer yzgyd zaazana.

Damşlhn. 1. Ərəl möhləgudin kart xələtn. Delkən xəvs oltn. Vostoçn ərəl möhləgt delkən albk xəvsnə bəənə, zapadndn—albk xəvsnə bəənə?

2. Ərəl möhləg bolhnd severn boln juzn polysmud, ekvator oltn. Ar yzgəs əmn yzg zaasn, zyn yzgəs barun yzg zaasn zurasd yzyltn.

3. Avstraləs ar yzg tal, əmn yzg tal, zyn tal, barun yzg tal zaatn.

4. Ərəl möhləgin kartd Magelan hazrin möhləg ergəd jovsn xaalh yzyltn.

5. Ərəl möhləgin kartd sredizemn tengs yzyltn. Tyynəs ar yzg tal delkən jamaran xəv bəənə, əmn yzg talnə—jamaran xəv bəənə? Sredizemn tengsin ərəl möhləgin kartd zursn zurgig kezənə grek ulsin zursn kartd bəəsnlə dyncyltn.

6. Globust boln ərəl möhləgin kartd severn Ledovit dala, yzy tn. Ter dalag delkən jamaran xəvs byslz?

7 Ərəl möhləgin kartd Sovetsk sojuz (SSSR) oltn. Delkən albk xəvsnə baglz?

Urokd es orsn cagt kex kədlmş.

Nemr biçsn kədlmşin tyryn horvn kədlmşin ketn.

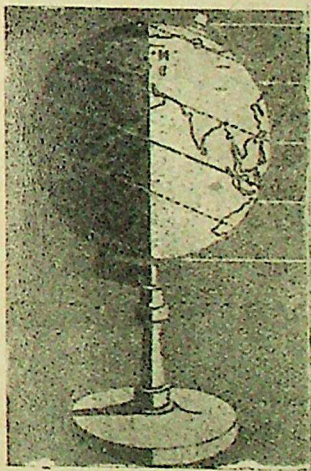
Hazrin zildən kəndrlhn.

Hazrin möhləg evrən bijən ergx deerən, nar ergəd bas kəndrnə.

Hazr nar təgələd bykl erglhig neg zild kenə. Ter cagt hazrin deer oln əng hazr narnas ədl gerl avxş ədl ik dula bas avxş.

Mand zilin dərvin cag bəədmn: zun, namr, əvl boln xavr. Mand jungad oln zysn zilin cag boldginə medxin kergt xarñhu ərad iim şinzllh globust ketn. Kecisn kəşyrtə globusig 59-ç zurgt yzylsnlə ədlər zohsatn, şamar gerl əgti.

Severn ərəl möhləgt globusin gerl-tə xəvdnə Moskvag oltn. Moskvən bəəsn ormd ulan təgrg naatn (59 ç zurgt Moskvən bəəsn orm M gidg yzgər zaagdız)

59-ç zurg. Severn ərəl möhləgt zun.

Juzn ərəl mohlcgin alədnə bolv çign ylgırləđ Afrikin əmn yzgt təgrg bas naatn. (Zurgt ter orm toçkar temdglatə).

Globusig keşyrin təgəyləđ ergyltn.

Moskvan ezləsn hazr sutkin ik zuudnə gerltə bəənə. Moskvad ədrnə ut, sənə axr bolna gidg ter. Tiim cag zund boldmn. Juzn ərəl mohlcgt temdglsn hazr ter cagt cagin ik zuudnə syydrtn bəənə. En toçk deer oda ədr axrxn, sə ut. Tiim cag əvld boldmn.

Severn ərəl mohlcgt zun bolsn cagt juzn ərəl mohlcg əvl bolna.

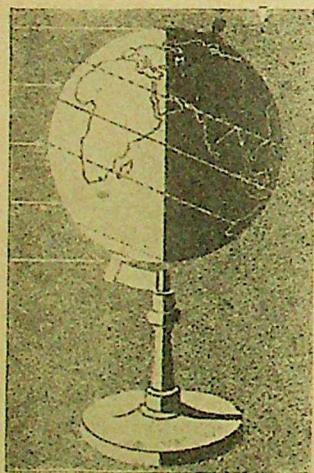
Globust çign, zurgt çign severn polys boln tyynə təgəlnđ bəəx ahu globus bijər təgələđ ergzəx cagt gerltə bəəhəđ bəədgny yzgdnə. Ter cagt severn polysin ərə narn bykl sutkdan gerl əgnə. Polysin bij deernə narn ərəl zildən suuxş.

Juzn polys boln tyynə təgəlnđ bəəx ahu ter cagt syydrtn bəənə. Juzn polysin ərə bykl sutkdan sə bolna. Polysin bij deernə narn ərəl zildən yzgdş.

Globusig şamin naadk xəvrhdnə zohstn (60-ç zurgt yzyl-zəxlə ədlər).

Oda juzn ərəl mohlcg ikər gerltz, Severn ərəl mohlcg bahar gerltz.

Globusig keşyr deernə ergyltn, Moskva sutkin ik zuudnə syydrtn bəəhəđ bəədginy yzxt. Moskvad axrxn ədrmyd, ut sə boldg cag ırv. Tiim cag əvld boldmn.

60-ç zurg. Severn ərəl mohlcgt əvl.

Juzn ərəl mohlcgt temdglgdsn toçk cagin ik zuud gerltə bəəhəđ bəəx. Yynd ter cagt ut ədr, axrxn sə bolna. Tiim cag zund boldmn.

Severn ərəl mohlcgt əvl bolxla, juzn ərəl mohlcgt zun bolna (60-ç zurg).

Hazr tiim bəədltnə bolsn cagt severn polys boln tyynə təgəlnđ bəəx ahu onəđind syydrtn bəədginy globust çign, zurgt çign yzgdnə. Severn polysin ərə narn bykl sutkd yzgdş, polysin bij deernə ərəl zild yzgdş.

Juzn polys boln tyynə təgəlnd bəəx ahu ter cagla gerlə
bəəhəd bəənə. Polysin bij deernə ədr ərəl zilin turşart bolna.

Severn boln juzn ərəl mohlcgt narn ədlər gerl əgər hazr
ergsn cagt xavr namr xojr boldmn.

Tiigəd hazr nar ergəd kəndrsn cagt zilin cagmud solədmn.

Damşlhn. 1. Severn ərəl mohlcgt zun boldgar globusig şamin
əmn təvtn.

2. Severn ərəl mohlcgt əvl boldgar globusig təvtn.

Çonz naukin əmnəs.

Hazr evrən bijən boln narig təgələd ergdgig tyryn bolz
medylsn kyn gyn surhuləta Nikolaj Kopernəg bilə. Tengrin
gerltnrig şinzlə bəəz narn hazr ergəd jovna gidg çonzin nom
xazhr gidg uxa zyyv. Kopernəgin nom çonzd itkdig boln
burxnd şytdig muurulad bəəv. Kopernəgin degtrmydig çonz
həəd harhad 200 zilin turşart omşulsu uga.

Gyn surhuləta Zordano Bruno Kopernəgin nomig aləd bolv
çign tarxahad bəəv. Gelngyd əmşginə medəd Brunog bərəd
suulhv. Tyyrmd dolan zil suuv, ik gidgər tyyrmd tyyg zovaz.
Çonzin zarh Brunog dendr deer (hald) şataz alx giz şiidv.
Ynnə tələnooldz jovsn Zordano Bruno tiigz şatv. Ter 300 zil
əmərən bolsmn.

Ter cagin dəkəd nəg nertə gyn surhuləta Galilej gidg kyn
vas tyyrmd suuv. Galilejd kyç yzyləd hazr nar ergnə gisn
uxam xazhr giz andhar təvylz avb. ligz andhar əgsn tələdən
hald şatz ykx ykləsn xəəhv.

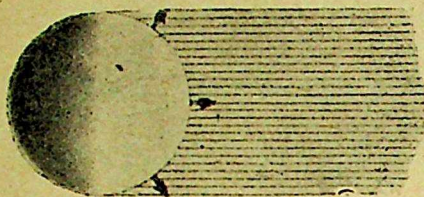
Bolv Kopernəgin nom çik nom giz cuhar medx cag irv.

Hazrin mohlcgin dulan kiitnə bysmyd.

Narn evrənnə tolər hazrig ədrin turşart ədlər es duladx-
dgig bidn mednəvdn. Nam əmtin xalun zilin cagin bijdne ərəynd
xalun bolxş,—ter cagt narn tengr deer dora jovna, ter uçar
narna tols kyç tathar dulatxna. Ədrin ərəlin çigt narn ulm
deegşən harad jovna, tolsnə ulm kyçtəhər duladxna. Tengr
deer narn deegşən harx dutman hazrig ikər xalulna.

Hazrin mohlcgin oln zysn hazrig narn ədlər vas duladşxx.

Globus deer horvn „şinzlêç“ tævij: neginb—ekvator deer, xojrinb—polysmudt eêrxn. Globusas esgo xold biş lamp— „nar“—tævij. Lamp şinzlêçnrîg jahz gerlêtêzêxinb sêênêr xêlêj (61-ç zurg).

61-ç zurg. Hazrin mohlcgin oln êng hazrt narna tolêb iigz tusna.

Ekvator deer bêêx şinzlêçd lampin gerl tus deerêsnb tusna. Narn tyynê tolha deer bêênê. Tiigxlê narn ekvator deer degd-ikêr xalulna gidg ter. Ekva-torin eêr hazrin mohlcgin êmtin

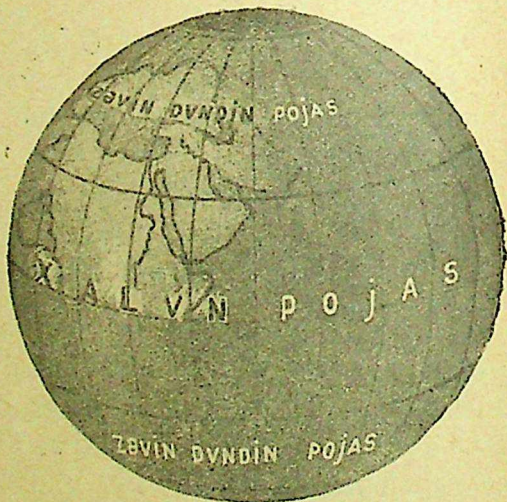
xalun ordud bêênê, yynd *xalun bys*. Zilin turşart ekvatorin eêr xalun pogod bêênê. Zilin kiitn cag teryn bolxş.

Polysmyd şidr zohszasn şinzlêçnrî lampin gerl xêvrgêsnb tusna. Tend narn dora bêênê, baaxnar duladxna, zilin zêrm xêvd nam tiigên gerlên êgxş.

Polysmudin eêr êmtin kiitn hazrmud bêênê, ondanar kelxd hazrin mohlcgin *kiitn bysmyd*.

Kiitn boln xalun bysmydin xoornd xojr *zêvin dund bysmyd*—ar yzgin boln êmn yzgin bêênê. Yynd êdrî narn kiitn bysind orxnê êndrêr tengr deer harna, bolv xalun bysinlê êd-lêr tiigz êndrêr teryn harxş. Ter uçarar zêvin dund bysmydt kiitn bysmydt orxnê du-lan, xalun bysinêb kiitn.

62-ç zurg xêlêtn. En zurgt dulan kiitnê bysmyd zurasadar xovagdz. Ekva-torin xojr talnê xojr krug bêênê, tednig *tropik* — êmn yzgin boln ar yzgin—giz nerêddmî. Tednê xo-ornd xalun eskîlê tropiçsk bys bêênê. Polysmudin eêr xojr *polêrn krug* bêênê. Tedn ar yzgin boln êmn yzgin kiitn bysmydin zax bolz toolgdna. Tropi-

62-ç zurg. Hazrin mohlcgin dulan kiitnê bysmyd.

kyd boln polərn krugsin xoornd ar yzgin boln əmn yzgin zəv dund bysmyd bəənə.

Tiigəd hazrin möhləgig tavn dulan kiitnə bys kez xovadmən.

Josar bolxla dulan kiitnə bysmydin xoornd mel tiim ik ilhl uga. Xalun bys zisəd zəvin dund byst toxrna, zəvin dund bysmyd zisəd kiitnə byst toxrna. Dulan kiitnə bysmydin xoorndk mezəs taavr jums.

Damşlhn. Globust boln ərəl möhləgudin kartd tropikydig boln polərn krugs oltn. Globust boln kartd tavn dulan kiitnə bys yzyltn. Delkən alək xəvsnə tropiçsk byst bəənə, aləkən—zəvin dundind, aləkən—kiitnə bysmydt bəənə? Jamaran bysmydt Jevrop boln Amerik bəənə? Jamaran bysmydt mana Sojuz bəənə?

VI. POGOD BOLN KLIMAT.

Pogodig medz avx kend boln juna tölə kergtəv:

Endr pogod jamaran?—gildəd şkolnigyd ərɣn bosn surcxana. Haza narta, dulan boln dyn—dylə tagçg bolxla baxrtahar tedn şkolurn gyyldcxana. Haza çigətə kiitn bolad çanh salıkta bolxla tedn gertəsni durn ugahar harcxana.

Morəkyd əəmlhnd harç jovx cagta, letçkyd nisəd harxinny əəmn pogod jamaran bəəxinə xələz sonımscxana. Nikt xarñhu budn tengsər əəməz jovxd əəmşgtə. Təgəldən tag jumñ yzgdıxş. Tengsər jovsn paraxod biydən jovx zə harhtxa gigəd mel xəəkrəd jovdimn. Kemr ongdan paraxodla xarhldxlarn es giz erg moncxr hazr, çolunla xarhxlarn paraxod cokgdad, şu—tusad an harad... xahrxas harad oddgny ter. Tiiklarn usnd çivəd oddgny ter.

Nikt budnd letçkd çign nisxd əəmşgtə. Ter letçikt jamaran hazr deegyr samoletny nisz jovxny yzgdımn biş. Kemr buux kerg xarhxla ter xama buuxan medz çadş uga bolzənə. Morəkydt boln letçikydt gev—gentkn bolsn ik şuursn dokşn salıkn tyynd orxny davu əəmşgtə. Bolv kemr tedn dokşn salıkn bolxny urdasny metxlarn tedn biylərn xarhx ik əəmşgəs harç çadımn. Pogod mu bolxig urdasny medxlarn aerodmasn neg çign samolet deegşən nisz hardımn biş.

Mu pogod selənə mal—gertən oln zysər dala xorltan xaldana. Xavrt boln zunin tyryhər xur es orxla keerk tərən temsn şarlad şatz odna. Tərə tems xurazəsni cagla zogsl uga utər xur orad bəəxlə—xadz orksn tərən norad əvəd yrz odna.

Xaksu salıkn, dokşn salıkn, məndr boln kiry bəəhəd kərln bas jir ikər ajulla xarhulz xorltan kyrgnə.

Tegəd çign mu pogodin xəldəx xornə urdasny uga kexin erkdi, kolxozmudar boln sovхозmudar onıgan şiltəz pogod xələcxana.

Mana Sojuzin mal—gerinə çikər uralan jovulz delgrylxd en Sojuzin oln zysn əng hazırmudarnə pogod jahz seləd bəədginy medz avx tər ik çinrntə kerg bolzənə.

Enyg medz avxla alək hazrt kezə tərə tems tərəxig boln xuraz avxig medz avxmn, dəkəd xama jamaran urhc tərəz urhaz bolxiny medz bolxmn.

Mohlçg hazrin oln zysn bəərər orçln (prirod) jamaraniny səənər medxin kergt, ter hazrmudt pogod jahz solədgig medz avlhn ik çinrtə tərə.

Ne jungad pogod soləd bəədvt?

Enyg medz avxar sedxlə. əcdr bolhn, zəvər udan cagin turşar pogodig şinzləd bəəx kergtə.

Jamaran saləkta cagla tana hazrt bytngy yyltə boln xurtaçigtə pogod bolna; kezə dulan əcdrmyd, kezə kiitn əcdrmyd bolxiny kyləz bolxig en şinzllhnəs medz bolxmn.

Daalhvər. Evrə hazrinny pogodig şinzltn. əcdr bolhn, mel ter çaslarin temdgləd biçz avcxatn: 1) aharin temperatur (dulan boln kiit), 2) saləkna yzgig boln tyynə kyçig 3) yyltlhnə 4) Bora: xur, cas, mēndr, çig boln kiry.

Sard neg, ydin 12 çasla narna əcdriny şinzltn.

Pogodig şinzllhən surhulin zil eksnəs avn bykl zilin turşar ketn.

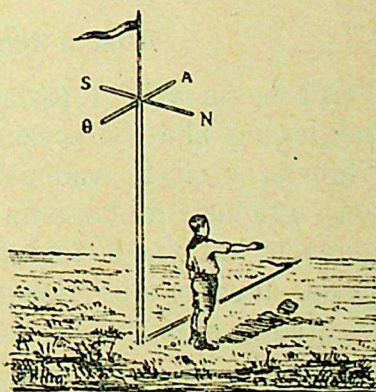
Evrənnə şkoladan jahz bidn pogodig şinzlyvdn.

Mana şkol Moskvān ergnd bəədmn. Pogod şinzllhən bidn sentəbr saras avn eklyvdn.

Aharin temperaturig şinzlxin tələ bidn şkolinnə koridorin tərəz hatc termometr dyyzlvdn; bidn tyyg narna tolb tusad biçə xalultxa gīgəd syydrtə talnə xaduvdn.

Saləkig şinzlxin tələ bidn flyger kez avbuvdn. 63-ç zurg xələtn.

Bidn flygerən kompasar şkolinnə geografiçsk ploşçadk deer xatxvdn. Kirsin A gidg yzgtə talkiny ardaqşan kiitn yzgyr xələlhz təvbvdn. Flygerin baxnd saləkna çidlinə medxin tələ təv-

63-gç zurg. Geografiçsk ahu deer bəəx flyger. Biçkn kəvyn hararn xamahas saləkna yləz bəəxig zaazana.

liçmydtə dosk xadvdn. Ter tablicarn bidn ɵdr bolhn řinz-ləvdn. Ter tablican xuras xalçlxin erkd bidn tyygən řilər by-təvdn.

Şinzllhig xojr dezurn kev.

Bidn tednig řinzləçnr giz nerəddg biləvdn. Tedn hurvad xonad soləcxadg bilə. Tedn řinzllhnənnə aşinə zurnald biç-xədg bilə, dəkəd klasd ɵlgətə vəəsn tablicdən temdglcxadg bilə.

SALBKNA KYÇ MEDZ TEMDGLDG TABLIÇ.

Salbkna kədlhn	Salbkna kyçn
Utadan turbahas coongrad deegşən harna, sadin xamtxasd kəndrxş.	Salbk n uga tagçg
Xamtxasd kəndrldnə, tug ərə delsnə.	Nomhn salbk n
Urha modd nəəxldnə,	Şyrytə salbk n
Urha modd ungtahan səngldnə. Germeydin devrmyd tasrad niscxana.	Halv salbk n.

Aharin temperatur řinzllhn.

ɵdr bolhn ydlə 1 çasla řinzləçnr aharin temperatur xələz temdglcxadg bilə (64-kç zurg).

Şinzləçnr biçəd avad vəəcxədg bilə. Kemr termometr dula zaaxla, gradusin toohin ɵmn + gidg temdg təvcxadg bilə; kemr termometr kiit zaaxla toohin ɵmn—gidg temdg təvcxadg bilə. Ylgyrny tavn gradus dulan bolxla iigz biçxadg bilə: + 5°, tavn gradus kiitn bolxla — 5° giz temdglcxadg bilə.

Salbkna yzginə voln kyçinə řinzllhn.

En řinzllhn geografiçsk ploşçadk deer kegdcxav.

Salbkna yzginə flygerər medcxav. Kemr flygerin deernə nə-rxn kençr A (gidg ar yzgyr) yzgyr xələz kiiszəxlə,—salbk n

əmn yzgəs yləzəsñ ter, tegəd şinzləçnr Θ (əmn yzg) giz tablicdən biçxadg bilə. Kemr ter kençr Z (zyn yzg) gidg yzgyr xələz kiiszəxlə, — saləkn barun yzgəsñ yləzəsñ ter, tegəd şinzləçnr 3 giz biçxadg bilə. Kemr ter kençr Z boln B yz gidg yzgydin xoorndahurnь (zyn ar yzgyr) xələz kiislə — saləkn barun əmnəsñ yləzəsñ ter, tegəd şinzləçnr $B - \Theta$ giz biçxadg bilə.

Saləkna kyçig şinzləçnr, flygert xadata tablicər temdgicxad bilə.

Yyltlh şinzllhn.

En şinzllhn şud nydər xələgdz kegddg bilə. Kemr tengrt yyld uga bolxla es giz yyld bah bolxla, şinzləçnr tablicdən iim $\bigcirc$ temdg təvdg bəəsmn. En çilgr gisn temdg bolzənə. Kemr tengr cuhar yyldər es giz xurin xar yylər bytəlhətə bolxla iim $\bullet$ temdg təvdg bəəsm. Ennь „byrkg“ gisn temdg. Kemr yyld tengrin ik zuuhinь byrksn bolxla iim $\bigcirc$ temdg təvdg bəəsmn. Ennь yyltə gisn temdg bolzənə.

64-gç zurg. Temperatur biçəcxana.

Bora şinzllhn.

Şinzləçnr ədrtən orsn bora xələz şinzlcxav. Tablicdən temdg iim ygin temgydər biçcxav: xur . . . , casn, *, məndr $\blacktriangle$, şir $\triangle$, çig $\cap$, kiry $\square$.

Narna əndrin şinzllhn.

Sard neg bidn cug klassarn narna əndrinь şinzlcxadg biləvdn.

Hal ydlə narn jahz yzgddginь — natk saras deer alk dor bəəxinь bidn medz avcxadg biləvdn.

Narna əndrinь medz avxin tələ geografiçesk ploşçadk deerən xatxata şuurgin syydriñ kemzəlz avdg biləvdn. Ter syydriñ ut — axrinь urdk sard temdgiz avsn syydriñ ca-

culdg biləvǝn. Kemr hal ydin syydǝ urdk sarasǝ dor orz od-sin̄ meddg biləvǝn.

ligz bǝdn pogodig řinzllhən biçz avcxadg biləvǝn.

POGODIN řINZLLHNƏ TABLIC

1933-kç zilin řentəbr̄ sar

Toos.	Hal-ydin syydǝn utn̄	Aharin tempera- tur	Yytlhn	Boran	Salbkn yzg	Salbkn çidl	Temdg
1		+ 20°	○	☾	B	Tagçg	
2		+ 15°	◐	..	B—Θ	Nomhn	
3	50 sm	+ 10°	●	..	B—Θ	"	B—Θ yzgin salbkn xur avç irv.

Sarin turřar kesn řinzllhnə xuranhu.

Sar çilx bolhnd bǝdn cug klasarn evrənn̄ řinzllhnən xu-raz biçcxadg biləvǝn.

Cuhurahasn̄ tyrylz sarin turřar temdglsn ygin tempera-turig dundlz toolz harhdg biləvǝn. Enyg iigz toolz harhdg biləvǝn: temperatur zaazasn ədrmydin̄ çuharahin̄ niilylz toolad, kedy too bolz harna, tyyg ter sarin ədrmydin toohar xovadg biləvǝn,

Kemr sard kiitn çign ədrmyd bəəsn bolxla, ongdanar, toolz harhdg biləvǝn: dula zaasn gradusta ədrmydin̄ saludn̄ negdylz tooldg biləvǝn: Tigəd ik toohasn̄ bah toohin̄ avdg biləvǝn. Kedy to bolz harna, tyyg sarin ədrmydin toohar xovadg biləvǝn.

Kemr sard kiitn çign ədrmyd bəəsn bolxla, ongdanar, toolz harhdg biləvǝn; dula zaasn gradusta ədrmydin̄ saludn̄ negdylz tooldg biləvǝn: Tigəd ik toohasn̄ bah toohin̄ avdg biləvǝn. Kedy to bolz harna; tyyg sarin ədrmydin toohar xovadg biləvǝn.

Enynəs nan̄ bǝdn iim jum toolz harhdg biləvǝn,

1) Sarin turřar kedy dəkz salbkn ar yzgəs zyn ar yzgəs, barun—əmn yzgəs, nan̄ çign yzgydəsn yləsinī.

2) Sardan kedy dəkz dyn-dylə takçg ədrmyd bolsinь, kedy dəkz nomhn boln şyrytə salьkn kədlisinь.

3) Kedy dəkz çilgr, kedy byrkg ədrmyd bolsinь.

4) Kedy dəkz xur orsinь, casn unsinь, budn wəəsinь.

Bidn bas salьkna solьlhar pogod jahz xəvrəd wəəsinь tem-dgldg biləvdn: jamaran salьkta cagla dulan bolsinь jamaran salьkta cagla kiitn bolsinь, jamaran salьkn bora avç irsinь, jamaran salьkta cagla xagsu pogod wəəsinь.

Namrin sarmudig şinzllhnə xuranhd.

Bidn cug klassarn namrin sarmudig şinzlsərn tablic kez avbudn. Ter tablic 78-kç xalxd wəənə.

En tablicəs bidn iim jum medz avbvdn: namrt sar irvəs narn hal ydlə ulm dorakşan hazrur ərdəd jovna (hal ydin syydr ulm uttad jovdg bilə).

Sar irvəs narna toь ulm ulmar kecəldz tusdg bolad, ulmar kiitrad irlə,

Cuharahasnь dulanь namrin sarmudt, sentəbr sar bilə,

Cuharahasnь kiitnь—nojavrь sar. Nojavrin 15-d. Casn hazr bytəz orkv, 18-d holin usn kərv (əvlin eklc),

Sar irvəs çilgr ədrmydin tonь ulm vahdad, yyltə byrkg sarinь—nojavrь bolz harv. Namrin syl talahur borata ədrmydin tonь ulm ikdəd irnə. Namrar yyrng xur (jir) elvgər daru-darunь orla. Oktəbrь sard tyryn casn orla. Nojavrin dund suhas avn xurin ormd casn ordg bolv. Salьkn namrt mel ədr bolhn çign ylədg bilə. Dyn-dylə salьkn uga tagçg pogod xə-tər boldg bilə. Sar irvəs salьkn ulmar kyç avad irlə. Nojavrь sard salьkn, oktəbrь boln sentəbrь sarmudar bolxla, esgo kyçtə bilə. Salьkn nurhlz varun boln varun əmn yzgəsn ylədg bilə. Salьkn pogodig xəvrəhəd wəədg bilə: varun boln varun əmn yzg talas yləsn salьknla nurhlz boran ordg bilə; zyn-ar yzg talas yləsn salьknla xaksu es giz kiitn pogod boldg bilə.

Daalhər. En kevər namrin, əvlin boln xavrin salьkmudt kesn sinzlhərn xurañhu kez avtn. Sar bolhna xurañhu kelhnə kədlmşən bijsinь xoorndan xovaz avxatn.

NAMRIN SARMUD POGOD ŞINZLLHNƏ TABLIC.

Sarmudin nərn	Hal ydin syaydrin utnə	Tempe- ratur dundlad tootlxla	Yyllhn	Boran	Salıkna yzgnə	Salıkna çidl	T e m d g
Sentəbrə	50 sm	+ 10°	● 15 ədr ◐ 7 " ○ 8 "	.. 15 ədr △ 3 "	B B---θ	Tagğ voln nomhn	Sentəbrin 25-d tyryn kiitn
Oktəbrə	60 sm	+ 5°	● 20 ədr ◐ 5 " ○ 6 "	.. 20 ədr ┐ 6 " * 5 "	θ B-θ	Nomhn	Oktəbrin 15-d tyryn casn orv
Nojabrə	80 sm	— 3°	● 25 ədr ◐ 3 " ○ 2 "	.. 7 ədr ┐ 3 " * 20 "	B-θ B	Nomhn voln şyrytə	Nojabrin 15-d casn orv, nojab- rin 18-d holin usn kərv

POGODIN TUSKAR JU MEDX KERGTƏV.

Aharin temperatur jungad soləd bəədṽ.

Narn həzrur hancxn gerlən bəətxə, bas dulaçn əgdimn. Enyg medz avxn̄ amr jum̄n: narna tolb̄ tand tuxla—tand dulan bolna; sydyr harlt̄n—tand seryn bolx.

Narn həzrig xalulna. Xalsn həzras, ahar çign xalna. Tegəd çign həzrt̄ əərxn̄ bəəx, aharin dorad bijn̄, deer bəəsn̄ aharasn̄ kezəçn̄ xalun boldgn̄ ter.

Bykl̄ ədrin̄ turşar narn həzrig ədl̄ bişər xalulna. Əryhər narn həzr deer dora bəənə. Tyynə tolb̄mudn̄ həzr deer taşuldz tuxxana, tigəd həzrig narn sənər xalulz çadx̄ş (65-kç zurg).

Hal ydlə narn əmtin deer harna: tyynə tolb̄sn̄ həzrt̄ tustan tusna—tigəd həzr ydlə cuharahasn̄ ikər dula avdm̄n (66-kç zurg.).

Asxn̄ şidr narn dəkəd həzr deer dora bolz zoksna, tegəd həzrig muuhar xalulna.

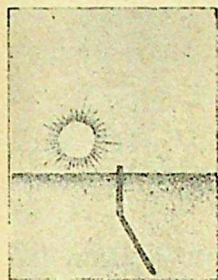
Narn ikər xolas gerltx̄ dutm̄n həzr ikər xaldm̄n.

Narta ədrin̄ syl̄ ərəldn̄ ədrin̄ tyryn̄ ərələs̄ kezəçn̄ dulan boldm̄n: Ydin̄ əmn̄ həzr sənən̄ kiitrz̄ odsn̄ həzr xalulna, ygin̄ xəən̄ bolxla narn xalz̄ odsn̄ həzr xalulna.

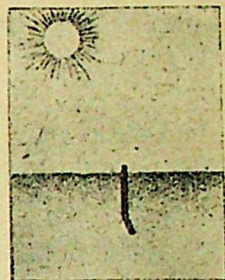
Zun̄ əərdx̄ dutm̄n, narna xaluldḡn̄ ulm̄ kyç̄ avad̄ jovna. Narn̄ ərynd̄ ert̄ hardḡ asx̄nd̄ orā sudḡ [bolad̄ irn̄; ydlə narn̄ çini deer odna. Həzr sənər xalulgd̄na. Dulan bolad̄ odna.

Yvl̄ şidr bolxla taldan: narn̄ baax̄n̄ zuur̄ yzgd̄nə, ydlə narn̄ dora zogsna. Həzr̄ ədrtn̄ kyçs̄ xalz̄ çadx̄ş, ut̄ səəd̄ ikər kərç̄ odna. Kiit̄n̄ bolad̄ irn̄.

ligəd̄ ziləs̄ zil̄ bolhn̄: zundn̄ dulan, yvld̄n̄—kiit̄n̄ bolad̄ bəədḡn̄ ter.

65-kç zurg. Narna tolb̄s̄ ərynd̄ xaziz̄ tusna. Şuurgin̄ sydyr̄n̄ ut̄.

66-kç zurg. Hal ydlə narna tolb̄s̄ həzr deer tustan tusna. Şuurgin̄ sydyr̄n̄ ax̄rx̄n̄.

Ahart kezəçn usna ur bəədmn.

Şinzllhnəs avn eklj:

Çilgr ədr çiigtə prostinь haza harhad əlgçkij. Neg cəəkn ças bolad prostinь xaksz odx.

Usnь jahz odv?

Usnь xagsad nydnd yzgdş uga ur bolad deekşən harç oç. Ahart kezəçn uurin dyrtəhər usn bəədmn. Usna ur ahart holmudin, nurmudin, carngudin, arlmudin boln tengsmydin usn ur bolad deekşən hardg mən. Ter usna ur aharla niildg.

Ahar dulan bolx dutman bijyrn usna uurig ikər taç avdg jumn. Kiitn ahart kezəçn usna ur bah boldimn.

Boran jahz byrddv.

Xalun ahar kərxlərn bijsn usna ur ilhz harlına. Ter uurasnь; budn yyln boln boran—xur, çig, kiry, casn boln məndr bolz harna.

Budn. Kiitn ədr səənər tyləd xalulçksn, gerin yydinь hazaran səkçkij. Yydig səkm cacu yydnə əər bag nikt utan harsn bolad odx, tertn utan biş, budn.

Kemr ger dotr bəəsn dulan ahar kiitn aharla xarhldxla, nydnd es yzgdđg ur niktrəd biçkn-biçkn dusalmud bolz odna. Ter dusalmud hazr deer unl uga, ahart bəəhəd bəəcxana, tedy dyngə giign. Tiim yyrmg degd oln biçkn dusalmud aharin sarəl ənginь uurahad orkdg.

Tiigz budn orçlndg byrddimn.

„Zərmdən xojr alxd teryn jumn yzgdxş“ giz kelcxadg, tiim nikt budn bəədimn.

Yyln yylnə byrdlhig narta xalun ədr şinzlxd səən. Əryhər tengr yyln uga cevr. Hal yd şidr, tengr deer yyld ekləd harç irnə. Ekn tyryləd ter yyld tasrxa salu kəvn bolz yzgdnə. Dəkəd xold yzgdzəx dovn boln uuls bolz yzgdnə. Yyld neg ormdan zogsad bəədimn biş; kezəçn tedn kəndrldəd evrənnь kev—janzan soləd jovcxadimn.

Yyld xamahas harç irv.

Narn haziğ xalulv. Hazras ahar xalad xurdar deekşən hardimn. Ahar deer odad kərnə, nydnd yzgdş uga yyrmg usna ur budnd xəvrdg bolzənə. Yyln gisn—basl budn, zug

hazras ik xold deer harç odsn budn bolzənə. Yyld, budnlə ədl ahart jovad jovdg yyrng usna dusalmudas byrlddimn.

Xar yyld boln xur. Zərmdən tengr deer көvkr cahan yyldin ormd nikt xar yyld harç irnə.

Ter xar yyld biçkn yyrng dusalmudas bəətxə, bas çign ik-ik dusalmudas byrddg mən. Dusalmud xoorndan niiləd negdəd, kyndrəd tegəd dorakşan undimn. Tiigz xur ordimn.

Məndr. Zuna cagt zərmdən məndr orna. Məndr gisn məsnə mohlcg tasrxa. En məndr deer kiitn bərnd byrldsmn. Tend xurin dusalmud kərəd məsnə tasrxas bolz odsn bolzənə. Dorakşan unxlarn zuuran çiiqlə xarhad deer deerəsn neməd kərə jovz mohlcg məndr bolad hazr deer unz irdgn̄ ter. Tiigəd məndrmyd kyndərn neg kilogram çign kyrəd undg mən.

Casn. Yyld—kiitn bolxla—yyldn usna ur usna dusalmud boll uga, zyn bolsn nərən məsnə tasrxa bolz oddg mən. Tednəs səəxn oln zysn kevtə casn bolz xəvrdg. Arhul duhrad tedn hazr deer undg, tegəd ter narnd dalvksn çindr cahan əngtə bolna.

Çig boln kiry. Usna ur hazras deer əndrt bəətxə, hazr deern̄n niktr̄z çadna. Çilgr zunin boln namrin asxn, ərəynd urhmlin byçrər, xamtəsdar boln işərn̄n yyrng usna dusalmud — çig unna. Çiiğəs əvsn çiiğtə bolz odna.

Omun ahar kiitn jum̄nla xarh̄xla çig byrddg mən. Kemr terzin kiitn şilig cəək yləxlə ger dotr tiim metin jum bas yzz bolna.

Namrt boln yvld, poçv boln urhml zəvər ikər kiit̄z odsn carcln cagla, tednə deern̄n çig biş, məsnə cahan zyn bolsn jum̄n naaldna. En kiry bolzənə (67-kç zurg).

67 kç zurg. Modna byçrt
bəəx kiry.

Surərmud. 1. Ahart xamahəs usna uurmud irdv?

2. Jamaran ahart usna uurmud ikər bəəd̄v—xalundnij, es giz kiitndnij?

3. Kiit̄sn caglarn omun ahar jahna?

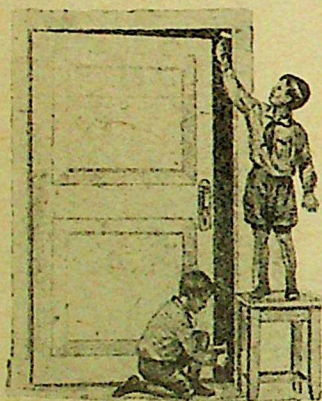
4. Budn bæsn cagt jungad ahar sarul biş bolna?
5. Yyln budnas juharn övərcv?
6. Ətkn xar yyln көvkr yylnəs juharn övərcv.
7. Zilin alək caglanь mөndr orna?
8. Casn өvld jungad ordv?
9. Zund əryn asxn xojrt jungad çig bæadv?
10. Kiry juuharn çiiğəs övərcv?
11. Jungad namrin syylər boln өvlər kiry bæadv?

Saləkn jahz boldv.

Şinzllhnəs avn eklij.

Negdğç şinzllhn. Dyn-dylə tagçg kiitn ɵdr tyləd xalulçksn gerin fortoçkinь səkiş. Səkətə fortoçkin dor çirəhən ɵert-xij—hazahas kiitn ahar orz irsnь mand medgdx. Fortoçkin deed bişdnь çirəhən keş—dulan ahar bæsnь mand medgdx.

Xojrdğç şinzllhn. Dyn-dylə tagçg kiitn ɵdr tyləd xalulçksn gerin yydinь hazaran səkiş,

Səkən zaagin deernь papirosin caa-sar kesn nərxn flazok bəriş — flazok ger dotras harç bæəş xalun ahart yləgdəd bæəş (68-kç zurg).

Flazokar yydnə zaagin doranь bəriş—flazokmdn ger dotragşan, hazahas orzax kiitn ahart yləgdəd bæəş.

Mana səkətə yydnə ɵər kez yzsn şinzllhmdn hazr deer çign boldg mən. Ahar xalsn hazrtan giigrz ɵodimn, tegəd ter ahar deegşən hardimn. Tyynə ormd mel daxldn kynd kiitn ahar irdimn. Tiim kiitn ahar,

68-kç zurg. Aharin kɵndrlh şinzlənə.

ahar bahar xələn ergndk hazrasnь irdg bolənə.

Tiigz aharin kɵndrlhn es giz saləkn boldimn.

Saləkna çidlнь oln zysn, oln zysn yzgəs ylənə.

Saləkn nurhlz giltə pogodig soləd bæənə. Zərmdən ɵryhər dyn-dylə tagçg, narta pogod bolna. Saləkn modna xamt-xasdig ərə kɵndrəhəd bæənə. Tengr deer yyln tərн uga. Zug geb-gentkn saləkn yləv yyld harad ird. Ter yyld ulm-ulmar ɵsəd xurdar xurin ik xar yyln bolad jovna. Ter yylnəs xur ekləd orna.

Taldan çign pogod bolna. Ərynəs avn xur orna. Xarnhu xurin xar yyln tengrig cugtn bytəçknə. Xələxlə xur orlhn mel teryn zogsş uga bolz medgdna.

Gentkn saləkn ylənə. Yyld tarz odcxana.

Narn mandlv. Haza dulan boln xaksu bolad odv.

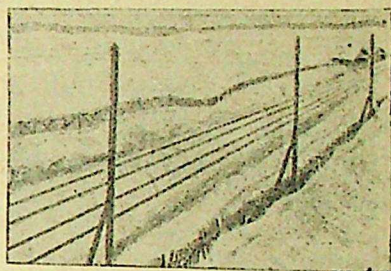
Bolx pogodig urdasn medlhn boln mu pogodla nooldlhn.

Junas kəltə pogod soləd bəədgig əmtn olar medcxəşş. Zərm əmtn səən es giz sancxana. Tiim əmts, mərgyl kəhəd pogod soləd orkz bolxmn giz sancxana.

Oda cagt gyn surhulin uxahar pogod jahz soləxig urdasn medz avç bolna, mu pogodla noldz bolna.

Gyn surhulin uxahar pogodig medz avxin tələ „metereologiçsk“ stans kecxana. Ter çtans deer ədr bolhn ərynd, ydlə 1 çasla asxnd pogodig sinzlnə.

Tiim stans cug sojuzd oln bəənə. Tədn balhsdudar boln selədər əndr uulin ora deer zuna bijdn məs xamxlz jovdg kermisin bijsn kyçrdz kyrdg Ar yzgin Mestə dalan arlmud deer bəəcxana.

69-kç zurg. Təmr xaalhig casna kərəs xalçllhn.

Ədr bolhn ik meteorologiçesk stans centraln stansur şinzllhən radiohar zənglcxana. Centraln stans deer şinzllh-sin xurangu kecxadg mən, tygər gyn surhuləta uls bolx pogodig urdasn medz kelcxana.

Bolx pogodig urdasn medz avlhn əmtnə mal gert ik çinrtə kergtə jumn. Kolxozmud boln sovxozmud radiohar xovrt es giz namrt kiitrad nazr kərxig urdasn medcxnana, zund xur orxig mednə, təmr xalhin xalxar kəldlg uls—casna kərhlig, morəkyd, letçikyd boln zahşçnr—bolx halv saləkgig medz.

Kəmr mu pogod boln gizəxig urdasn medəd avçkxla, tyynd bijəsən urdasn bəldz avç bolzənə. Kiitn bolsn cagt sadin bolv hazrin urhmig kərxəsən xaləçlxin erkd, hal unhdaz şatahad utaharn sadig bolv harudig kərxəsən xaləçldimn.

Təmr xalbhig casna kərməyə xaləçlin tələ şişlin şişmə
kez təvdimn (69-kç zurg).

İk xaksu han bolsn cagla urhmld harar us cacna, us orulna.

SSSR-d xaksu boldg rajodmudar erdmn uxahar yyl xu-
rahad, xur orulxin tuskar damşlı səənər kegdz jovna, xur
orulx es giz xurig zogsaz bolx cag xol biş.

Sürvəmə. 1. Bolx pogodig gyn surhulin uxahar urdasn medz
avln əmtə mal-gert jungad ik kergtə çinrtə boldv?

2. Mu pogodla jahz noldz bolx?

Zildən pogod zisandan jahz solədv.

Bidn kesn kesg şinzllhsən pogod dangin soləd bəədgini
medəd avçkuvdn.

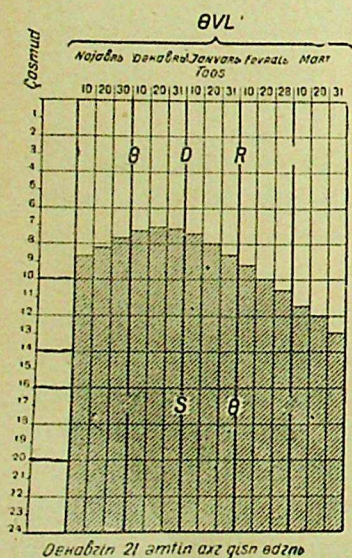
Kemr pogodig şinzllhən udan kexlə, zilin ergcin cagmudn
tus-tusdan evrənn boldg pogodta. Ter zisandan boldg cuha-
rahasn elvgər dangin davtgdad bolad bəədig pogod bolzənə.

Ylgyrn Moskva şidr zilin oln zysn cagt jamaran pogod
alək cagla zisana erk biş boldgin xələcxaj. Tyryləd əvərcərn
sərlecn zilin xojr cagas yvl, zun xojras avn eklz xələj. Mosk-
van şidr hazrin yvlin pogod zunahas dyncylz bolşgo əvərc.

Yvl. Moskvən ergnd yvl ut, 5 sar
şaxu.

Yvl zisana nojabrin dund—suhas
avn bolna. Narn yvld ora harna. Hal
ydlə narn dora yzgdə. Narna toly-
mud taşıldz tuscxana, tegəd hazrig
muuhar xalulna. Ədrmyd axrdad
səəd uttad odna. Dekabrın 21 - cu-
harahasn axrxn ədr: en ədr ədrn
şud 7 ças, sən — 17 ças bolna
(70-kç zurg).

Dekabrın 21-s avn ədr ekləd biç-
knər uttad jovna. Cuharahasn dokşn
kiitn yvlin sar—janvar. Tyynə dundin
temperatur — 11° zyğər zərmədn,
kiitn 20-n, 25-n, nam 35° kyrəçn
odna.

Декабрın 21 əmrin axz qışn ədrnə

70-kç zurg. Yvld ədrin
boln səəhin utnə.

Yvld ødrmyd cuhar zisana kiitn bolna. Yvlin ødrmyd nam narta bolvçn kiitn bolna. Æmtn dulan alyçurar tolhahan oral-dad devl ymscxana. Køl dor casn şuxtnad jovna. Moddin by-çrmyd mësar bytəlhətə. Nar-na tolymudt casn cəhəd gilyknə; dasad ugadangilyksn dolvksn øngd æmtn nydən byrlzylz xələcxana (71-kç zurg).

Salbkn uga ødrmyd yvld cəøkñ. Nurhiz giltə salbktə bolna, tegəd pogodig ikər soləd bəənə.

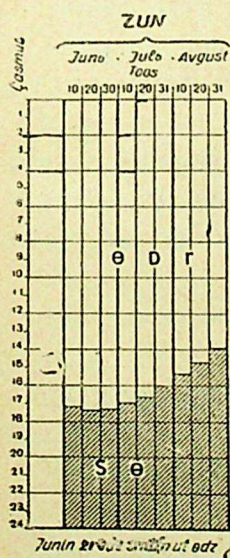
Barun—ømn yzgin salb-knd gentkn dularad odna, tenger yyldər byrkgdəd casn xələd, uulncd cigtə volad odna.

Zyn-ar yzgin salbknd dəknəs kiitn volad odna.

Zərmdən yvld casta dokşn salbkn—„şurhn“ bolna. Salbkn bijlärn xamdnə dala ik cas avad xutxldulad jovna. Ahart xut-xdzəsn casnd xojr alxm hazrt teryn jumu yzgtəş.

71-kç zurg. Kiitn ødrt.

Kyçtə salbkn ərvzgo zuur casar əvrtə ik kərmyd kegəd, xotxrmud, nykd boln kanavs dyurgəd orkna. Şuurhnla keer xaalh aldad, nam æmtn bəəsn hazrin øər şidrt kyn kərəd ykz odxmñ.

Zun. Moskvan ergnd zun hurvn sard bolna.

Zun ijunə saras avn eklə. Zund narn ert harad ora suna. Hal ydlə narn ijr deer harna, tegəd hazrig ikər xalulna. Ijunə sarin 21—cuharahasñ ut ødr: en ødr utarn 17 ças şaxu bolna. Ijunin 21-s avn ødrmyd ekləd axrdna. (72-kç zurg).

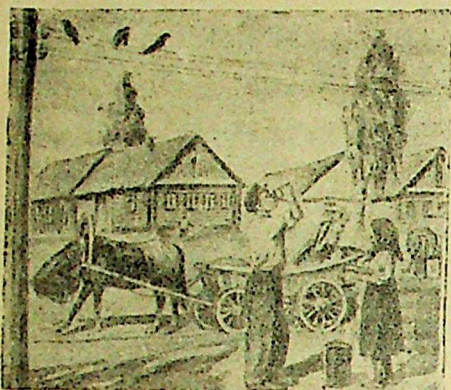
Cuharahasñ xalun sarnə—ijulə. Tyynə dundin temperaturñ +18°.

Zərm ødrmydtnə xalun 35° çign kyrnə.

72-kç zurg. Zund ød-rin boln səəhin utnə.

Zund eðrmyd cuhar zisana xalun bolna. Xalun eðimyd̄t ahar mel kəşç odsn kevta kəndrxş.

Kəvkr cahan̄yyld tengr deer harç irçkad darun̄ xəəlz odc-xana. Narn conahad bəənə. Undasln̄ xamg əmtig cuharahin̄

73-ç zurg. Zuna xalun eðrt.

zovana. Şovudin bijsn̄ kəndrz nisl uga zivrm̄yden̄ sar-salhad buulhçkad aman anhal-dad suucxana (73-kç zurg).

Zund asxn̄ ədlər xurmud̄ orna.

Xajad neg ik çanh̄ mēndr-tə xur orna. Tiim mēndr-tə xur orn̄ gixlārn̄ ər̄ynəs̄ avn̄ cuncg bolz odna. Əmt̄n̄, mal-mud boln̄ urhml̄ xamg cuhar xalun aharin̄ cuncgt̄ bytl-

dəd̄ zovcxana. Bolv̄ gentkn̄ xurin̄ seryn̄ yn̄r harv̄. Əvrtə̄ gidḡ xurin̄ xar̄ yyl̄n̄ tengriḡ cuharahin̄ bytəhəd̄ orkv̄. Oxtrhun̄ dun̄ kyrzn̄nəd̄ çik̄ tən̄xrulad̄ orkna. Tasrxan̄ uga, hal̄ cəkl̄hnd̄ tengr̄ cəs—cəs̄ gigəd̄ odna. Xur̄ asxad̄ orna, zərmdəd̄ mēndr-təhər. Oxtrhū dū harlhn̄ zisənə̄ xojr̄ ças̄ şaxū kyrzn̄ndimn̄.

Zunin̄ turşar̄ xamḡ urhml̄ tulgtan̄ kyrç̄ əsdimn̄. Hujr̄ nan̄ çign̄ selənə̄ mal—gerin̄ urhc̄ bolcxadimn̄. Zunī syyllə̄ urhcan̄ xurana.

Namr boln̄ xavr. Namr̄ xavr̄ xojr—zilin̄ cəgmudin—yvl̄ zun̄ xojrin̄ xoorndk̄ cəgmud̄: namr—zun̄as̄ yvl̄ bolxin̄ xoorndk̄ cəg; xavr—yvləs̄ zun̄ bolxin̄ xoorndk̄ cəg. Namrin̄ pogod̄ soləd̄ bəədḡ mən̄:

Namrin̄ tyryhər̄ nurhlz̄ giltə̄ dulan̄ nartā pogod̄ bolna. Xaj—xajā nikt̄ xar̄ yyl̄d̄ harç̄ irəd̄ yyr̄mḡ xur̄ orulna.

Namrin̄ syl̄ ərəldn̄ nurhlz̄ budn̄ bəənə. Tengr̄ kesḡ dav-xrldsn̄ yyl̄-ər̄ bytəgd̄nə, tiiklārn̄ kesḡ xongt̄ xur̄ orna. Həzā çiiğtə̄, seryn̄ bolna. Usn̄ şurm̄gtlhn̄, hazr̄ cəclhn̄çn̄ bolna. Zərmdən̄ xurlā xamdan̄ casn̄çn̄ orna. Zərmdən̄ cəg—cəgtā casn̄ çign̄ orna, zyğər̄ ter̄ casn̄ xurdar̄ xəəlz̄ odna. Aş̄ syyl̄dn̄ kiin̄ pogod̄ bolad̄ irnə. Hazr̄ casar̄ bytəgd̄nə.

Xavrt̄ pogod̄ bas̄ soləd̄ bəənə.

Xavrin tyryhər kiitə ədrmyd dulan ədrmydlə solılda bə-
əcxənə.

Narta ədrmydt casn şimnəd xəəlnə. Hazr devtəd, şalxur
usn bolad odna. Zyygər salıkn ar yzgəsn ылəxlə dəknəs kiitn
bolad odna. Hazrin xalısn əngəsн dəknəs casar bytəgdəd
odcxana.

Bolv ulm—ulmar xəəlnə. Xamaçin bulgudin butxagdsn usn
gyyldcxana. Holmudin məsnə xəələd, holmud usar dyurcxana.

Teegin zo taşuhin hazrmud boln carngud xakscxana.

Nohan niktər kəkrəd şovaldad həcxcana cecgəs yzgdcxana.
Urha modd ekləd cecgəlcxana. En cagt hazr carcad kərln
çign bolna, zygər en udanar carcln kevərn bəəxş. Aş syyldnə
xalun pogod bolna.

Daalthər. Evrəнь hazrin jirin boldg pogodsıg zilin cagmudar salhz
bıçxatn.

Tanaxnd kedy sard yvl bolna? Kedy sard zun bolna? Kedy sard
xavr boln namr bolcxana.

Tanaxnd jamaran sar cuharahasн kiitn? Jamaran sar cuharahasн
xalun? Tanaxnd kiitn kedy gradus kyrnə? Xalun kedy gradus kyrnə?

Tana hazrt jirdən, kezə hol kərnə? Kezə holin məsn xəəlnə?

Klimat gisn jumb:

Bidn zilin cag bolhnə evrəнь zisana boldg pogodtahinь
mednəvdn.

Neg hazrtan udan bəəsn əmts namrt boln yvld, xavrt boln
zund zisənə jamaran pogod boldgig medz kelz çadcxaxmn.

*Ter hartan zilin cag—caglanь soləd, zisənə soləd bəədg
pogodig ter hazrinь klimat giz nerəddimn..*

Hazr bolhn tusln evrəнь klimatta.

SSSR-d zərm hazrmud Moskvan hazrin klimatla ədl dyngə
klimatta, zərm hazrmudar klimatnə esgo əvərc.

Mohleg hazrin xamanь jamaran klimat bəədgig bidn caran-
dnə medz avcxanavdn.

VII. MOHLCG HAZRIN ON—ONDAN BYSMYDƏR BƏƏX ORÇLNGIN BOLN ƏMTNƏ BƏƏDL.

TROPIÇSK BYS.

Tropiçesk bysin orçln.

Ekvatorin xojr talahur hazrig təgələd bysləd zəvər ərğnər xalun bys bəədimn. (Globus deer boln kartin ərəl mohlcgud deer xalun bysig olz avcxatn. Tyyg mohlcg hazrig durahad bijtn şavrar kesn mohlcg deerən temdgltñ).

Manaxnd zəvin dundin bysd xalun zund bolna. Zuna sarmud davxla namrin seryn irnə, dəkəd caarandn̄ yvlin kiitn irnə.

Tropiçesk bysd bolxla iim jum̄n tər̄yn uga kemr b̄idn zilin əlxkçn caglan̄—zunar, yvlər, namrar es giz xavrar, tropiçesk bysd bəədg əmtsəs radiçhar—tanaxnd dulaniy, es giz kiitnij—giz surxla tedn kezəçn—„Manaxnd xalun“—giz xəry ogcxax

Tend kezəçn hal ydlə narn çik deer hardgin̄ tadn mednət. Mel tus deerəs̄n̄ narna tols̄ tusad hazrig ikər xaluldg mən. Təgəd çign tend kezəçn bykl zilin turşart tər̄yn kiitn boldim̄n biş.

Bolv tropiçesk bysd cuharad pogođ ədl bolxş.

Neg hazit̄n̄ təgəln̄ zild gişn̄ ər̄ bolhn̄ mel neg zisənə cağtan, ter çasdan asxad xur orna. End poçv kezəçn omun çiiğtə bəəhəd bəədimn. Oln zys̄n̄ bajn̄ ə-şuhu *tropiçesk* modu hazrig bytəhəd bəədg mən.

Naadk hazrmudarn̄ darahar dəkəd kesg sardan xaksu bolçkad dəkəd kesg sarin turşar ər̄ bolhn̄ gişn̄ xur asxad bəənə. Iim hazrmudar ə-şuhu modn̄ uga. Tasrxan uga kesg hazrin ahu nohan̄ əvsər bytəl̄hətə bolna. Zug ob—tabar boln̄ baxn̄ bag—bagar, xaksu hangas əədgō modd xarhm̄x. Iim hazrmudig *savan* giz nerəd̄nə.

Xaksu han bolsn cagt savanmudar øvsn şarlzn teryn şatad unz oddimn, modna xamtxasd unad, bulgud boln holmudin usn teryn şirgz odcxana.

Dəkəd xurmud orxla, savan dəknəs kəkrəd, øndr øvsn şarlzn hazrig bytəhəd, modd nilx xamtxasdar bytəgdəd odcxana.

Tropiçesk bysd teryn xur ordgo şaxu hazrmudçn bəənə. Təgəln zildən end kyn tesz bolşgohar narn conad bəənə. Poçv end jir xaksu, urhml xaja-xaja xarhna. Təgəln dən, xamaran xəlvəçn—hal bolsn xalun elsn zərm hazrarn şavr es giz çolud yzgdə.

En—*Kədə* bolzənə.

Tropiçesk ø—şuhu modn dotr.

Hazrin ørəl mohlçin kart deer Afrikig olz avtn. Afrikig ekvator dəvrsn hazrin olz avtn. End Kongo gidg holar boln ter holur ordg, org holmudar tasrxan uga ik hazrt kyn jovz bolşgo tropiçesk ø—şuhu modn urhna. En ø—şuhu modna tuskar delkə ergəd jovsn neg kyn iigz kelnə. Hal ydin cuncgla bidn afrikin ø—şuhu modn dotrahur zanmudin harhsn xaalhar jovədn. Palıms boln nanı çign mand es medgdg minhn zun modd ik deegşən jaraldad harç odcxaz. Kemtə—kemtə bambukmud boln bananmud urhsn hazrmud xarhv, bananmudas bolsn altn øngtə temsdnə şavşldad bəəcxana.

Moddin deerik oras delgydən gişn niktər tomgdsn bolad oraldz odcxaz. Darunı xarhurz yzgdə. Zug øv—tov end—tend narna tols kyrnə. Kesg zun moşkrad davşad jovdg øvr urhmud—lians bydyn arhmz kevtə modnas modnur umad modna işt orahad ora kyrılın kyrçkad, tendən hazrt kyrəd unzldad bəəcxana.

Ik—ik øngtə ceckəs nikt xarhu øngtə xamtxasd zaagas şahaldna. Poçv ymkrz yrəd uga modna yyrng byçrmydər boln xamtxasdar zuzanar bytəlhətə. Xamanıçn unsn saddin modd kyrdəldəd kevtəxana, tend cuhar tend bağar urhsn lianla oraldz odcxaz. Ter lians urha moddin dora bijinı bas niktər oraz orkəxaz. Ter liansin boln moddin kesgnə kyn torz xatxədlgo bəəşgo xatxançgta bilə.

Ө—şuhu modn kyn mel jovz bolşgo nikt bilə. Bidn jovz jovsn covg xaalhasn syk ugahar, xazugşan neg alımd çign harç çaddgo biləvdn.

Kesg hazrmudarn poçv unulta balıçgta bilə. Bidn ө—şuhu modn zaagur kyn jovz boln uutıxn zə çavçad avad tiim hazrmudig xazuhasn davz harcxadg biləvdn.

Xalun boln çigtə pogod bilə. Kyn kiihən avad jovxd kynd boldg bilə. Bidn ik zovlngtəhər uralan jovcxadg biləvdn.

Angud boln şovud xalunas zulad bultz odcxaz. Ө—şuhu modn dotr mel tagçg. Zug ərə zınnsn bolsn xorxa—xotin dun tagçgig evdnə.

Sөөd. Mana jovz jovsn covg xaalhmdn manig hold avç irv.

Bidn zogsad, xongtan beldyvdn. Narn orad darunı xarnhurad odv. Ora şidr əmn orsn ө—şuhu modn tagçg bolz odv.

Bolv tiim tagçgrlhn udan ter kevtən bəəsn uga.

Manig kyys kevtz untad uga bəətl, ө—şuhu modn olz zysn əəhər dyyrəd bəəv.

Kesg minhn tymn səəhin xorxa—xootd zinldəd şävznuldad odcxav. Duuhan negdyləd ivtrkə duuharn mekləs şuuglidad bəəcxav. Cag—cagta xolas sar—məçnə çoçata dunı sonsgdna. İşkrlnh sonsgdna zərmdən şovuna məəlsn bolsn xəəkrlnhə dun sonsgdna. Gentkn neg jumh əəlnhy bolsar giinsn bolad odv... zərmdən leopardin dun sonsgdna.

Bidn səənnı dusn untsn ugavdn. Jun bolna gilç gildəd bidn ikər əəldəd bəəcxavdn. Ө—şuhu modn dotr oda səəd, xəər—bəər ugahar kesg şovud boln nanı çign əmtı xamg modna ulaç—maxç kyçtə angudt dəəlgdəd ykdginı bidn meddg biləvdn. Ter angud manur dəvrcxax gildəd bidn əəldəd bəəcxavdn.

Өryn—ərlə. Өr şarmgdad cəəz odv.

Bi buuhan somlz avçkad palatkasn haruv. Өndr (skala) hazr yzçkad, tögəlngdən hazrin bəədl anıçinı medz avxar bi ter өndr deer haruv.

Gentkn modd xuhrlısn şuugsn, ə sonsgdv... Xələn gixnı nam dor modn zaagas neg əvrtəçn gidg ik zanin nurhn bom-bəhəd yzgdəd odv, tyynə canı bas xara biş zanmud yzgdısn

74-gç zurg. Tropiçesk e—şuhu modn dotr.

bolad odv... Bi ter zogsşəsasn ulm caarandn̄ deegşən harad avçkuv. Dəxəd doragşən xələn tednə dyrin̄ yzn bəəsən bijn mel modn bolad menrz odv.

Ə—şuhu modn zaagur kesg oln zanmud ərvəd jovldəd jovcxana. Edn neg—negnənn̄ ardas covldad ə—şuhu modna covg xaalhar us orz jovcxana. Gentkn namag neg kəkşn kykn zan yzçkv. Ter zan mini zogsşəsən skal ergəd gyyhəd çanhur orkrəd jovb. Zanmud totxad zogsldad ə çimən uga bolad odcxav. Darun̄ sana avcxasn kevtə şud yzg—çig uga zanmud neg ajugşən xaalhdan xarhsn xamgan kyçəd harad zulcxav. Zanmudin şyryn̄lə xarhsn urha modd taçknlđad unlđad jovcxana. Ə—şuhu modn taçknlhn kyrzn̄nlhər dyyrəd odv. Akçmin zuur zanmud yzgddgən uurad buliz odcxav. Ter hazr deerən nevçk bəəzəhəd bi holur buuvv. Kycs buuhad uga jovtln̄ dala bolsn sar—məçd yzgdv. En sar—məçd hol orz jovcxaz. Bijs taln̄ əşətn irz jovbuza gisn bəədlər edn end—tendən xultxlzldad jovcxana.

Gentkn cuharann̄ əmn jovsn kəllvrç bolgç negn̄ çişkəd xəəkrəd odv. Ter tiigəd xəəkrn̄ yks əərən bəəsən neg əndr modn deer davşad uga bolad odv, tyynənn̄ ardas natksn̄ cuhar odcxav. Ter sar—məçdin jovsn hazrur kyrəd irxləm neg əvrtəçn̄ ik moha bəəz. Namag əərdəd odxlam ter moha tolhahan şovalhad xorta bolsar şiiğəd odv. Bi ter kevtən şud lağərən orad xəiz irv.

Şyrytə hal cəklilhtə xur. Əryn xotən uuçkad, halar caarandn̄ utçz jovxar, şidr əərən bəəsən selən tal odcxaxar sedcxavdn̄.

Ter sedcəndən bidn hyrç çadsn ugavdn̄.

Xurin nikt xar yyld barxlzad harç irv. Xold oxtrhu kyrzn̄ nəd jovb. Hal cəklv. Tiigəd halv salbkn̄ kədlv. Min̄ oda ky-ltr kəndrl̄ uga zogsşəsən urha modd, halv salbknd̄ xojr talgşən nəəxləd zəvər zanhrad bəəcxav. Ter modd syyrəsn̄ səng-rəd unz odn̄ gisn bolz medgdnə. Moddin orasn̄ əmərən xoran xojrgşən zanhrgdad dəəvlđəd bəəcxana. Çivx xarñhu xar yyld ə—şuhu modn deegyr dorahur jovcxana.

Şu tussn̄ bolsn̄ işkrn̄ bolsn̄ ə salbkna şuuglhn̄, moddin degd oln̄ ziigsn̄ ə sonsgdcxana.

75-кэ зург. Охрһу ду һарһһн тропическ ө—һһһу модн доһ.

Yıld xarız odcxav. Tasrxan ugahar hal cäkläd jovv.

Cikn tanxrmar ohtrhu lurznad odv, xur asxad orv. Xur biş en kelxd mel suulhar asxzəx kevtəhər usn asxrad bəəv. Mana lageryr engdən təgəlnəsn usn gyyz orv. Cəəkn akçmin dund mana palatkmdn oln zysn olğ—ed, xot xoolmdn—cuhar usnd əəmäd bəəv.

Ter xurin asxzəx əəd xoorndan zəvər çanhar kyyndsın bijdnə kyynə yg sonssgdgo bilə. Tedy dyngə kyçtə şuugatahar xur asxz orv. Taş soxr xarñhu bolz odv.

Asxrsn xur cəəkn çasin turşar orv, bidn mel neg ormasn kəndri uga bəkçildəd suuldavdn.

Tiigzəhəd asxrsn xur zogsad, dəkəd narn mandlad bəəv.

Mana lagertmdn neg çimkçn xaksu əmszəsn xovcdasmdn usn bulgas hoozzəx kevtəhər hoozad bəəv.

Asxn ora bolad irv, bidn xongtan adhz beldexavdn. Angudin dəvrihnəs lagerən xarsxin erkd erk biş hal şatahad bəəx kergtə bolv. Hal şatana gidg ik xatu jumñ bolv ter jungad gixlə şidrt xaksu jumñ yldsmin uga.

Tropiçesk e—şuhu modd Afrikəs nanə mohlçg hazrin nadk ənsərnəçn urhcxana. Ter modd cuhar en deer kelğdsn e—şuhu modnla bəədlərn ədl. Bolv xamaçn mel ədl urhmilmud, ədl əmtə jums bəəşgo jumn.

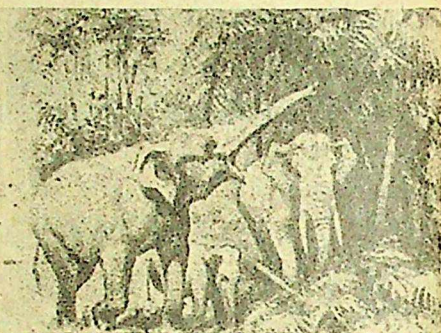
Tropiçesk e—şuhu modnd bəədg əmtə jums.

Tropiçesk e—şuhu modna bajn urhmilmud, dala bolsn bajn oln zysn temsd boln ekd, dala oln zysn dotrnə bəədg əmtə jumsd boln şovudt tezəl bolcxana. Urhmlar əvsər tezəl kez bəədg əmtə jums boln şovud oln bolxla,—maxsg angud çign amrar bəjdən tezəl xot olz çadzəna.

76-kç zurg. Sar—məçd.

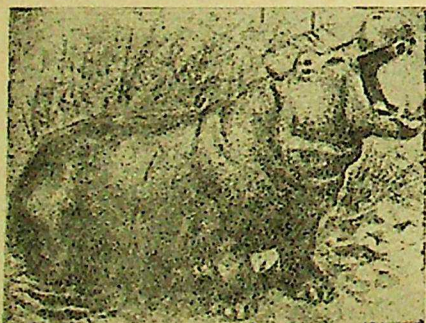
S a r — m ə ç d — jir tyrgn kəltə, evtə—dovta, adusd modn deer bəəcxana; ut boln oraldad torad jóvdg məçsərn moddin byçmydəs boln işmydəs şyrləd modnas modnur hərəhdəd jóvcxana. Zer — zemşər tezəl kecxadg mən.

77—kç zurg. Zənmud.

Z a n — Xaksu hazr deer bəədg adusdt cuharahasnə ik adusn. Urhmil xotar tezəl kenə.

Bijinnə əvr ik cokərn jumn jóvz bolşgo e—şuhu modn dotrahur kyyçəd xaalh harhz jóvcxana. Kyçtə ut xonşaran moddas byçmydinə boln oln zysn temsdinə taslz avdg mən.

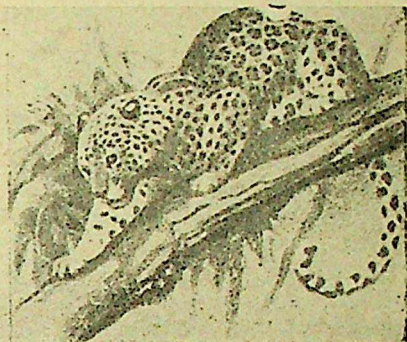

78-kç zurg. Begemot.

B e g e m o t — Əvr ik adusn. Afrikin hazrin arlmudar boln ik holmudar bəənə. Cagin iknkinə usn dotr bəəhəd, usna urhmilsar xulsn—zəgsər tezəl kenə. Səədnə xaksu hazr deer idşlnə. Bijnə ken tal çign dəvrəş.

Tropiçesk ɵ—şuhu modn dotr jir oln angud boln şovud vääcxana. Bolv urd cagt edn enyndən orxn̄ ik bilə. Ednə kesgn̄ kyynə hazrt orz xorexaz.

Tropiçesk ɵ—şuhu modn dotr vädgydn̄ zanmud, sar—mæçd, irvsk̄s, leopardmud. Ednəs nan̄ tropiçesk ɵ—şuhu modn dotr jir oln şovud vääcxana

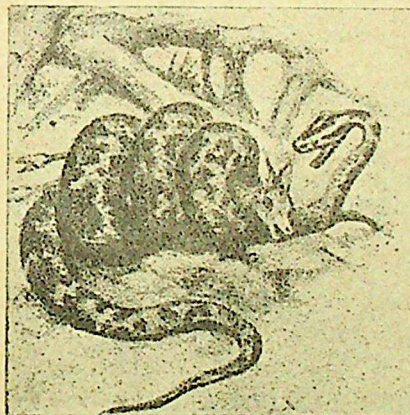

79-kç zurg. Irvsk̄.

Irvsk̄—ik maxxg doḡşn̄ an, ɵ—şuhu modn dotr vädimn̄. Enynə zer cooxrd̄sn̄ bolsn̄ şar ongtə ars̄n̄ narna gerld̄ şarñxrt̄sn̄ urhm̄lin̄ iş—mydlə negdnə.

80-kç zurg. Leopard.

Leopard—maxg an. Cokcarn̄ irvskəs nevçk̄ bah, bolv irvsklə ədl̄ kyçtə irvskəs kəln̄ tyrgn̄; modn̄ deer davşad harçkad, tendəs̄n̄ dəvr̄x adusurn̄ deerəs̄n̄ hərəddg mən.

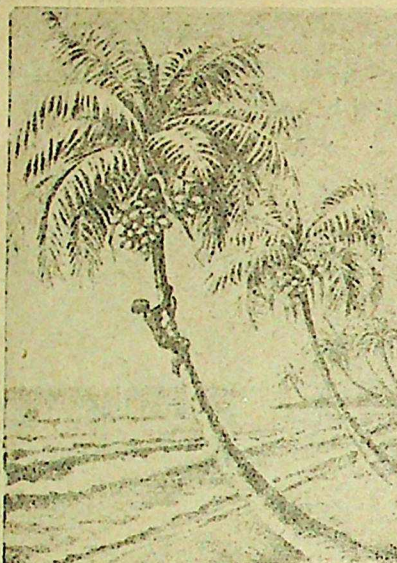
81-kç zurg Piton.

Piton — Cuharahasn̄ ik boln əəmşgtə mohasin̄ negn̄. Adusd tal dəvr̄nə, tegəd tednig evrən̄ kyçtə cokcarn̄ oraz avad şaxad aldg mən. Tegəd tynygən bykld̄n̄ zal̄ygna. Xəeg, noxag bykld̄n̄ amaran̄ zal̄ygz çatxm̄n.

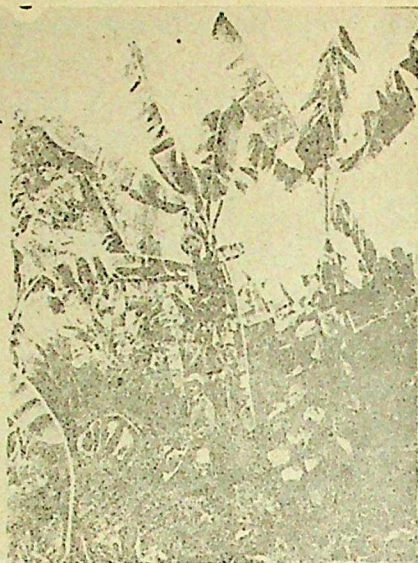
82-kç zurg. Toti şovun.

Toti şovun — buudəhər tezəl kedg şovun. Kyçtə atxur kəlm̄y—dər̄n̄, degə kev̄tə xəry mat̄is̄n̄ bolsn̄ xonşar̄n̄ nek̄d̄ avad mod̄din̄ by—çrmydər səənər davşad jovna. Evrən̄ amarn̄ jan̄hḡsḡ boln̄ xatu jasmud̄ bolsn̄ temsd̄iḡ kemləd̄ idnə.

Tropiçesk ɵ—şuhu modna urhmlud.

83-kç zurg. Kokosin pal'm.
Kokosin pal'm — ɵndr-
tən 25 metr şaxu salsn acmu4 uga
modn. Xamtxasdn̄ utarn 6 metr
kyrnə. Urhdg jum̄n̄—ikərn biçkn
kyykdin tolhan dyngə janhg.

84-kç zurg. Banan.
Banan — tropiçesk ik çinrtə
urhml.
Enynə əmtəxn şimtə temsdn̄
tropiçesk ordar bəədg əmtsin
erkn hol xotn̄ boldg mən.

85-kç zurg. Bambuk.

Bambuk — ɵndrərn 40—50 metr kyrdg
urhml; xələxd xulsn̄n ɵngtə, bolv tyynə
işn̄ kesg moddin işəs bydyn. Jir xurdar
urhna.

Jir bat boln giign modn bolad texnikd
edlgdn̄.

Daalhər. 1. Kart deer, tropiçesk ɵ—
şuhu modd urhdg möhleg hazrin urhmlu-
dig xələtn.

2. Ter hazran hazrin ɵrəl möhleg kart
deer olz avtn.

3. Tropiçesk ɵ—şuhu modn dotr jama-
ran urhmlud boln adusd xarhdgin̄ todl̄z
jilh̄z medz avdgig dastn̄.

Afrikin savanar.

Mana xarñhu şaxuhar kesg xongt yzgz jovsn  -şuhu modn tazıxarad odv. Moddin ora zaagur tengr yzgd d ırv. Nyd sox-lmar narn gilvkv.

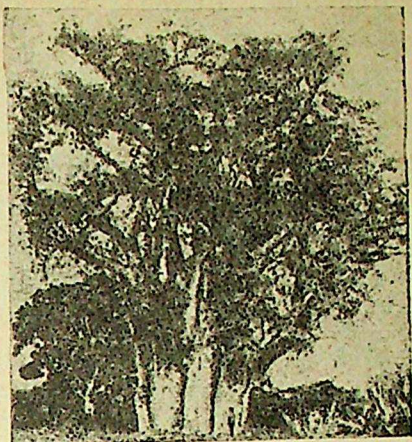
Nev k uralan jovxlamdn, ma-na  mn tengs kevt  teg  ar nohan  vsn yzgdv.

Nydn  xaran kyr go,  vs r byl gdsn  rgn ik ahu dund end tend xaja xaja bagar nez d r n urhsn modd b  n . Ter modd bolhna dorn  30—40 kyn syydrl d b  z bolm ik. Arvn kyn har haran avldad  r  byslz avm—tim bydyn i t  bil  (86-k  zurg).

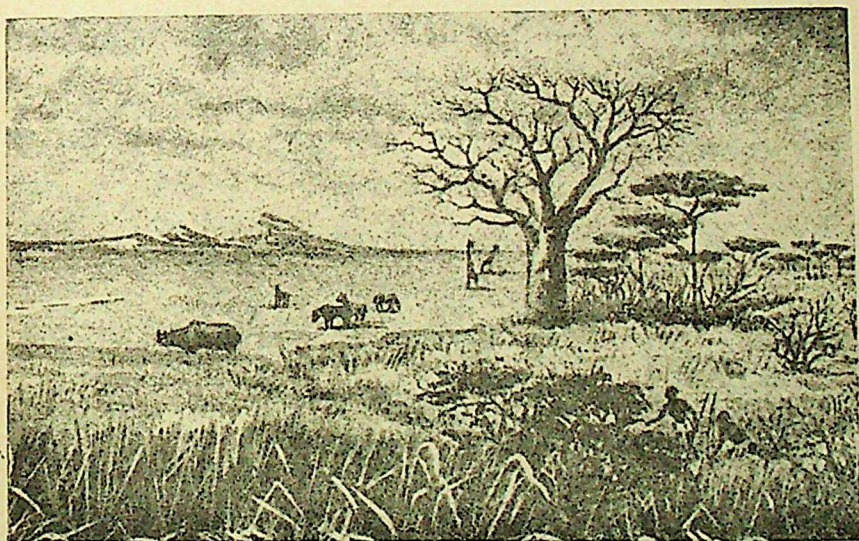
Kyn tesz bol gohar narn conahad b  n . Bidn seryn ortl baobabın syydrt kyl j giz  ıdvdn.

Asxn  ıdr, amrad avcxa kad, bidn caarand  jovbvdn.

Narn  arun yzg talan dor orad ırv. Xalun nev k nomhrv.

86-k  zurg. Baobab.

87-k  zurg. Savan dotr xaksu cagla.

Өмнөдөн, нэгднэ харан кырк хэрт уртк кевэрн өвсөр бы-
тэгдсн тэгш хэрт үзгдв.

Болв бидн өнгөр тедниг үзхэр сэдэд жовзвдн. Манг хаалхыг
негрин үгэр болхла, урд цагт эн адусд адун кевтэ эн хэрт
идшлэхэдг санз, тэгэд едниг тигт амрар үзз болхмн санз. Эн
адусд эн хэрт одагн бээдгз. Зүгэр еднэ тонь ес уга бэрт
ош. Кын тедниг икэр харуулз. Тедн кынгас жир икэр аэчхана,
холас кынэ бара үзн уга болд бэлтз одчхана,

Уралан жовд манд амр болн сээхн болв. Бидн дэгд өндөрчн,
биш кевс мет ертсн, сээхн никт өвсд ишкэд. зогш уга ча-
хасн кекрз нохатсн холн өнг хэхн жовчхавдн.

Болв хэрт даруны солд ирв. Өвсн жовг жовт улм-улмар
никтрэд өндөртэд ирв. Өвсн манг бэсчөмдн, еемчөмдн болз
жовд толхасмдн дэвд одв. Өвсн ерсн хэдт төрүн жумн
үзгдхш. Зовлган едлз уулхн, цовг жим хаалх болсн жумар;
хорндан нег-негнөннь бархан едш угахар сэдэд жовч-
хавдн.

Эн өвтэ нэрн ховль хаалхар бидн нег час дүнгэ цагт
жовд оркувдн. Зөмдөн кынгэ аэсн кырд ода. Эн манг жовз-
жовх ик өвсн долр махсг ан бээвзэ, чухархаснь кычтэ
манхс болсн арслынгийн бижнь бээдгчнь биз—гиз му санан орад
ода.

Өвсн улм-улмар боднөдэд жовхла манд өмн орсн болд,
амрсн болдэд одчхавдн.

Тигэд жовг-жовчхатмдн манг өмн-дөкэд уртк кевэрн өв-
снэ кекрз нохатсн өргн тэг унэртүд бээв.

Зөвэр уухн долбгальсн тэгс мет, өвсн дүнд зер болсн

нэрхн баран үзгдв.
Тэр баран жовг-жовч-
мдн матиһэд хэрт
чикрэд, утар тэдгдэ
жовз манд өөрдэд ирв.

Акчмин зуур тэр
барамдн биж дээрэн
агата негрмыдин ка-
раван болз харв. Зүн
төвн негрмыд нег

88-кч зург. Жим зөхөчнрин караван Африкт.

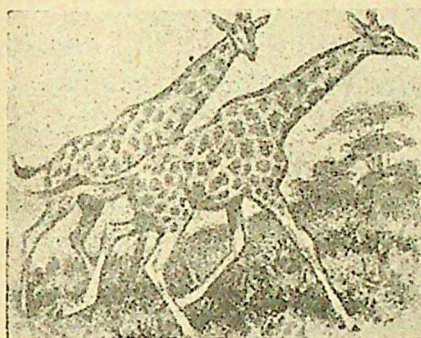
89-kç zurg. Arslın.

Arslın - cuharahasn̄ kyçtə
maxsg an. Səəd an̄na. Zəbr,
Ziraf, Antilop kyynə hart izl̄dsn
malmud t̄al dəvr̄nə.

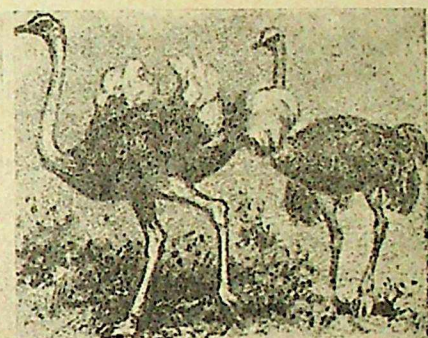
90-kç zurg. Zevr.

Z e r—øvsər tezəl kedg adusn.
Cokcinñ urhcarn mel mörnə-
dyrstə. Mörnəs zer coxr øngərn
jilhrnə.

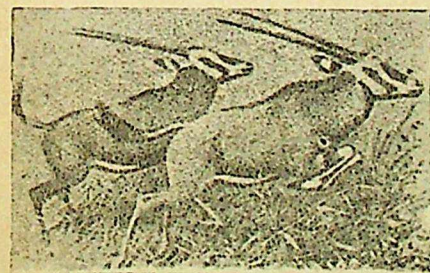
91-kç zurg. Zirafmud.

Z i r a f. — urlımlar tezəl kedg adusn. Əmnk— xojr əndr kəl-
mydnə ut kyzynə bijnə əndr
moddin byçrt kyrgnə. Talin an-
gudin dəvrlhnəs xurdn gyydlərn
əmən xələclnə.

92-ke zurg. Strausmud:

Straus—əvrtə ik nisdgo, zy-
gər ik xurdn gyydlə şovun.
Urhmlar bəln eksər tezəl kənə.
Xot xəhəd evrəny çanḡ nat
kələrn əvr ik hazrt gyyz bijən
tezədg mən.

93-kç zurg. Antilopmud.

Antilop — əvsər tezəl kedg
adusn. Əmtəxə sag adusd. Bij-
ləny əmşg xarhla bijyrny
dəvrsn xortnas tyrgn saləkn met
xurdar zulađ uga boıad odna.

Bagar jovna.

negnənnə ardas halun kevtə covldad, tolha deerən es giz eem deerən ik-ik mişgtə jums avç jovcxana. Karavanla zergldəd irxlərn edn kofin plantacas kofe zəəz jovcxaxin bədn med-cxavdn. Ərxnd selən bəənə giz negrmyd mand kelsər, byryl tasrtl ter selənd kyrxər bədn jovdlan tyrgdəvdn.

Oda bijnçn Afrikin savanmudar tiim acata əmtsin karavan-mud jovldad bəəcxana.

Daalhərmud. 1. Savanmud xama bəəxinə kart deer oltn.

2. Savana klimat tropiçesk ə-şuhu moddin klimatas juharn əvər-cinə biçxatn.

3. Savanmudar cuharahasnə elvgər jamaran urhlmud boln adusd bəədgig todlz avcxatn.

4. Zilin dərvn cəgmudar savana bəədlənə jahz solədginə biçxatn.

Negrmydin selənd ər.

Negrmydin selən xolas ondin yzgdəd bəəxş. Ednə seləd nurlhz oraldsn bolsn urhmlmudar oralhsn nikt ərdr kustar-nigyd dund bəəcxana.

Əmtənə boln angudin dəvrlhnəs xaləlxin erkd en seləd tēgəlndən deerkinə yzyrlsn xaşahar byslətə, ordg hardg am-snə bat voratahar xalhata. Xaşa dotrnə xaşa daxad xara biş tēgrgər bərsn şavrar kesn solomar bytəlhətə xarşm bolsn germyd bəəc-xana. Germyd bolhna ergnd biçkn-biçkn xaşas bəəcxana. Selən dundnə sul bəərn bəənə. Tyyndnə səəd malmud bəədimn.

Ərlə, narn harad uga bəətl selənə əmts cuhar boscxəknə. Germyd bolhna ər halmud şatzana. Ukrmyd mēərləd, ta-kas xəkrldəd, noxas xucldad nırgəd bəənə.

Ik bah uga əmtsnə cuhar haza harçknə. Ednə nyckn cok-csnə halin zaləb gilvksn ərğ harna. Kyykd ulsnə xotan kec-xana. Germydinə ər dungralad suhad ərın xotan uuna. Se-lənd zalu uls ərvtə yzgdəş. Zalu ulsinə jevropin kapitalistn-rin plantacmudt kədylxər kyçər kəhəd odgdz, tedn kesg do-lan xongin turşar evrənə seləndən irəd ugaz.

Narn devşəd əədən harxla cuhar tus-tustan tusln evrənə axudan ərçxana. Zalusnə annlhnd boln zahs bərlhnd odcxana. Kyyd ulsnə gerinə kədlmş—axu kec-xana: zərm (səg) es giz banan coxdad, hujr bolhad, xotan çanad, gerən boln ger ər-gntkən axulcxana. Zərm kyykd ulsnə modar kesn çavçurmu-

94-кç зург. Негрмыдин селэнд.

dan avad selənəsn hazaran nurhndan nilx yrdən teeħəd kəd-
lmışt harcxana.

Zarm (səg) tər xə r edn modn çavçurmudarn evrə n̄ hazr
maltz xahlcxaxmnz.

Hal ydin aldnd kyn tesz bolşgo xalun bolna. Annlhnd
odcxasn zalı ulsas bişnkn̄, cuhar gertən orz ydlz amrcxana.
Tegəd ydlə en selənd əmtə jum̄n uga kevtə tagçg bolz odna.

Ədrin cuncg xalun nevçk nomhrxla, dəkəd kədlmişən ek-
ləd harcxana. Narn orm bişər tər yn tas xarñhu bolz odna.
Dəkəd germyd bolhna ər halmud şatldad odcxana. Asxn
xotan uucxana. Kyykd ulsn̄ taş xarñhu bolad e-şuhu modn
talas maxxsg angudin dun sonsgddg boltl kədlcxana.

Tropiçesk bysd jamaran əmts vəəcxədv, jamaran
kədlmiş tedn kecxadv,

Tropiçesk bysd ol̄n zysn əmts vəəcxana. Afrikd—negrmyd,
Avstralə d—*avstralijcmud*, lk dolan arlmudar—*malajcmud*
vəəcxana. (Kartd en əmts xama vəəcxaxin̄ zaacxalt̄n).

Tropikin orçln kyynd oln zysn tot tezəl harhz ökç çad-xmn. Ə-şuhu moddarnə boln savanmudarnə jir oln. Holmudarnə boln arlmudarnə zahsd dala. Tropiçesk bysd narn kezəçn ikər xalulna, tegəd tend bəədg əmts dulan ger, dulan xovcar tərɣn tyrcaxş. Xərnə tedn hal ydin şatsn narna xalunas zulldad bultc-xana. Tropiçesk bysin əmtsin maxmudin arsnə xarñhu ɛngtə, ternə bijsinə tropikin narna xurc tolmudas nevçk xarsna.

Tedn xorhddg germydən nurhlz xamtxasdar modna byçr-mydar kecxana. Zərmdən şavrar şaldcxana. Xovc jirin əms-cxadimn biş. Afrikin negrmyd hazr xahlz edlcxana, zahs bərcxana, anhuçlcxana. Hazrig urdk xuuçn zerlg caginəhər—modn zer-zevər (modn çavçurmudar es giz şud yzyr harh-çksn moddar) xahlz edlcxana.

Hazr edldg əmtsnə şişln neg ormdan syyrlz bəəcxana.

Naadk əmtsnə şud annad, zahs bəərəd, modna temsd tyy-həd gesən tezəcxana. Tiim əmtsnə xot boln evərnə tezəl xəldəd hazr kedldəd sə bolhsn hazrtan xonldad jovcxana.

Tiim əmts şişln bəədg xorh uga, zug cag zuur xorhdm xarşms əvsn şarlzar kez avcxana.

95-kç zurg. Negrmyd hazr xahlz jovcxana,

Tropiçesk bysin əmts jahz bəəcxadv.

Tropiçesk ordin orçlɨgɨnɨ bajn jumɨ. Enyɨgəɨnɨ avad xə-ləxlə, tropiçesk əmts jir səənər amr tavarɨ bəəcxadgɨ giz sanz bolxɨmɨ. Tiimij tegəd? Tiim biş.

Xalun hazrin ordudar kyyɨnd xama bolvɨɨn təgəlɨngɨdsɨnɨ əəmşg dala.

Negr ə-şuhu modnur annlɨnd jovz odv, a xəry əmd mɨnd irxɨnɨ mɨdgɨdşgo. Təgəlɨngɨdɨn zərɨg angud... Jir ərvz uga zuur caglanɨ es yzxlə, cɨklɨn, xalɨndan aldad orkxlə,—kyn ykəd xursɨnɨ tər.

Səədɨnɨ angud əmtɨnə germyd ergɨnd ircxana, tegəd kezə çign sag serggər belɨn bolad bəəx kergtə bolzənə. Negrmyd germydɨn əndr şavr xaşahar xalɨçlna. Zərm əmts angudas əəhəd xorhɨdg germydɨn urha ik modn deer bərcxana. Malmudɨn bərz tus uga səədɨnɨ angud zəəldəd xorahad bəənə. Afrikin zərm hazrɨmudar malmud ce-ce gidg nertə batxɨn zuusɨnd ykz odna.

Tərmr urhɨl bas kezədɨɨn harud əəmşgt bəənə.

Urhɨ bolad irxlə, kyyɨnd xələyr əgɨş—kesg sar—məçd xulxahar tərənd orad es tərsɨnlə ədl kegəd xagsahad xajçkna.

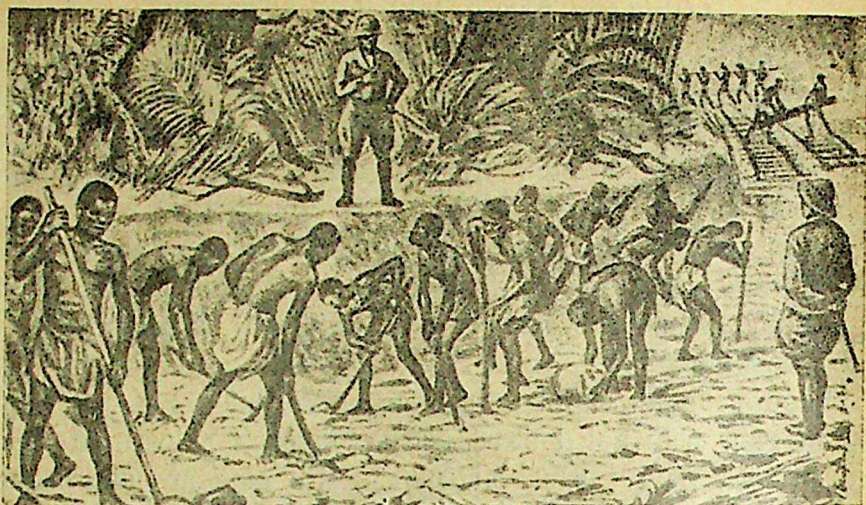
Xalun hazrin ordudar kyn amr tavarɨ bəədɨgɨ gisɨn tərɨn ynn biş.

Kesg çasɨdan zogslgo, zərɨmɨdɨn bykl ədrin duusɨn anhuçnr tropiçesk ə-şuhu modna xatxançgtə əvsd zaagur jovcxana. Işkm-işkmər modd çavçad bijsɨdɨn xaalɨ harhad, anɨin mərərɨnɨ bulɨnɨhuhar jovɨdad kəədlcxana. En kədlɨş bolxlarn, jamaran əəmşgtə kədlɨş en.

Negrmyd modn çavçurmudarn bolɨn yzyrlçksɨn modɨdɨn hazr xahlad jovcxana. En kyyɨnd kədlɨş bişij?

Xalun bysin əmts bijsɨdɨn xot harhz avxin tələ, evrənnɨ əmən xalçlxin tələ, zogsl uga nooldad jovcxana. En nooldanɨdan tednə zer-zevɨnɨ jir mu. Tednd bijsɨdɨn cuharahasɨnɨ erk biş kergtə xadg sən bu çign uga. Orçlnla nooldxd tednd kyçr. Tedn orçlɨngɨn erkər bəəx uls bolzənə.

Ter dotr xalun hazrin ordin əmts syl 50—60 zild jevro-in kapitalistnr tend kyrsnəs naaran zovln ikər edlcxazana. Anglin, Belɨgin nanɨ çign ordin kapitalistnr tednd arhta haz-

96-кç зург. Негрмыд Белгин колоньд төмр хаалхин тосхлнд
көдлз бөөнө.

ринь булаз авад эзнэд, кесг олн ынтә ангудинь болн урхмл-мудинь өршөнгү угатар харутулз оркв. Тер капиталистр халун hazrin ordin әмтсиг кыч ызыләд еврәннь plantacmудтан, төмр хаалхин тосхлндан, каучук харһз авхдан кынд ача зөөлхылхдән көдлгсхадг мөн. (96-кç зург).

Јаmаранчн хар кычәр кедг көдлмш халун бысд mana зөвин dandin бысд көдлснәс еsgo кынд boldгинь тоdlз авх кертә. Кын тез болшго hal ydin consn халун кыynә чинә-чидхиг барad кyyг салдалһад оркdimн. Аһарар нисдг тымн сај batxn бөкyns кy зуухад бас икәр зована. Nur уста carn hazрmu-dar dogшн безг чигрылз зована.

Кесг минһн тымн негрмыд Африкд төмр халхин тосхлнд, ө-шуху modн dotр каучук харһз авлһнд чидл кыршго капита-листнрин кынд—кыр көдлмшд ykcхав. Көдлмшд һаршгоһар sedсн кесг selәд капиталистрин һарар кyyгсдәд, тyyмрдгдәд xuurv.

Негрмыдин selә кyyчлһн.

(Delкә ергәд јовсн кyyнә yg).

En—Африкд neg негрмыдин selәнд cөөкн zil болсн јовdl. Ter selән Belьгин medld ordg билә. Bajн tropиçesk ө-шуху modна өөр ter selән бөөдг билә. Ter selәнә өөрк һазрнь афри-
100

kin zar-mar tərğdsn sanz. Əvr ik palıms, nanı çign moħa
bolsn lianmudar oragdsn modd ter seləğ byslz bəələ. Bi tro-
piçesk ɵ-şuhu modd dundahur jovad muursnannı xəən neg
modar oln zysn savmud kedg Ubanu gidg kəkşn ɵvgnə gert
amrç bəələv. ɵvgn mel ɵdrin duusn təħən ergyləd, modar
oln zysn savmud kegəd kədləd bəənə.

Negrmyd n selən jir tɵvkryn bəələ. Təğəlnđən bəəx ɵ-şu-
hu moddar bananmud boln palıms, oln zysn angud dala.
Holdnı zahsd dala. Ednə tezəlnı təğəln zildən kyrxmı. Zalu
ulsnı zahs bərəd, anħuçlad jovcxana. Kyykd ulsnı selənə
mal-gerinnı kədlmş axu kecxcana. Biçkn kyykdnı germydinnı
ɵər naadldad, saadgar xadg dasldad, biçkn naadhan germyd
bərldəd naadcxcana.

Ydin xotin xəən cug selən zisana ydləd untçxadg bilə.
Endr bas iim bəədlərn en selən bilə. Bi ɵvgnənnı gerin yydn
xoornđ hanzdan tək tatad suulav. Təğəlnđən mel dyn-dylə
tagçg bilə. Gentkn zəvər uuxnd mɵrtə cəgin bişkyrin dun
harad odv. Bi ter du sonsn bystən dyyzlətə bəəsn pistulan
şyyrəd avad orkuv.

Dovtlz jovx mɵrdin turuna ə sonsgdv. Akçmin zuur hol
talas Belgin dənə mɵrn cəgin otrəd negrmydin tərsn tərənə
hazr deegyr mɵrdin şyryn gyydlərnı orad kyrəd ircxav. Də-
kəd akçmin zuur tedn şud negrmydin selənyr dəvrz jovc-
xana. Selənə zaxd irn salds-mud mɵrnəsn buuldn germyd bol-
har tarad, zalus baaxn kəvyd yldəl uga cuharahinı bərz avad
harinı ardınlı kылəd tylkəd-tylkəd unħahad kəlvədyləd xajad
jovcxana. Kylylzəx əmtsin xəkrlhn, kyykd ulsn boln biçkn
kyykdin çışkəd uulıhar ahar dyyrəd odv. Naməğ nam sana
avtl akçmin dund mini əmn bykl uul bolsn har kəlnı kылətə
əmtnə cokcs ovalgdad odv. Jir kesgnı yksnçn kevtnə. Ekn
tyryndnı əmnəsnı sərlexər sedcxasnı dor ormadn algdcxaz.
Harad zulxar sedcxasinı arhmzar calm xajad bərəd avç irəd
bəəv.

Kyynə zyrkn şarkmar dutu xəvtə seləğ edn kyyçcxav.
Neg manhrnı tiniħəd uga dyrtə salds hartan padrad padrad
şaç jovx şarlz bərsn Ubuna geryr tyymr əgxər gyyz jovna.
Bi pistulan ɵrgz avn saldsin hararnı xahad orkuv. Salds bərz

jovsu halan aldad orkv. Mini xasnd xara biş saldsmud nanur gyyldəd kyrəd ircxav.

Zygər cahan maxmudta namag yzn saldsmud nanas xəry zaagrlıd odcxav.

Kyyçlhn xojr çasin turşar bolv. Dyrkrsn yymənə şuugag darad bişkyrçin bişkyr du harhad odv. Əmt bərln təgsv. Saldsmud kylətə ulsig ərğəd bosxad ig kegəd eerəd, mərdən unad end-tendəsne bysləd avad orkv. Dəkəd neg dənə byş-kyrin əhər kylətə negrmyd kəndrəd harv.

Tiigəd təmr xaalhin tosxlhnd kədlmşçnr cuhlulz avcxadg bəəsmn.

Daalhər. Jim survrımdı xəry ərğcxatn; 1) Tropiçesk bysd jamaran əmts bəəcxadv?

2) Tropiçesk bysin əmts jamaran əmts jamaran kədlmş kecxaz gesən tezəcxadv? jahz tedn bəəcxadv?

Kədəd.

Kartd Afrikin ardk əngin oltn.

En hazrar barun yzgəsne zyn yzg talgşan delkəd uga ik—Saxar gidg kədə bəənə.

Kesg xongt mana karavan hal bolsn saxarin elsn deegyr jovad orkv. Təgəlndən əndr elsn adrgud.

Yzyr—jozur uga elsn dalan kərç odsn dolıgan deegyr jovsn bolz mand medgddg bilə. Xaja-xaja end-tend xatxançk əvsd şarlzd yzgdcxana.

Hal yd bolx ərədəd irv. Narn halar şatazəx kevləhər conahad irv. Təgəlndən əmtə jumı uga tagçg. Bidn amrxar zogsad cənsn xalund zovnyldad palatkdan orad kevtcxavdn. Temədmn bas amrad cag—cagtan kevlən kevləd kevtcxana.

Tiigz bəətlmdn hal bolsn ahart duulsn bolsn dun songsgdv. Xamahas iim dun harçəxinə medz avxar bi palatkasn haruv. „Entn şuurçəx elsnə dun,—ky amrax dun biş entn“—giz mana xaalhç mand kelv.

Samum—giz nerəddg elsn halv saləkn gidginə boln gizəxinə medyv.

Oda kyrtl kəndrl uga bəəcxasn əvrtə ik elsn sadrgud əmdrldsn bolldad odcxav. Sadrgudin orasnə şuurlıd bəəcxav. Saləkn kədləd els xutxlulad ылəzəsne en.

Kədən elsn şuurad gyyldəd bəəv. Elsnə şuurlhnd xolin barun yzgdggən uurç odv, tengr hazrur ərdsn bəədl harv. Darun̄ nikt toosn aharta xutxldad narig xalxlz orkv. Salbkn ulm-ulm kyç avad odv. Teməd elsn deer kyzyhən sunhad kevtv. Əmt̄n tolhatahan bijən byrkldəd çikən bəglcxaçkad bidn portaldad kevtcxavdn.

Təgəlnđən yzg bolhnas nisz jovx elsdin, ca—cahan dogdlsn bolsn dūn sonsgdna.

Elsn halvd xamg jum̄n cuhar budn bolad xutxldad bəənə. Salbkn ulm daaz avad şuukrad bəəv.

Kyynə zyrkn əmşgtəhər cokat tolha əvdəd bəəv. Amn, xol xaksad url cusn hartlan şu tusz odv. Elsn halv neg ças davu kədlçkv.

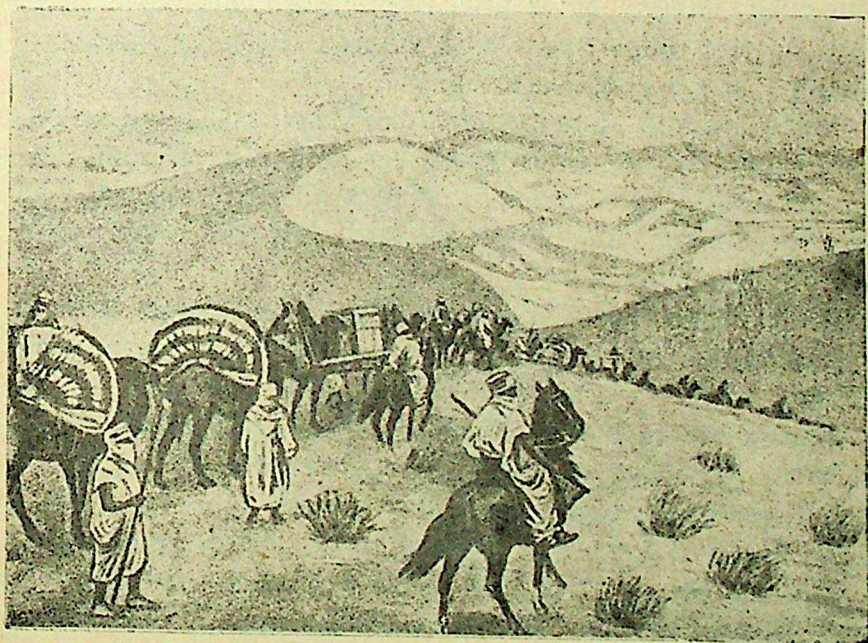
Kədlxn̄ bidn elsnd bytz ykx bəədl harad bəəv.

Mana xəv bolxlarn darun̄ salbkn ongrəd davz odv.

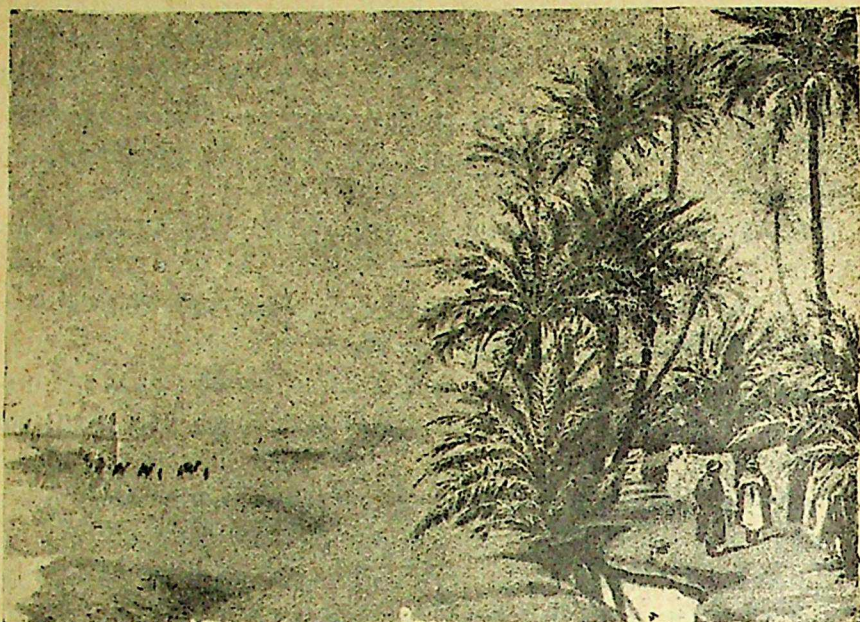
Şinəs nyckn tengr ildəd elsn kədə xold yzgdđg bolad odv.

Karavanm̄dn xaalhdan orad caarandn̄ jovb.

Mana karavan ərəvdə jovb. Əmt̄n xojr xongt şaldrn jum̄ uuhad uga. Teməd—tavn xongt us uuhad uga. Neg temənə çi-

97-kç zurg. Karavan kədəd.

98-кç зург. Оазис кедәд.

dlñ çiläd muurad kevtz odv, tyygän arh uga bolad kädäd xajad harvdn. Nanñ neg temäg muurad irxlänñ acahinñ naadk temädtnñ xovaz açad şultxuvdn.

Mana arhmdn aldrad muurad irsn cagt, mana kätlvrc zövär uuxnd ärä tēengrsn bolsn biçkn xar vara yzv. Darunñ nevçk jovz jovad bidnçn ter varahinñ yzäd orkuvdn, caarandñ nevçk jovad orkxlamdn, kək tengrt tolvtrad palımsin oranñ yzgdc-xav. Termdn oazis bəəz.

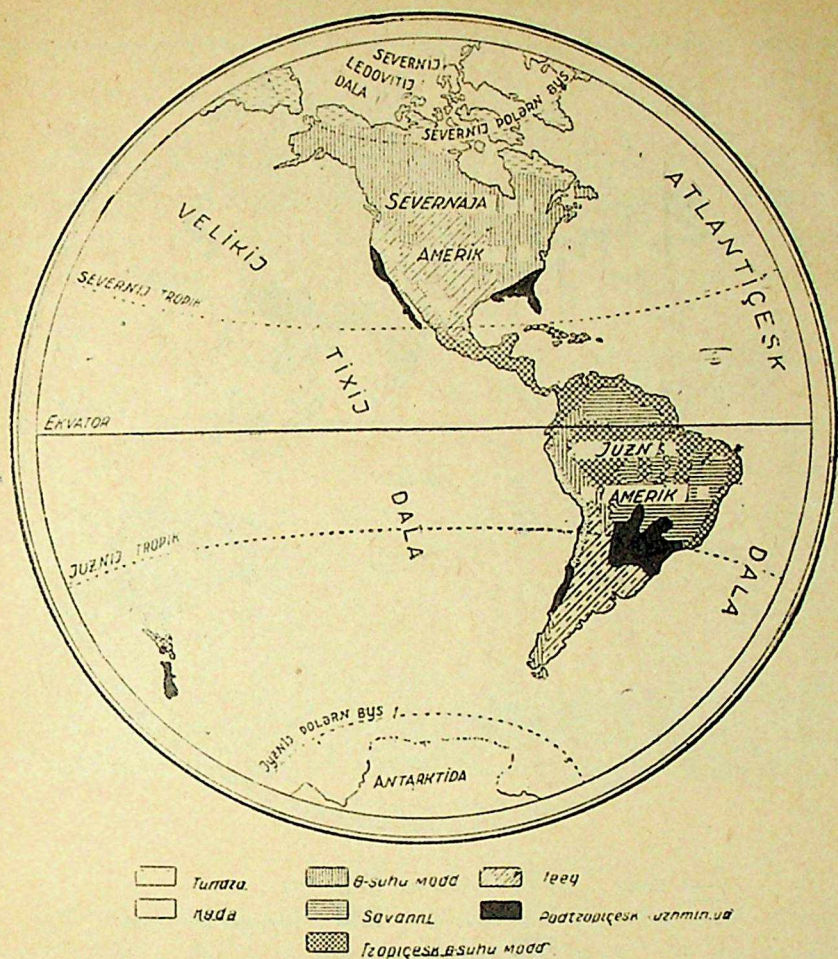
Usta urhmıta hazrmudig kädäd iigz nerəddimn.

Aş syıldñ mana karavan kysl bolz jovsn palımsin syıdrı iräd zogsv.

Mana əmimdn avrx usan yzvdn. Usn moddin ungasñ bulg bolad şorzgnad gyygäd bəənə.

Cəldz jovsn teməd əmtñ uga cuhar us yzn gyyldcxav, tegäd xovdg bolsar cuhar usnas jir ikər ucxav. Tatvr ugahar ucxav.

Oazist əmtñ syırlz bəəsn sanz. Ter əmtis bəjrta holışgar manla xarhv. Zalusñ palımin nərən işmydər davşldad, deerəs mand bolçksn altn ęngtə finikyd unhaz xajz ęgcxav.

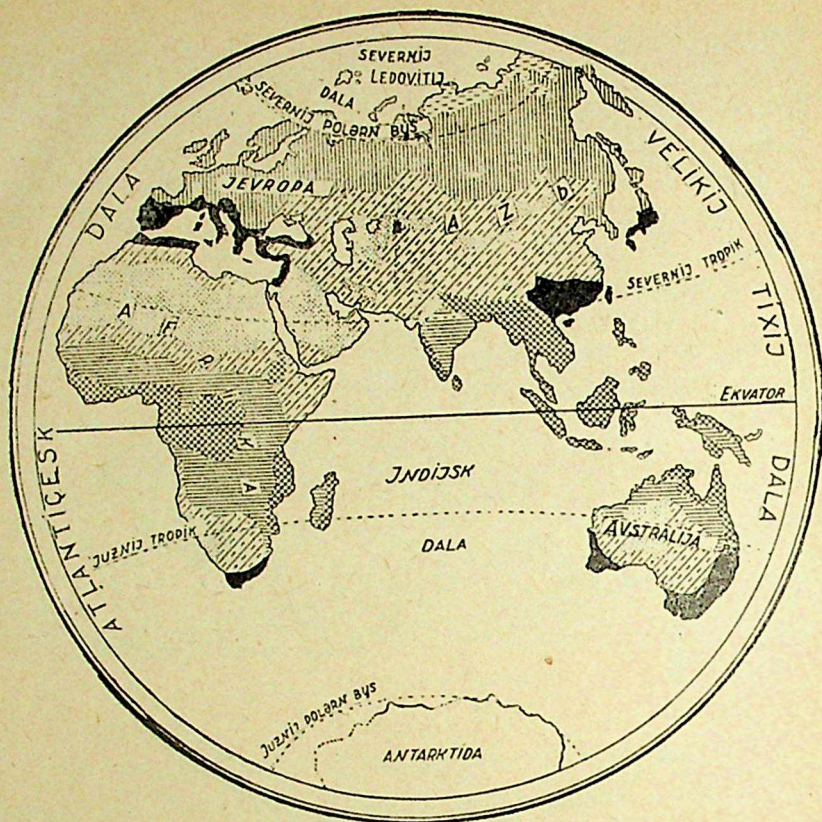

99 kç zurg. Uurhmlin kart (hazrin barun bijdk erel mohlcnñ).

Oazisd bæddg æmts ik yntæ çligin dusal bolhinñ yræl uga edlcxana. Edn bulgudin usig kanavs tatad moddurn boln tærñ tærñ temsdyrn gyylgcxana. Bidn undan xærtlen usan uuz avad amrad avçkad, dækæd usn uga kødæhærñ jovad haruvdn.

Æmtñ ulm—ulmar kødæg bijinnñ hart orulz avad jovna. Kesg hazrmudar kødæd usn uga kødæhærñ jovad haruvdn.

Æmtñ ulm—ulmar kødæg bijinnñ hart orulz avad jovna. Kesg hazrmudar kødæd æmtñ xudg maltildad gyydg usta uulin holmudas kanav tatad usn harsn hazrtñ kødæd sadmud, øvsñ tærñ urhad odna.

	Tundra		8-suhu madd.		Teeq
	Keda		Savannl		Podtzopicesk luzhmud.
	Tzopicesk 8-suhu madd.				

100 кç зург. Урһмлн карт (һазрн зын бйҗк өрәл мһһлсгн).

Зәрм кәдәһәр ода хаалһ һарһз јовна. Ода сүл сәгт елсн деегүр јовз җәддг (гүсннчн) автомобиль ухалз һарһсн бәәнә.

Daalhөrmud. 1 Өрәл мһһлсгн карт деер Saxar—гидг кәдәг олз авсхатн.

2. Амар сәәллз келтн: кәдә јамаран дүртәһнә. Оазис јамаран дүртәһнә кәдә, Оазис хөјрн орчлн јуһарн нег негнәсн өвәрс болна?

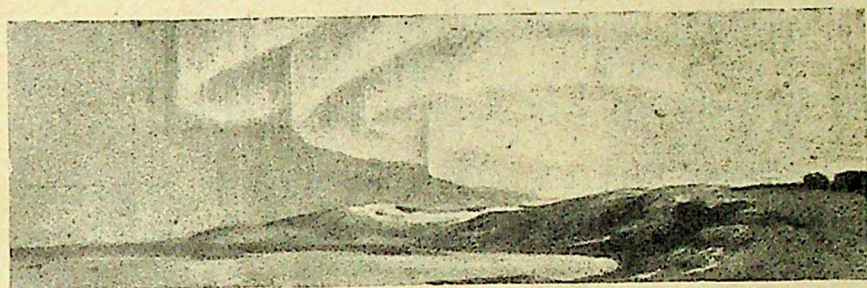
Urokas taldan cagt kex kәdlmş. Otkritksәs, гәзәд зарналмудас nanь җнн зүргтә бйҗгтә јумсас авад „Tropicesk bysin орчлн болн әмтн адусдн бәәх бәәдл“ гндг теәмәр альбом кез автн.

KIITN BYSMYD.

Kiitn yzgydin bysmydin orçln.

Mohlçg hazrin ar boln ømn yzgydin polysmydig ergəd hazrin kiitn bysmyd bæcxadimn—ar yzgin kiitn bys, ømn yzgin kiitn bys—giildəd. (kiitn bysmydig globus deer olz av. Mohlçg hazrig duralhad bijstn şavrar kez avcxasn ylgyr deerən olz avsan temdglexatn).

End narn kezəçn deer hardimn biş. Nam hal ydin cagt çign, narn manaxnd sun giz jovsnla ədl, tiim dora yzgddg mən. Narna tolmudn̄ tedn jir kiizntə tusna tegəd degd muuhar xalulna. Zildən 9—10 sard ter hazrt dokşn kiitn bolad bædimn.

101-kç zurg. Polərn gerl.

Ar yzgin Məstə dala.

Globus deer boln hazrin ørəl mohlçgudin kart deer Ar yzgin Məstə dalag olz avtn. Tyyg ondanar, Ar yzgin Polərn tengs çign gigəd nerəddmn.

En Ar yzgin Məstə dala ar yzgin polysig tğəlz bædimn.

Əvldn̄ bolxla Ar yzgin Məstə dala—məsn kədə bolna. Kesg sard end narn tərən yzgdıx̄, dan sə bolad bæənə. Zug oddud, sar dəkəd xaja-xaja polərn gerltlhn səəhin xarñhug, nevç saruldxna. Gentkn tengrt ut nərən hal bolsn baxn, es giz cəasn øngtə ørgn gerlmyd coln̄h kevtə tengrt xadəd odc-xana. Ter gerlmyd ergnd kək, nohan, şar boln ulan øngtə olz yzsn tolmud negdəd gerlərn casn kədəg cəəlhəd orkna. Bolv polərn gerl untrz odxla, dəkəd taş xarñhu bolad harna.

Ar yzgin Məst dalad əvldn̄ kiitn 50° kyrnə. Dala ørgn-dən boln uttan kesg kilometr ahuta əvr zuzan məsər xuçata.

Ter yrglз ik mēsne arlmud zisəd jovldad neg negnlərn tylklədəd, xamxrlđad davxrlđadçn jovcxana.

Zun bolxla, Ar yzgin Məstə dala əmdrsn bolad odna.

Narn kesg sardan tərɣn suuxş. Məsndnь biçknər xəəlldəd mēsne arlmud xamxrcxana. Məsd yyrəd tarad dəkəd xəry neğdəd cokldna.

Zygər polərn zun axrxn jumn. Məsd kyсs xələd uga bəətl dəkəd kiitn bolad, xəry mēsн kərldəd, mēsne arlmud bolad, tiigəd dəkəd mēsн kədə bolad odna.

Ar yzgin Məstə dalan adusd.

Ar yzgin Məstə dalad təgəln zilin turşar gişn kiitn bolna. Bolv ter bijnь end əmtə jums bəəcxana.

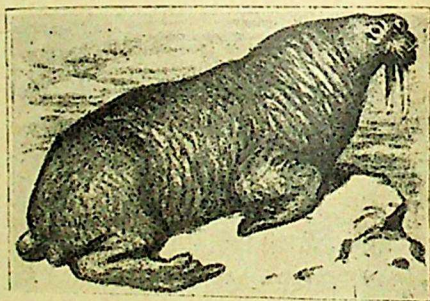
Polərn narnd duland mēsн deer kesg xav zahsd yzgdldəd kevtne, xad məsdin ca şarlnxu əngtə jums kəndrldv,—ter ajus. Bykl neg byl—xojr ikaju biçkn kiçgtəhən xav zahsd tal zivldəd jovcxana.

Ajus arhul zivldəd sunldad mēs elkdldəd jovcxana. Neg biçkn ajun kyykn zilvdən bijen bərz çadad dərɣn kəl deerən bəsəd əndəhəd odv. Xavsin xarul xarz bəəsn negnь tyyg yzn

102-kç zurg. Cahanaju.

Cahanaju mēsн casn zaagt bəədimn. Xav zahs annz gesən tənə. Annxdnь tednə noosn casnla negdsn cahan əngnь tednd tuslna. Haluna tavg durasn tavgta kyçtə kəlmydən xəvdəd, cahanaju usnd səənər uçəna. Nikt dulan noosta arsnь boln əəknь tyyg kiitnəs xaləçlna.

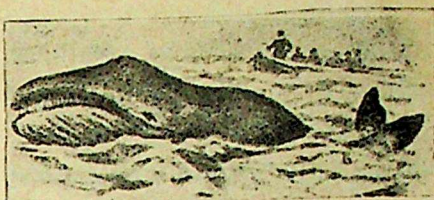

103-kç zurg. Morz.

Morz cəgin ik zuudnь usn dotr bəənə. Enynə zahsna kevtə kəvrdgnь, kəlmydnь boln syylnь uççad jovxdnь jir sən. Ooşgarn kiihən avna. Tengsin yrmd adusdar tēzəl kenə. Zuran əəknь bijnь kiitnəs xaləçlna.

xækræd orkv, ter duuharnъ xavs cuhar şud mæsn dor bulxl-
dad odcxav.

Mæsn teegin canъ œrgn kœk usn yzgdnæ. Mæsn tal morz
uçz jovna. En ik kyçtæ adusn; enynæ araharn çavçlhd nam
ajun bijnъ cokgdad ykz odna. Morzin ardasnъ biçkn kyykdæn
narhn deeræn teesn kyykn morz
utçad jovna. Edn vas narnd du-
ladxar joycxana.

Zævær ufxnd tengs dund kesg
metr deegşæn usn xahad jovna.
En ar yzgin Mæstæ dulan cu-
harahasnъ ik adusn—kit xuçna
xalъmg kelær tul zahsn gidimn.

104-kç zurg. Kit.
Kit delkæ deer cuharahasnъ ik
adusn usnd bæænæ. Tengsin
yyrmg adusdar tezæl kenæ. Ooş-
karn kiihæn avna. Zuzan œeknъ
bijnъ kiitnæs xalъçlna.

Bijnъ zahsnъ biş adusn tæ-
lædnъ kit nerinъ yldævdn. Usn deer kiihæn avxar harç irz
jovsnъ en.

Xamg en tengsd bææcxadg oln adusd zahsar boln nanъ
çign oln zysn yyrmg adusdar tezæl kecxana. Zahsn, adusd
en Ar yzgin Mæstæ dalad jir oln.

Dalhœrmud. 1. Øvld boln zund Ar yzygin Mæstæ dala jamaran
œngtæ boldginъ kelær biçcxatn.

2. Jamaran adusd Ar yzgin Mæstæ dalad bæædgинъ medz avcxatn,
tegæd tednig zurgas jilhz tanъz avdgig surtn.

Polærn ordar æmtn jahz bææcxadv.

Ar yzgin Mæstæ dala deer oln arlmud bææcxana. Tœgæln
zilin ergcd ter arlmud kezæçn mæsn casar bytælhetæ bæædimn.
Zundnъ ов-тов end-tendnъ casn xælnæ: çolud deernъ mox,
yyrmg gerltæ cecgæs urhacxana kustarnikydz hazrla—naldz
urhcxana. Polærn arlmudin urhmlnъ cuhar bææsnъ en.

Ter dotr Amerikin kazrmudin zaxar arlmud jir oln. Tedn
dund delkæ deer cuharahasnъ ik ahuta—Grenlanъd gidg arl
bæænæ (Enyg hazrin œæl mohlcgin kart deer olz avtn).

Ter arlmud deer eskimosmud bææcxana. Mæsn casn dund
tednæ bædl-zirhlнъ kyçr xatu. Nasni turşar eskimosmud tezæl
xæældæd joycxana, ter bijnъ tedn Ølsæd tyræd bææcxana; Kemr

zahsn muhar bərgdxlə xav boln morzmud es oldz əgxlə,—
xarhnz ykm əəmşg xarhna.

Xav boln morzmud eskimosmudt şud hancxn xotnъ bo-
lad bəəxş.

Eskimosmud evrənnъ xovc-xonran xavin boln morzmudin
arsdar kez avcxana. Nam onhcsin bijinъ tylənə arsdar kec-
xana. Utcna orçd şərvs, zyynə orçd zahsna jas edlcxana.

Zundnъ bəədg germydən eskimosmud angin arsdar bərc-
xana. Kitin jasig nurhlz germydtən modna orçd edlnə. Əv-
lin xorhgan çoluhar boln dernəhər bərcxana. D'eerəsny us
kehəd kərəhəd zuran məsər bytəçknə.

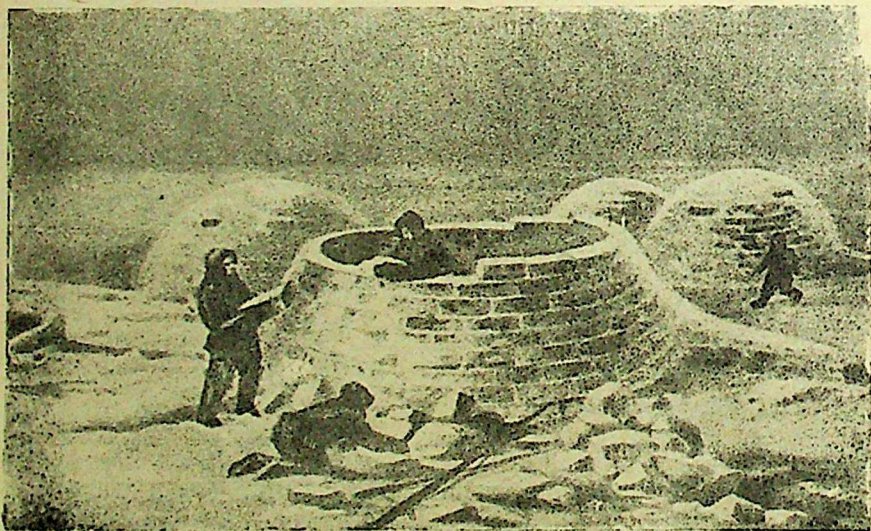
Casarçn germyd bərcxana.

Ora deernъ məsər terz kecxana.

Tiim gert orx kyn uutъxn casn nykər məlkəd orx kergtə.

Delkə ergəd jovsn Nansen gidg kyn ekspedicərn Grenla-
nydd odxlarn eskimosmudt odz. Nansen ter eskimosmudin
zundnъ bədg xorhgermydinъ tuskar iigz biçz.

Bidn əkəldəd xavin arsar bytəlhətə gert orad irvdn. Ger
doirny Xavin xorhar kesn xojr—hurvn şams şaçana, şamin
holnъ mox gidg urhmlar kez. Şud coke deerən bys bysləxaç-
ksn nyckn emts namag tögəlad zogscxav.

105-kç zurg. Eskimosmud casar ger bərzənə.

Eskimosmudin çirəsni çixlədəd bəsxana, taşr deerəsni zəvər zuzanar kir xurz.

Manig jarşgud deer deed bij talan suulhv. Tern kyndə giçnrən suulhdg ormz. Ezdin bəsn xavin arsar xuçata orn deerən suuxana. Eskimosmud orn deerən stulin orçd suuhad orna orçd untad bəədgən, orn deerən kyykd ulsn kələn doran avad suuqkad yylən kedgz.

Gyn tərkin dyrtə şams deerən eskimosmud bijsdən xot kecxadgz. Şamsni əcər sə uga şatxana, tyynəs onhdan tylən ugaz.

Eskimosmudin anlhn.

Eskimosmudig hancxn tengs tezənə.

Bolv tengsin əngud anna gidg kyçr xatı zovlnıta boln əmşgtə jumn.

Koovokno gidg eskimos 20 kilometr sərşəldsn—ərsəldsn məsər jovə, cənd tatsn jovz. Aş syıldn doşsn neg mənə teegyr kyrəd irv.

En mən deerəni coorxas bəz. Ter coorxasar xavmud mənə deer harç irəd aharar kihiən avcxadg sanz. Koovokno tər şor yzyrtə şırgan avəd ter coorxahur ekləd Sagar zivəd harv. Corxan zax kyrtl en mel mən elkədəd məkəd kyrçkəd, kihiən avl uga gişn, usna xav harç irxin kyləhəd getəd kevtən. Gentkn coorxahas şolznnsn ə harad odv, tiğn coorxahas xavin tolha şovahad harad irv. Koovokno xavin tolha şovam cacu şorən çičəd orkv. Çiçlhn jir tər bolv. Şorin yzyr xavin mel kyzyhərni tusz. An mən dor udan tiirsn uga ykz. odv. Eskimos xavan mən deer harhə avad, xavasn neg baaxn max utlz avad noxasdan əgv. Tegəd xavan cən deerən açz avad ger byldən tezəltə eskimos xərəd harv.

Amrad avçksn noxas zəvər xurdar gyldəd əcər mənə deer harad irv.

Zug gentkn en eskimosin annz jovsn mən arln tengsin amnas tasrad salbknd tuugdad dala talğşan ursz jovxn medgdv.

Tengr cokna gidgn̄ en. Oda jaxmb?—gigəd ykltə bol-
zana—gix sanan eskimost orad jovb. sal̄kn ulm dokşdad
xad mēsīg ulm caarandn̄ tengsyр avad jovad jovna...

Bolv koovokno yksn ūga. Tyynə mēs̄n xadn̄ neg kədə
bolsn ezgo arld irəd tulad zogsz. Hurvn zild en ter arl deerən
or hancxarn xavin boln ajuhin max idəd bəəz. Tiigəd bəə-
zəhəd, aş syıldn̄ noxasarn dən avad taldan arld irz ter
arl deerəs̄n̄ promişlennikyd—anhuçnr yzəd avç.

Annlhn eskimosmudt dangin amrar kegəd bəəxş, tengst
ykcxana.

Daalhər. Grenlan̄dd bəədg əmts—eskimosmud jəhz bəədgin̄ kelz
əgin: gern̄ jamaran, xovcn̄ jamaran juuhar tedn gesən tezəcxana, ja-
maran kədlm̄ş axu kecxcana, tednə kedg kədlm̄ş yyldvr̄n̄ juuharn əm-
şgtəv?

Ar yzgin polysyr.

Polərn ordin bəədlig surhulin uxahar medz avcxazəs̄n delkə
ergəd jovcxadg uls kezənəs naaran en ar yzgin polysd kyrxər
sedldə.

Ar yzgin Məstə dalan mēs̄n zaagt xara biş oln korabl̄mud
(dalan ik kermd) xamxrcxala. Kesg oln delkə ergəd jovdg zə-
rmg uls kiitnəs kəltə, xarhnsnas boln geməs kəltə, end əngr-
cxala. Ter bijn̄ delkə ergəd jovdg amerikin Piri gidg kyn
mēs̄n deegyr noxahar jovad ar yzgin polysd kyr̄sn boldg.

106 kç zurg. Dirizablər ar yzgin polysur nisz jovcxana.

1926-kç zil norvegin orna Amundsen gidg kyn ar yzgin polysin deegyrnъ ivt hatlad derezablъr nissn mên.

Majin 11-d „Norvegija“ gidg nertъ dirizablъ ar yzgyr 16 kyn ekspedic avç nisz harla. Yzyr—jozur uga cъasn keda deegyr dirizablin xar syidr gyyhad jovъ.

Cuhar mel kompasan xalaldad jovcxav. Sê 1 ças 30 minutla dirizablъ polysdan kyrad temdgin tugmudan xajcxav. „Norvegija“ ik tegrъ kegad ar yzgin polys ergnd arhul tegrald nisz.

Tegraldên yzyr-jozur uga, mesar bytalhata Ar yzgin Mesta dala dalvav.

Xary xarz jovad „Norvegija“ xalhdan nikt budnla xarhv, Propellermudnъ mesn bolz odçkad sêaner ked'z eglgo hazad bijnъ mesn bared, dirizablъnъ xamxъz odn gisn boldg.

Mes xamxlъz jovdg kerm Ar yzgin Mesta dalad.

Polarn mesdar mam kyçta ik kermserçn jovxd kyçr berk. Tasrxan uga emşg bolad jovna.

Zygъr şışln mesar jovdg—mes xamxlaç gidg neradlhta kermis, dalan meşn dundahar bijsdên xalh harhz jovz çadcxana.

Tiim kyçta mes xamxlaçnr manaxnd—sovetin sojuzd bænê. Tedn sojuzin hazrin cug ar zaxarnъ ut-turştnъ Ar yzgin Mesta dalan tengsmyder utçad jovcxana.

Mana „Krasin“ gidg ulan tugç mes xamxlaç kerm iigz mesnlê mooldz jovna.

„Krasin“ mesn dund orad odv.

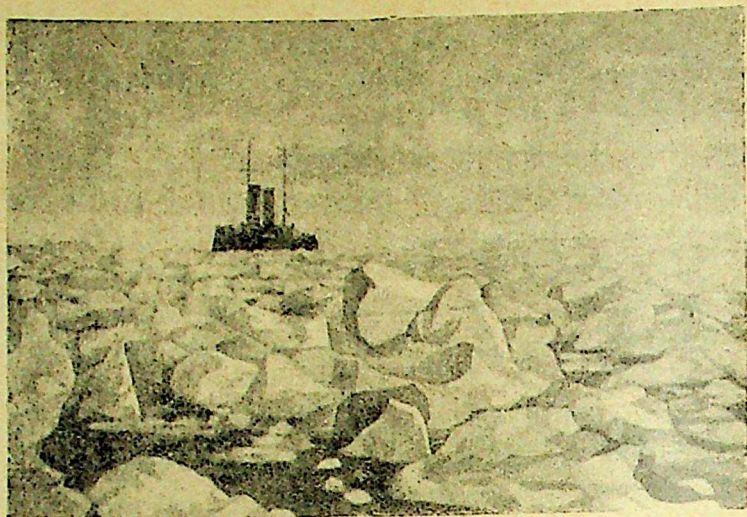
Tegraldên casar bytalhata.

Xaja-xaja zaagurm usn yzgdsn teg endad cêhad bænê. Mesd şuugldad neg-negn deerên harldad, tylkldad jovcxana.

„Krasin“ jovdlan ervylad kedlmşan eklv. Ævr ik mes xamxlaç cug kynd bijern delgy mesn deer harç irad, tyyg derasnъ darad xamxçad xajad jovna,

Mesd kermnê xonşarin emn şu tusad zaagrad jovcxana.

Tiigz jovtlnъ xalhdnъ endên bæsn ik yrglz mesn xarhna xamanъnçnъ şuursn jumn uga. Cug kyçta çidlarn mes xamxlaç mesig cokad orkna. Mesn avgdz egxş.

107-kç zurg. „Krasin“ gidg mäs xamxlaç mäsñ dund.

Tegäd „Krasin“ xooran cuxrçkad dæknäs şyryn žanhrgta har mäsig çiçäd, deerñb harad odna. Tiim nooldan, neg orm-dan ças davu dyngä cagin turşar bolna.

Kesg dækz mäs xamxlaç xooran cuxrad, Jæknäs cug bæsn kynd Bijærñ yrglz mäsnyr dævñnæ. Aş syıldñb mäsñ teslcz cadad xamxrad, mäs xamxlaçd xaalh harhz egäd jovna.

Ar yzgin Mästæ dalan tengsmydær mäs xamxlaçs xaalh harhsmñ. Tedñ bijsinñ ardas bykl karavan bolsñ oln kermis jovulna,

Ömn yzgin polysd jun bæadv.

Kart deer ömn yzgin polys olz avtn.

Ömn yzgin po'ysd teryñ æmtñ bæadgo Antarktid gidg nerædlhtæ örgñ hazr bæñnæ. Ter hazr tögöln zildæn mäsñ casñ xojrar byrkætæ. Kesg dækz æmtñ hazrin gyn xoldñb kyrxær sedcxasn mөн. Zyğær hancxn delkæ ergäd jovdg norvegin Amundsen gidg kyn yyrmydtæhæn ömn yzgin polysd kyrsn boldg.

Övl bilæ. Küitñ 40 gradus kyrdg bilæ. Martin sylæs avñ avgust kyril zogsl uga dærvñ sard sө bolna. Delkæ ergäd jovdg uls kermñ deeræn avç irsn moddarn, bærz avsn xavin ars-

dar xorh kez avad øvlzcxav. Tøgølnðan øvr casn kødø. Dyn-
dylø tagçd, zug ter tagçgig ſuurhna ø evdnø.

Oktøbrø sarin dund --suhas avn zun bolv. Bolv Antarktid
zunin bijdny møsø bytølhøhøn
xajsn uga. Zun irxin zøngç bolz
pingvin gidg ſovud niſz ircxav.
Ezgo kødøhør tednø dunø don-
hdldad bæønø. Pingvinmyd ar
yzgin dulan arlmud talas niſz
ircxav. Edn end yr jasad tøløn
avdg hazrurn covad jovz jovna.
Edn kezøçn ømt yzød ugadan
en delkø ergz jovx ulsur sa-
namrar øørdød bæøcxav.

108-gç zurg. Pingvinmyd.

Narn tengr øødøn harad irm cacu Amundsen xaalhdan
orad harv.

Uralan jovxd jir kyçr xatu bolv. ſuurhn øvrtø ik kørmyd
kez orkz. Noxa kyn uga cuhar øvdgøsn davad casnd devrldød
jovcxav. Gasn dor møsønø ik-ik ſuurxas dargdz odsn bæøz,
harmud, kølmyd, çirø køv. Xot-xol, platks boln untgd dulan
miſgyd açsn canmudig noxas, ørø daaldad jovcxana. Jamaran-
çn narta ødrin bijdny kiitn 25° kyrdg bilø.

109-gç zur. Ømn yzgin polysur odz jovcxana.

Jova jovtl, xaalhdan cөөk dola xончксн cagтмдн, әвр ik мөсәрн кырдадсн uuls xарhв. Noxa kyn uга шуursн мөснә анhrxасд unldxd, тuynәсн зовлнган yzz harldad jovcxav. Zovлнган edлсн, муursн, xалx xамран кәлдәcxасн әмтс, сүл чидлән шавхлdad мөсн deegyr maazad tataд davшlda jovcxaz, арhул polysurn jovad jovcxana.

Xaalhdan 38 xonad Amundsen polysdan kyrv. Ter hazrtan en palatkan бәрәд, deernь norveginь туган өlgәд orkv. Zug Amundsenә ik damшlnha medrlәр болн експедициг сәәнәр byрдәз jovсн uчрар, експедицин кysl кycv. Cuhар мeнд byрн төгс xәрз иrcxav.

Skotta gidg delkә ergәd jovdg anglicanin kyynә експедицигз ирз чадсн uга. Amundsena xөөн edн polysd kyrчкәд, xәry xaalhdan Skott dәkәd edнә експедиcәс xojr нөkdнь көрәд ykz.

Daalhormud. 1. Delkә ergәd jovdg uls jahz ар yzgin болн өмн yzgin polysмудт кyрсинь келз өгсxатн.

2. Jamaran polys ergndнь hazr бәәдгинь, jamaran polys ergndнь dala бәәдгинь medтн.

3. Zilin 4 cagin алык cagлань өмн yzgin polysd, kezәнь ар yzgin polysd zun boldгинь келз өгтн.

Tundr.

Ар yzgin Mөстә dalan көvәhәр әвр ik modн uга hazr-mud—*tundr* бәәdimн.

Zundнь tundrt hazrin zug deerкнь devtz xәәләнә, 50 santimetrәс dorgшandнь „dangin көрә“ бәәhәд бәәdimн.

Modн tundrt urhz чадшго; urhdгнь zyгәр биçкн boһнь биçкн xамtxастa modд, kustarrигud: brusник, morozк, golubin болн klykv. End urhdг axlgç urhmlmudнь mox болн liшajни-kyд; edн cуг hazrig byтәhәд бәәcxana.

Kөрә hazrig иvtrз usн шingrxш tegәдчн tundrt zundнь арl-mud болн carngud usн ik болad бәәдг мөн.

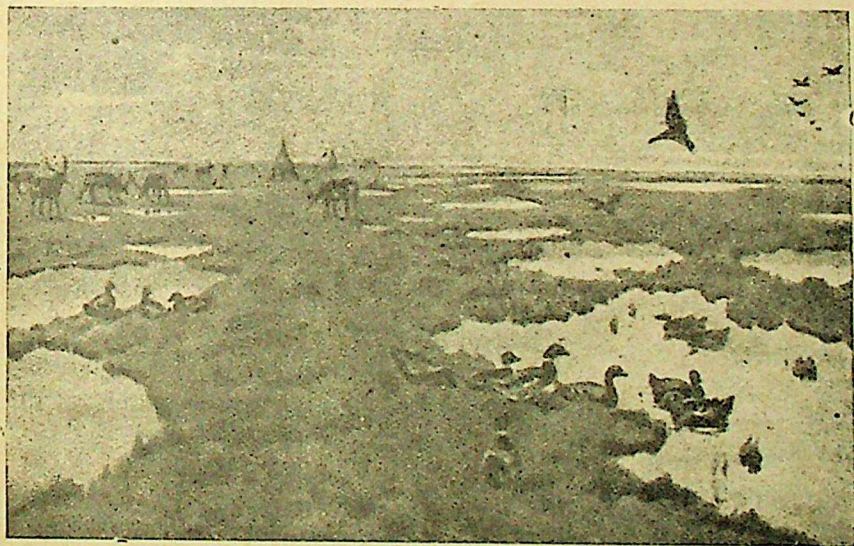
Jevropin болн Azin барун talk tundrmudar nencмyд бәәнә.

Nencmyd jahz bæcxadv

Өвлэр тундрт. Okatett gidg nencin ger bylnь ө-şuhu modnd өөрхнд, tundrin өмн bij talnь өвлзлө. End marlmud turuharn cas teeһәд casn doras mox, lişajnik boln biçkn kustarnikydy tyyz idgləxadg bilə. Marlmudnь idgən çiləçklə, nencmyd өlg—edən can deerən açz avad nyyhәd ondan idgtə hazrt buucxadg mən.

Tөгәлдән çilş uga casar xuçata tegş hazr. Holmud boln nurmud mөsər byrkətə. Okatetta xarsın zolmasn marlmudan xələxər harv. Gertəsn harad cөөkn işkm jövçkad zogsv. Dög-şm salıkta şuurhn enyg unhan aldad, nydinь naldulad бəəv. Okatettad ərə giz əmən gertən kyrxnь zu bolv. Tiigəd Okatetta marlmudan jahsınь medz çadsn uga. Dulan angin arsn kiilginь xormahar nydən arçn бəəz Okatetta gertən orçkad keldgnь: „mini gert oda jun бəənə?—Xojr xəəsn, hurvn xar-hə, бу. Dəkəd cə uudg xojr aah, ydin xot uudg aah. Bolsnь ter. Xərxn marl yldv. Kesginь çon idv. Kolxozd əmtn səənər бəəcxana. Kolxozd əmtn deerər бəənə. Kolxozd orx kergtə“!

Xavr. Xavr bolv. Hol salasar usn gyyldv. Okatetta xaalhd jovxar beldv, gergən gerən cuc giz zakv. Okatetta şidrk kolxozurn hurvn canmudt tatad nyyhәd harv. Nyydlinь xazud

110-gç zurg. Tundrt zunar.

noxasny seg-seg xatrlıdajovcxav. Casn xaelad, salasin usn xamaçn gyyldad baecxav.

Halud, xunmud, nuhsd, çyıklıdes nıslıd ad baecxav. Şovud xavr bolxaxıg medldad baern hazrtan odz endglz huzmlıdudan eskxer adhdz javcxana.

Okatetta kolxoztahan ardaşan dala kyn talğşan kenderv. Tend kyn marl uga cuharadny amr es egdg bekyns ugaz.

Zund. Odr ırvas narn ulm—ulmar tengr deer udanar baedg. bolad jovna. Seehin ormd mel dangin er caez jovxin eng harad baedg bolv. Tiigzehad aş şyyldny polarn odr ırv. Narn teryn suuxş. Tundr kycad cekelckv.

Xamaran xelavçn ik bah uga nurmud narna gerld gilvklıd ad baecxana. Gөvdrys deer cahan odd kevtə moroşksın cec-kas caeldad baecxana, mel usna eer nezabudsk nıktər kekrnə. Tundrt kesg zysn xurc engtə cekəs urhcxaz.

Okatetta, kykdtəhən ik bah uga bajrta jovcxana. Marlud çıgr. serglıngər gyldz jovna. Edn marlmudtahan dalan kəvəhyr sarul ərğn sən idgtə hazrur adhz jovcxana. Tend kyn mal uga amrl egl uga, yyln bolad kyn deer bag-bag gıgəd baedg bekyns uga. Zogscn hazrtan kyykd ulsny xarşmsan bərad dotrny hal şatahad orkna. Hancxn halin utana eer bekynəs bı-jən xarsz amrz avç bolxmn.

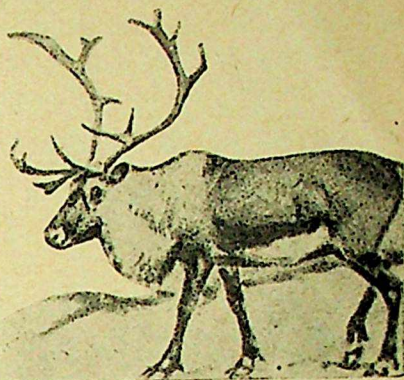
Xərn uny xatxad, deerlk yzyrmydın nıylad deesər bo-oçkad, deerəsny marlin arsar xuçz orkna. Ger beln. Çer dot-ran angın arsd delgəd orkna, terny ornçn, xot suuz uudg stolıncn bolz harna.

Kolxoznikud nencmyd xaalhdan jır udan jovv. Xara zogsg bilə. Amrç avad, marlmudtan xot ökçkad kəndrad hardg bilə.

Marl—nencmydin erkn hol mal—ahrusny (ıll-gç zurg) Ednə əmn marlmudla xolvata. Marlud ednd kergtə jımsın cuharahın əgnə. Marlin dulan arsn. Ovl zun uga ednıg dula-xna. Devstg derldgən kecxana, gerən ıyrknə. Marlin arsar bıjşdan hos ıjz avcxana. Maxla, belə, sumks—cuharadny marlin arsn kergtə.

Jova—jovtl aş şyyldny deerkn mengtrsn bolad dala caəhəd yzgdzənə. Zogsad germydən bərcxav edn. Marludan

xərylhştəg, noxastag təvəd idylv, naatk əmtsny̋ cug kolxozarn zahs ekləd bərcxav. Urdny̋ bolxla Okatetta kezəçn zahsnas oru yzdgo bilə. Kolxoz jir ik zahs kooperativd orulz egcxav. Kolxozny̋g bolhn bijsdən boln zahs yldəz avcxav.

Namrt. Axr polərn zun şulun ɵngrad odv. Avgust saras rarn ekləd suudg boln sentəbrny̋ sard josta harta sə kittəhər xamdan ɵsv. Əmtə jums xamg cuhar dulan hazrur odxar adhv. Sovud nisləz odcxav, xorxa—xots uga bolz odcxav.

111-gç zurg. Ar yzgin marl.

Polərn xulhns — pestraşmud casn dor bultz odacxav.

Okatettan bəədl zirhl ikər xərvv. Enynə marlmudny̋ oda kolxozin oln marlmudla xamdan idşlnə. Oda ednny̋ 12 biş, a 25 marl bəənə.

Oda Okatetta marlmudny̋ çon şuçx, gem irz ykx giz əəxş. Xold biş gemtə marlmud emndg malin emçin punkt bəənə.

Ar yzgin hazrt bəəxd kyçr xatu. Şyryn orçln kezəçn cagt kyynə əmnd əmşgtə.

Tiim orçlnd erdm surhulə uga əmts bijsny̋ orçlngin jovd-las xarsz avç çadcxaxş. Tegədçn tedn orçlngas ikər əəcxana Orçlngig alms-şulms zalad iigəd əmtig doraculad bəədimn giz tedn itkexana. Tednə tiigz sansiny̋ bə udhd olzlad xarnlu ednə tolhahiny̋ ergylə l bəəcxana.

Bolv sovetin josn irsərə mana sojuzin ar yzgin hazrmudar bəədg. əmtsin bəədl zirhlny̋ xurdar xəvrz jovna. Sovetin josn xol ar yzgin əmtsin arhiny̋ xəəhəd, tednd orçlngla nooldxdny̋ dɵngən kyrgnə. Sovetin ar yzgər sovxozmud, kolxozmud, olar bəədg germydtə şkolmud ɵsz jovcxana kooperativs harç bəəcxana.

- Daalhərmud.** 1. Tundr xamahur bəəxiny̋ kart deer zaəxatn.
2. Nenənr xamahur bəəcxaxiny̋ kart deer zaəxatn.
3. Tundrt orçln jamaraniny̋ kelz ɵgtn.

4. Nencnr jahz bəədginʲ kelz ɔɡtn: tednə gernʲ jamaran? Xovenʲ jamaran juuhar xot kecxana.

5. Tundrar bəədg ɔmts jamaran kədlnʲ—axu kecxadv? Tednə axlgɔ hol edl—ahursnʲ jumʲ? Jamaran kevʲtə?

6. Urdnʲ ar yzɡin ɔmts jahz bəəcxadɡ bəəsmʲ.

7. Sovetin ʲosn ar yzɡin ɔmtsɪn tɔlə ʲu kezənə.

Urokas taldan cagt kex kədlnʲ.

Kiitn bysmydin orɕln boln tendəhyr bəədg ɔmtsɪn bəəx bəədl gidɡ teemər alʲbom kez avtn.

ZƏVIN DUNDIN BYSMYD.

Zəvin dund bysmydin orɕln.

Mohlɕɡ hazrin zəvin dundin bysmyd, xalun boln kiitn bysmydin xoorndahur bəədimn.

(Globus deer boln ɔrəl mohlɕɡudin karts deer ar yzɡin boln ɔmn yzɡin zəvin dundin bysmyd olz avcxatn).

Zəvin dundin bysmydər xalun byslə ədl ʃatsn dokʃn xalunɕn uɡa, kiitn byslə ədl zingsn mɔsn kiitnɕn uɡa. Xalun boln kiitn bysmydəs ɔvərcnʲ end zilin dərɪv cag bolra.

Bolv zəvin dundin bysmydər xamanʲɕn ədlər dulan boln kiitn bolad bəəxʃ. Kiitn bysəs xol bolx dutm, xalun bysyɾ ɛrxn bolx dutman klimat ulm zəəln bolna, tɛɡəd ɔvl ulmar axrdad dularad ʲovna, tiik dutman zun uttad, xalunʲ ikdəd ʲovna.

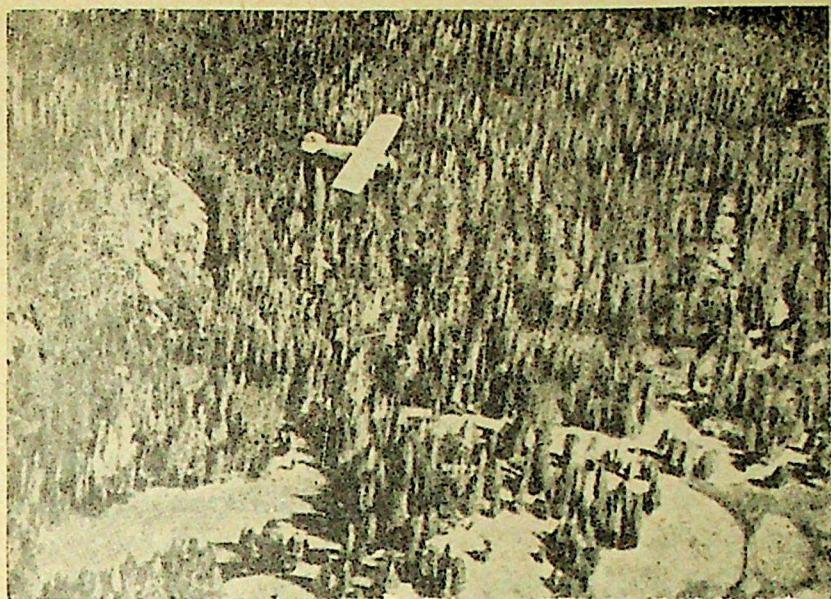
Bidn Ar yzɡin zəvin dundin bysd bəənəvɪn.

Samolet deer polərn tɔɡrgəs avn tropik kyrtl.

Mart sarin ɕilɡr kiitn ɔdr Ar yzɡin Amerkig polərn hazrin zax deegyr samolet nisəd ɔmərɫəd harv.

Nisəd hurɪv ɕas bolsn cagt tundɾ ɕiki xol ard yldv.

Samolet casar xuɕɡdsn nikt xvojn ɔ-ʃuhu modd deegyr nisəd ʲovv. Yzyr-ʲozur uɡa ik modn yzɡ bolhnur nisxnʲ ɕilz ɛɡxʃ. Xaja-xaja cahan col col bolsn arlmud yzɡdnə. Arlmudas iigən-tiigən holmud harsnʲ yzɡdnə (112-kɕ zurg). Zəɾmdən ʃovhr yzyrtə anhuɕnr—indejcmɪdin germyd ʃovaldad yzɡdnə. Xaja-xaja arlmudin es giz holmudin kəvəhər mod kəɾədz ed-bod kezəsʲn yzɡdnə, tednəs xol biʃ sɛlən yzɡdnə.

112-кч зург. Самолет хвоjn ө-шuhu модд деегыр.

Самолет 12 çаст нисэд оркв. Эн cаgin туршар минһнәс да-
ву километр лётçикyд dangin ендән урһsn ө-шuhu модд yзәд
jовcхав.

Нисә jовtl һазрин дыr xөврәд одv.

Ө-шuhu модн uга ил һазр yзгдәд ирv. Улм улмар, нисә
jовtl ил һазрмуд ик yзгддг болад ирv, модн yзгддгнә улмар
bahрад ирv.

Манд төрын yзгддгән уурç одv. Лётçикyдин өмннә cасар
хуçата ныçкн тег һазр далвахад jовb. Caаранднә невçк нисә
оркsn çәгт cасн ендән yзгддгән уурад, ов-тов cәһәд
yзгддг болад ирv. Улм невçк carанднә нисә оркxла cасн тө-
рын yзгддгән уурç одv.

Самолет тегс болсн тегһsn теггин өвsn деегыр нисә jов-
на. Эн тегт дала оln ykr мaлмуд idз jовcхана. Фермерmyдин
кyyтрmyд зervк-зervк, yзгдcхана. Самолет dor балһсд yзгд-
cхана. Балһсдас һарsn төмр xaalһs зирildз yзгдcхана, (113-кч
зург). Самолет улм caаранднә уралан нисә jовна. Малин idг
һазрмуд улм улмар bahрад, тәрәнә һазрмуд улм икәр yзгддг
болад ирv. Невçк carанднә нисxlә, cуг xahlçксн тег шин һар-

çəx urhımlarn çyygyrəd kəkrəd jovna. Samolet dor ahu ik tarana hazr harad irv.

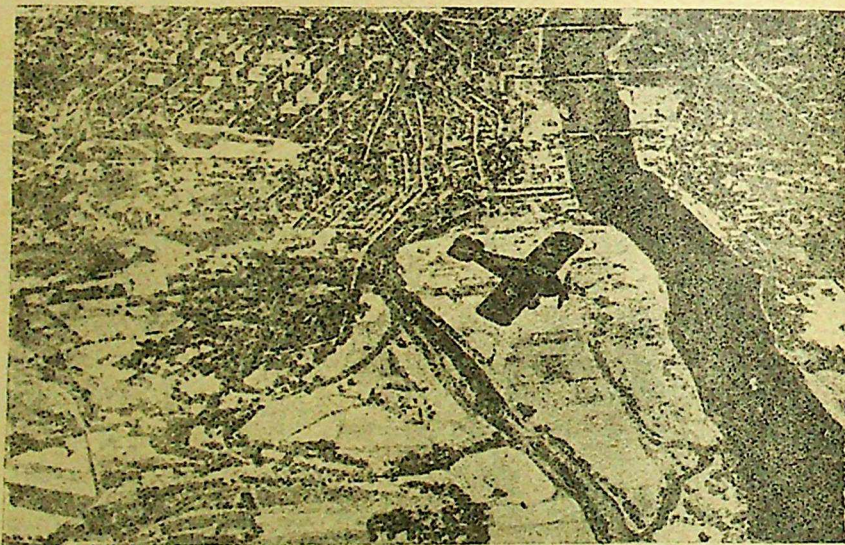
Balhsd seləd ulm elvgər, daru-darunb yzgddg bolad jovb. Yzg bolhnur təmr xaalhs ziriz yzgdexana: pojezdmyd tedn deegyr xurdar ziriz gyyldsnb yzgdexana.

Ter deegyr samolet minh har kilometr nisəd orkv.

Letçikydin nydnd urdnb nisz jovsn hazras tərın taldan hazr; niktər urhsn bağ sadmud, tiigz jovad en-şaz uga yrglz ə-şuhu modd yzgddg bolad irv. En modd cuhar xamtxasta. Bağ sadd boln ə-şuhu modd xoornd xələxd ezgo, xara biş hazrarn xavrin usn orsnb yzgdexana.

Xavrin usn tatsn cagt en hazrmudar cuharadnb kəvn tərğdxmz. Modd, sadmud nohatrsn xavrin dyrən harhad keexmz.

Caarandnb nixlə, xavrin tərın cagin bijnb, ə-şuhu modd xarnhutrsn kək engtə xamtxasdar xuçata. Samolet zəvin dundin bysin dulan əngdnb kyrəd irv. End kiitn tərın boldgo şaxu, tegəd kesg modd əvlin biidnb xamtxstahan bəəhəd bəəcxana, tğəln zilin turşar nohan əngən aldxş. Ter tələdnb iim modig dangin kəkər bəədg giz nerədgddmn. Urdk kəvərn

113 kç zurg. Samolet teg, seləd, balhsd deegyr nisz jovna.

dəkəd Fermermydin kyytr germyd zervk-zervk yzgddg bolv. Bas urdk kevərn samolet bas balhsd deegyr nisəd joyna.

Təmər xaalhin mörnə urdaksn nikt bolz yzgdnə.

Ulm-Ulmar tropiçesk bys əərdz jovxnə medgdəd joyna. Urhml jir elvg, bajn bolad irv. Balhsd selədər paləms zeryky yzgdəxana, zərmədn paləms nanə çign tropiçesk moddud kərdəd yrglədn yzgddg bolad irv. Xold tengsin gilgr kək əng yzgdv.

Udl uga xaalhinmdn tulg boln giz joyna.

Zəvin dundin bysin urhml xamanəçn ədl bolxş. Ar yzgin zəvin dundin bysin kiitn əngərnə engdən cug Jevropin, Azin boln Amerikin hazrmudar zəvər ərgnər dan ə-şuhu modd.

Omərənənə, ə-şuhu moddas carandnə modn uga, əvsər bytəgdsn tegş hazr yzgdv. En teg.

Təryn kiitn boldgo, ar yzgin zəvin dundin bysin əmn du-lan əngərnə *onədin kəkər urhml bəənə*. En urhlmud xalun bysin urhlmudla ədl.

Əmn yzgin hazrin əral mohləgin zəvin dundin bysd bas oln zysn urhml bəənə.

Tənd bas ə-şuhu modd, teg boln onədin kəkər bəədg urhml bəəcxana.

Daalhərmud. 1. Kart deer urhlmud xələtn, ar yzgin zəvin du-din bysd xamanə ə-şuhu modd, teg, xamanə onədin kəkər bəədg urhlmud bəəcxadginə xələtn.

2. SSSR-in kartar boln urhlmudin kartar, jamaran urhmlta hazrt bijsn bəəxən medz avcxatn.

3. Ekskurs kegəd şidr ergndx hazrinə urhmlig medz avtn. Evrəntn hazrt elvgər urhdg urhlmudig cuglulz avad xaksaz avcxatn.

4. Tana hazrin pogod zilin 4 cəgmudar jahz solədginnə todli avtn.

Tajgad.

Kesg minhn kilometr ezgo tajga bəənə. Zug xaja-xaja nurmud boln holmud bəənə. Mel engdən zəln cahan, pixt, kedr, listvenic gidg modd yzgdnə.

Ə-şuhu modna holmudin amar ivmyd, oləxmud, kalinmyd urhəxaz. Xaja-xaja xusmin cəəsn işmyd zervk tors-tors yzgd-cxana. Caaran gyyndən, modd ulm niktrəd jovəxana.

114-kç zurg. Tajgad.

Tajga cahan casar deerəs byrkgdəd keerv. Bulg sudlmud tagçg bolz odv. Çindr cahan casn deer oln zysn angudin mər yzgdne. Modn zaagas bultxlzad kyn harç irçkəd bultz odv.

Tuula gyyz harad mərən billnə. Xar kiln bolsn zoota biçkn bulhn gilvs gigəd yzgdne.

Cuhar bultz odv. Kersy bəədlər, çemçz işkəd xurc şarixu əngtə arat harç irəd tuulan mər ynrləd gyygəd jovb.

Byty modn zaagas idşlxər buhmud harç irəd jovcxana. Əvrtə kəkşn buh-kətlvrç bolad əmnnyə jovna. En ednə əəmş-gtə eşətn—risə gidg an xama ednig getəd bəəx hazrmudinə mednə ter xolas anhuçnrig aldl uga sonsz orkna. Buh bijinnə ger-bylen ardan daxulad, end-tədən xələhəd, saglad ynrləd, çikən orkad çinhlzəd jovna....

115-kç zurg. Arat boln tuula.

Anhuç çign tajgahar es medgçər getəd jovna.

Anhuç əərən itklə nəkdnoxahan daxulz. Angudin mər-rig aldl uga şinzləd jovna.

Dektr omşzax kevtəhər jamaran an xamaran odsin̄ toolad jovna.

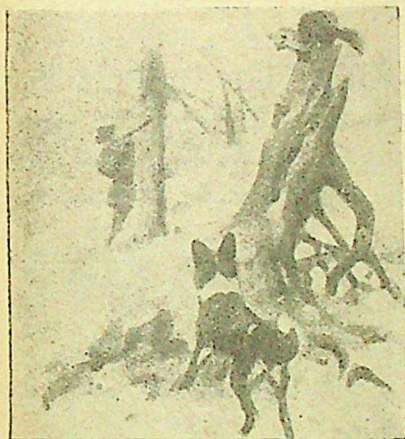
Anhuç arhul zivəd, ə'bolhig bolhaz çinnəd jovna.... Anhuçin jovsn ə sonsxlarn angud bultna. Bolv damşad bəesn anhuçig angud meklz çadşgo. Anhuç noxadançn an jahz xəədgig surhz orkz.

116-kç zurg. Buhmud.

Daru-darun̄ taslad noxan̄ xucad orkna. Anhuç digtə noxan̄ ər erk biş kerm es gı̄ sobol̄ yzəd buuhan şyyrç avad təvln xahad orkna. An casn deer sumnla xarhad unad odna.

Xavr irv. İl moncxr, ərdr hazrmudar casn xəəlz odv. Holmud, salas gyyldəd, xotxr carngud usar delvldəd odcxav, şovud nislđz irdəd, xavrin duuhan duuldəxav. Nərna tolb kyrsn hazr bolhn cuhar kəkrv. Əndr zuuxta hazrmudarn tajga oln zysər cec gəlv.

117-kç zurg. Bulhd anlnhn.

Zun irv. Oln zysn angudin biçkn kyykd dala bolv. En cəglarn tajga uudəvran harhsn bəədl harhna. Bolv zund tajgahar kyn jovxd kyçr xatu. Bykl duuna hazrt unulta, balbçg usta hazrmud xarhexana. Modna omkrsn jözurmud, unz odsn modd jovx xaalh boohad bəəcxana.

Daalhərmud. 1. Kart deer tajga bəədgin̄ xələcxatn.

2. Tajgad jamaran urhmlmud boln mal adusd, angud elvgər xarhexadgin̄ todlz avtn. Tednig zurgas jilhz meddg boltn.

Teegt.

Bi xavraha teegt biləv.

Xavrin xurc narn casn̄ xəəlz odsn omun çigətə hazrig xalulad bəəv. Teg oln zysn ərngtə, şimtə kək əvsər xuçata bilə,

əngtə cecgəsər coxrtv. Zurmd işkrldcxana. Əvsn zaagur teeg-
gin xulhngs gyyldcxana. Mel kyynə kəl doras tedn gyyldəd
odcxadimn.

Oln zysn xorxa—xots ziigldəd, şavzn'dad nırgldəd bəəc-
xana. Şovudən zivrən taçknulldna. Zirhsn bolldad bəəcxana.
Çiki deerəs torhn tohrun duulsn çanh dun songsdna. Teg dee-
egyr men—mennsn eləs nıslldcxana.

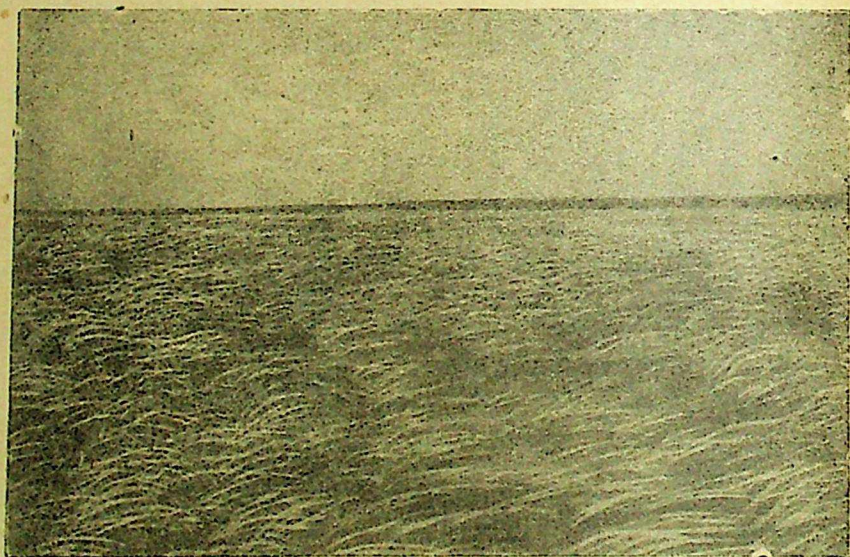
Bi Teegig hanı xalun zunar yzləv. Teeg narnd əgrəd bolz odv.
Kək nohançn, səəxn ceckəçn yzgdıxş. Kəsgəs nəaran xur du-
sadçn uga hazrla naldsn xaksu əvsig toosn şirləd bəəz.

Xalun zunin ədrı teeg tagçg, ezgo boldg bilə. Əryn ert zug
teg əmlsn bolad oddg bilə. Tegin xulhngs boln zurmd əvlin
tezələn belldəd gyyldəd bəəcxana. Yzg bolhnur bədns boln
taldançn tegin şovud pard gildəd nıslldnə.

Teegig bi əvldnəçn yzləv. Teeg cahan casar endən xuçata
boldg bilə.

Şovud dulan bəərən orldad nısz odcxaz. Teegin xulhns
boln zurmd nykndən orad bultz odcxaz.

Xamg xorxa—xots bas uga bolad bultz odcxaz. Kənzl bo-
lsn casn dor xuçəgdad teegin əvsn şarlzn dargdz odcxaz.

118-kç zurg. Teeg.

Zərmədən dokşn salbkn yləhəd, cas xutxlulad şuurulad or-
kdg bilə.

Zug tegş tinəgr casn deer şin mərməyd bəəsərnə, endəhyr
səədən çonmud, tuulas gyyexasnə medgddg bilə.

Degd xaksu hazrmudarn zug teg en deer kelgdsn ke-
vərn kyynd edlgdl uga yldv. Ar yzgin zəvin dundin bysin te-
egmydin ik zuuharnə oda cagt xahlad tərə tems tərɡdnə.

Tərənə hazr dundahur.

Bidn təmr xaalhar jovlavdn.

Ərynəs avn vagona terzər tasrxan ugahar teeg yzgdəd jo-
vla. Təgəlnədən negçn şovasn modn yzgdəş.

Təmr xaalhin xojr talahur xahlad tərsn hazrmud zirlzəd
yzgdexana. Altn əngtə cahan hujrin taran hanxlad dəəvləd bə-
əsən yzgdv. Nərnd narn əvsdçn giləvkəd bəəcxana.

Tarvs tərsn bakcmudçn yzɡdnə.

Tara xuralhn eklv. Tara xaddg məşid boln xaddg boodg
məşid ardan xadsn tarahan yldəhəd zelləd jovcxana. End—
tend ik ik kyrdəldsn iskrds, kədləsən tara cokdg məşid yzgd-
cxana. Xold seləd torlzad yzgdexana, elevatormud şovaldz zə-
vər uuxnas medgdcxana. Kesg talasnə elevatormudur oddg
ho xalhsar şin urhcan zəəcxasn acata kəlgd məşid jovldad
bəəcxana.

Ora bolz jovna. Pojezdmdn gyygətə, oda biynə tarana hazrin
çilgçn yzgdəş.

Daalhərmud. 1. Teegyd xama bəəcxaxinə kart deer olcxatn.

2. Zilin 4 cagar teegin əng jahz xəvrəd bəədginə kelz əɡtn.

3. Əmtn jahz teegin bəədl xəvrəsiz kelz əɡtn.

ZƏVIN DUNDIN BYSIN DULAN XƏVDNƏ.

İtaləd.

Hazrin ərəl mohləgin kart deer Jevropig boln tyynə əmn
kəvəhərnə Sredizemn tengsig olz avcxatn. En tengst neg ut
ərəl arl bəənə. Ter ərəl arl deer—İtalə gidg orn bəənə.

İtaləd onydn gişn narn xurc əngərn gerltəd bəədmn. End
təgəln zilin turşar dulan bolna.

Jaraldsn şar xarha modd çaçr bolsn sarsaldsn savhr byç-
rən tengr eədən harhz zəvər deer yzgdexana. Xama çign on-
din kəkər bəədg lavrmudin boln olivmydin modd yzgdexana.
Apeləsinə boln limona modd oln. Xarnhu ɵngtə xamtxasd za-
agas tednə altn ɵngtə temsdnə narna gerld gilvklədxana.

Ə—ugahar zergldəd kaştana, tutovin, nanə çign oln zysn
modd urhexaz. Tedn zaagt modnas modnur, kyrəd vinogradin
byçrmyd davşldad şavşldad yzgdexana. Modd dor cahən huj-
rin tarən kukuruz bolzəcxana.

Neg hazras end buudə, vinograd, kaştan, torhn ɵtə harhdg
əlnə xot, tylən—iim oln jum harhz avcxana.

Tengsəs xold biş neg baaxn selən bəənə. En selən mel
temstə sadmud, vinogradnigudt bulxz oç. Zug en selən kres-
təjan ulsin biş, pomeşkydin selən. Vinograd xuralhn eklv.
Kynd vinogradin puçokud dyzlgdəd yzgdənə. Krestəjanmudin
ger bylnə cuhar ik bah uga vinogradnikd kədləcxana. Darunə
korzinks dyrəd odəcxana. Bolv İtalın krestəjan ulsin kyç—kə-
lsnə jir kimd. Pomeşkyd mel durndan bəəcxana. A krestəjan
ger bylnə, ədrin duusn kədlən bijnə ərə giz gesnənnə tezə-
lin mɵng olna.

İtaləs ar yzgyr kesg oln zysn temsd zəəz xuldna: Vinog-
rad, apeləsin, limon, persik, əbrikos boln nanə çign.

Daalhərmud. 1 kart deer İtalig olz avtn.

2. Zəvin dundin bysin dulan xəvədnə jamaran urhulmud bəədgig
medz avtn, tednig zurgas jillz meddg boltn.

Urokas taldan cəgt kex kədlmş.

Zəvin dundin bysmydin orçln boln tend bəədg əmtənə bəədl gidg
temər albəm keş avxatn.

Ar yzgin xəvin dundin bysin ax orn—nutgud.

Zəvin dundin bysmydər mohləg hazrin əmtənə ik zunə bə-
ədimm:

Ter dotr ar yzgin zəvin dundin bysd əmtn niktər bəənə.

En bysd SSSR mel bykldən gişn bəənə. Ar yzgin zəvin
dundin bysd delkən ax kapitalistiçesk ordud bəəcxana: *Anglə,
SSA, Franc, Germanə, Japon.* En bysd əmər ik oln—*kitd*
(En ordig cuharahinə kart deer olz avtn).

Ar yzgin zöv dundin bysd orçlŋgin zöer jahz edldv.

Çiki kezənə—kezənəs naaran ar yzgin zövig dundin bysər bəədg oln əmts enynə orçlŋgin zöeriny edləd bəəhətə. Əmtñ hazr xahlad modd çavçad, an şovu anhuçlad, yntə kergtə jums hazr maltad harhz avad bəəhətə. Ar yzgin zövin dundin bysin orçlŋ ikər xəvrgdz odv. Təərsn moddin, ezgo zerlg teegin ormd əvrtə balhsd boln seləd: kesg minhn tymn zavodmud boln fabrikmyd tosxgdcxav, tərənə hazrmud, sadmud, parkmud bolad, kesg oln təmr xaalhs yzg bolhnur tosxgdv.

Bolv kapitalistiçesk ordar ter ik zərig boln orçlŋgin çidlig kyç-kəlsçnr edlcxaxş. Hazrin sənə, zəərtə hazrmud, fabrik boln zavodmud kapitalistnryn hart bəəcxana, ter kapitalistur bijsnə kədlgo esv—şaz uga ik zöer xuracxana.

Kesg saj kədlmşçnr bijsinnə kyç—kəlsər ter zəərig tednd zööz əgcxana.

Edlvrtñ ərə məçldəd kyrdg kəlsnə mənğ avxas nanə kədlmşçnr bijsnə tərɣn evrəşlŋn jumñ uga.

SSSR-d bolxla tərɣn onhdan.

Cug hazr boln usn, urhmlyn, mal—ahrusna boln hazrin zöer, fabrikyd, zavodmud, elektrostancs SSSR-d bolxla kyç—kəlsərn bəədgdyd cuharannə zöer bolzana.

Sovetin sojuzin kyç-kəlsərn bəədgdyd cuhar evrə çidlinnə kircəhər oln dundin kədlmşt orlcxana.

Kençn kyn kyynə kyç-kəlsər bajzxş. Edn cuhar komuna partin hardvrrar Sojuzinnə socialistiçesk mal—gerən əskz delgrylz jovcxana.

Urokas taldan cagt kex kədlmş.

Daxuləd bəəx dərɣdğç, təvđğç, boln zurhadğç kədlmşmydig kycətn.

NEMR DAALHVR.

Hazrin mohlcg ərəlmydin kartmudig medrldən batlz avxin tölə kex kədlmşmyd.

1. Caas kerçəd hazrin xəvmyd kez avtn. Enyg iigz ketn:

1-kç xalxd bəəx zurasn deer ivtdən yzgdəd bəəx neg xalx caas təvəd, təvsn caasn hatcas yzgsdn hazrmudin zurasig ter caasn deerən deerəsny zurađ avçktn.

Ter hazrmudan oncdny salhad xəəçləđ avçktn. Kerçz avsn mohlcg hazrin xəvmydən ɵngtə caasn deer delgçkəd, tus—tustny zurasarn kerçəd avçktn.

Tiigəd hazrin xəvmyd bolhig hurvadar kerçz avtn.

Kemr ɵngtə budgta caasn uga bolxla, ter kerçz avsn hazrin xəvmydən ɵngtə budgta krandaşmudar es giz budgar budz bolxmn.

2. Kerçz avsn hazrmudin xəvmydən tednə ik baharny daraldulad təvçkəd, caasna, es giz tetradin xalx deer naaçktn.

Tednənnny dornny nermydyny biçz orktn.

3. Hazrin ərəl mohlcgmudin kartmudin ylgrymyd kez avcxatn;

a) Zergdny xojr tɵgrg zurçktn. Ter tɵgrgig iigz ketn: neg nərnxn caas kerçəd avçktn. Ter nərnxn çasnannny neg yzyrynny çasnannny xalxyny tal dundny hoodan zogsdg kəşyrər xatxad torhçktn. Ter kəşyrəsn avn ter nərnxn caasn deerən 73 mm. toolad nyk harhçktn, ter nyklsndən krandaşyn yzyr orulz xatxçkad tyygərn xatxata kəşyrig tɵgəlyləđ tɵgrgər zurađ avçktn.

b) Neg tɵgrg deerny „zyn“ yzgin ərəl mohlcg giz biçtn, naatk tɵgrg deerny „Barun“ yzgin ərəl mohlcg—giz biçtn.

v) Ter tɵgrg bolhna dotrny hazriny xəvmydən naacxatn.

g) Hazrin xəvmydin boln dalasin cuharany nerdiny biçcxatn.

Ax orn—nutgud mohlcg hazrin xamahurny bəəcxadgig medrldən batlz avxin tölə kex kədlmşmyd.

4. Iim orn—nutgudin kevinny çasnd kerçz avcxatn: SSSR, SŞA Anglig: Francig, Germanig, Japonig.

Urđk kədlmştən kesnlərn ədlər enyg kecxatn. Ylgry kevinny.

II-kç zurasnas xələtn (33-kç xalx).

Ter orn—nutgudan oln zysn ɔngtə budgar budz orktn.

5. Kerçz avsn orn—nutgudan ik baharn̄ darahin̄ olz naatn, tednən caasna es giz tetradin xalx deer naacxatn.

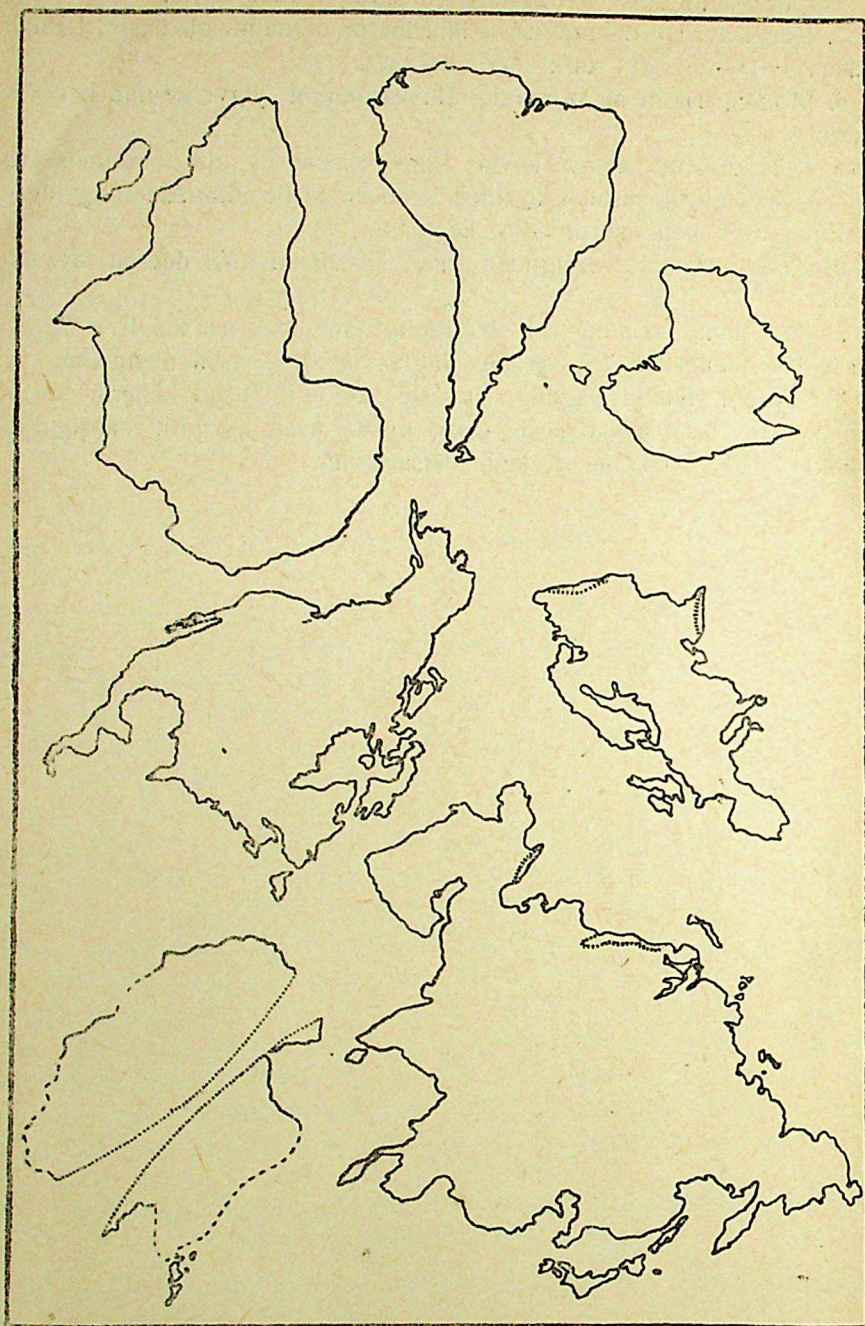
6. Mohleg hazrin ax orn nutgudin kartmudin ylgyr kevin̄ kez av-
cxatn:

a) II-kç zurasnd bæsn kevlə ədlər caasna es giz tetradin xalxd Jevrop, Az̄b xojrig zurtn, I-kç, zurasnd bæsn kevlə ədlər Amerikig zurtn. Enyg urdk kədlm̄slərn ədlər kecxatn.

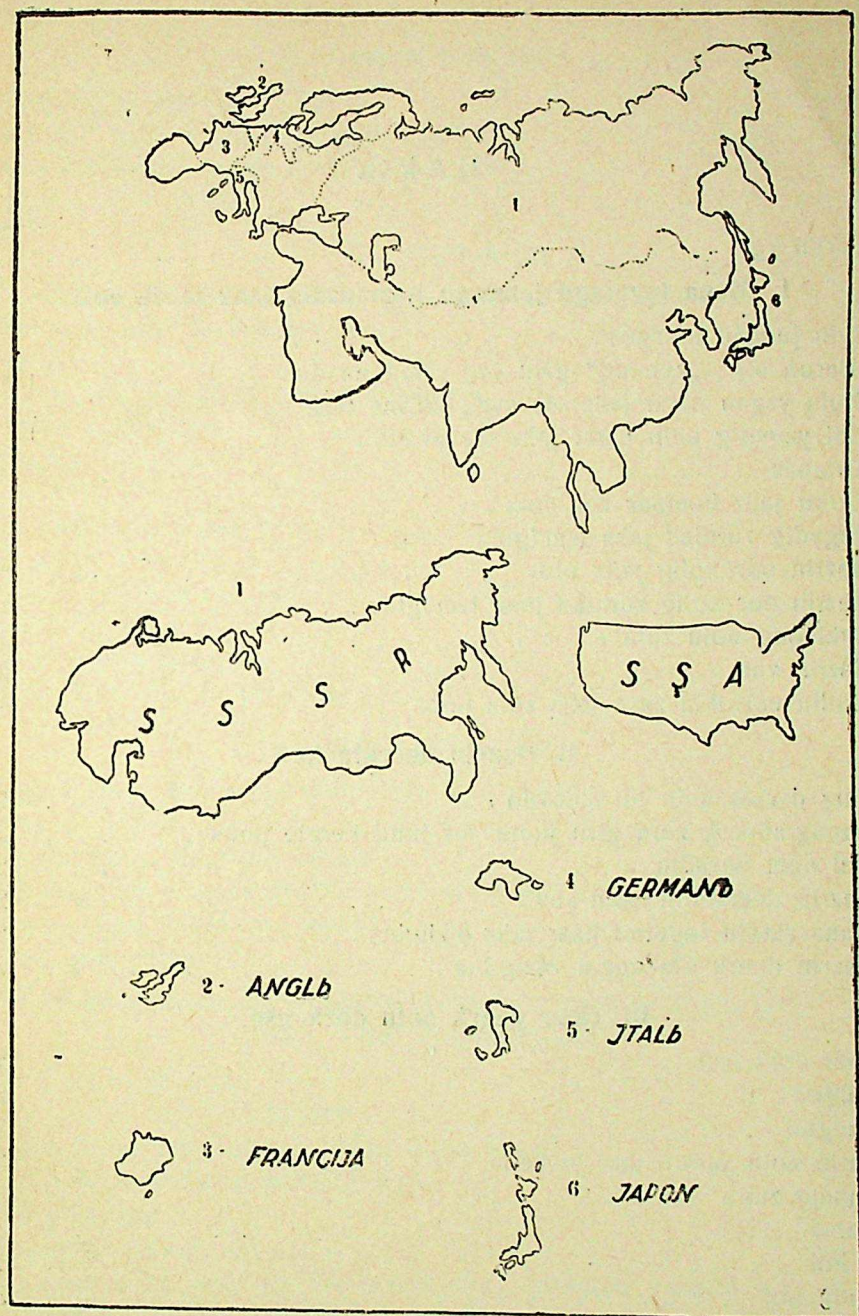
b) Kerçz avsn orn—nutgudan zursn hazrin xəvmyd deerən təvz na-
acxatn.

Jevrop boln Az̄b deer orn—nutgudig jahz təvz naaxig II-kç zuras-
nas xələtn. Amerikd SŞA—g jahz bağtaz təvxig—evrən medcxatn.

T e m d g. Ivtən yzgd̄dg caas iigz kədmn. Biçkn kənçrig şamin
tosnd es giz narn əvsnə jasna tosnd norhz avad, tyygərn caasig zyl-
gxmn, tiigçkəd xagstln̄ arççkad, xaksaçkxm̄n.

I-kç. Zurasr.

II-kç Zurasn.

H A R G.

Tyryn yg	Xalx. 3
--------------------	------------

I. Mana tögəlnd jamaran hazr bəxig jahz medz bolx.

Bidn jungad teeryvdn	5
„Barun bij“, „zyn bij“ gisn yzg sələd bəədmn	7
Əmtn yzgən narar jahz olz avdg bolsna tusk	7
Hol yzgydig bidn narar jahz olz avuvdn	9
Kompas	10
Evrən jahz kompaz kez bolx	11
Yzgydig zuruləd jahz temdgldv	11
Hazrin ər xolig jahz oldv	12
Hazrin ər xolig zuruləd jahz temdgldv	13
Bykl əng boln zura	14
Hazrin zura	14
Şkolin ərğntkin zura jahz zurz bolx	19

II. Hazrin deerkin kev.

Irmg deerəs bidn ju yznəvdn	20
Topografiçesk zura gisn jumb, ter jund kergtə jumb	21
Uul deer davşlhn	23
Hazrin deerk oln zysn kev	25
Mana şkolin tögəlnd hazr jahz olzlgdna	26
Hazrin deerk oln əngər olzlgdna	26

III. Hazr deerk boln dork usn.

Hazr dork usn	29
Bulgud	29
Xudgud	30
Xurin boln xavrin usn ju kenə	31
Aqhajg zuux	32
Horək	33
Ik hol	37
Uulin hol	37
Kyn hol ig jahz olzlina	39
Nur boln prud	39
Nur	40
Ulm	41

Tylən ulınd	43
Tengş	43

IV. Geografiçesk kart.

Geografiçesk kart gisn jumb	46
Zura boln geografiçesk kartig dyncyllhn	46
Kartd orn-nutgin hazrin deerbig jahz zurdv	49
SSSR-n hazrin deerk	60

V. Hazrin mohlcg.

Kezənə xuuçna cagt əmtn hazrig jamaran giz medzəsənə tusk	51
Hazrin kev boln ik bahn̄	52
Globus	53
Hazrin mohlcgin deer̄ deer̄ jun bənə	53
Negdgç hazr erglhn	54
Jevropas Amerikyr	57
Hazr boln Narn	58
Ədr boln sə jun deerəs boldv	59
Polysmud boln ekvator	60
Globust yzg jahz ilhz bolx	60
Hazrin mohlcgin kart	62
Hazrin zildən kəndrlhn	63
Hazrin mohlcgin dulan kiitnə bysmyd	65

VI. Pogod boln klimat

Pogodig medz avx kend boln juuna tələ kergtəv	68
Evrənn̄ şkoldan jahz bidn pogod şinzlvdn	69
Pogodin tuskar ju medx kergtəv	75
Bolx pogodig urdasn̄ medlhn boln mu pogodla nooldlhn	79
Zildən pogod jirdən jahz solədv	80
Klimat gisn jumb	83

VII. Mohlcg hazrin oñ—oñhdan bysmydər bəəx orçlgin boln əmtnə bədl. Tropiçesk bys.

Tropiçesk bysin orçln	84
Tropiçesk ə—şuhu modn dotr	85
Tropiçesk ə—şuhu modnd bəədg əmtə jums	90
Tropiçesk ə—şuhu modna urhlmd	92
Afrikin savanar	93
Nəgrmydin selənd ədr	96
Tropiçesk bysd jamaran əmts bəəcxadv, jamaran kədlmş tedn kecxadv	97
Tropiçesk bysin əmts jahz bəəcxadv	99
Nəgrmydin selə kyyçlhn	100
Kədəd	102

Kliitn yzgydin bysmyd.

Kliitn yzgydin bysmydin orçln	107
Ar yzgin mēstə dala	107
Ar yzgin mēstə dalan adusd	108
Polərn ordar əmtn jahz bəəcxadv	109
Eskimosmudin aṇnlhn	111
Ar yzgin polysur	112
Mēs xamxlz jovdg kermn Ar yzgin Mēstə dalad	113
Əmn yzgin polysd Jun bəədv	114
Tundr	116
Nencmyd jahz bəəcxadv	117

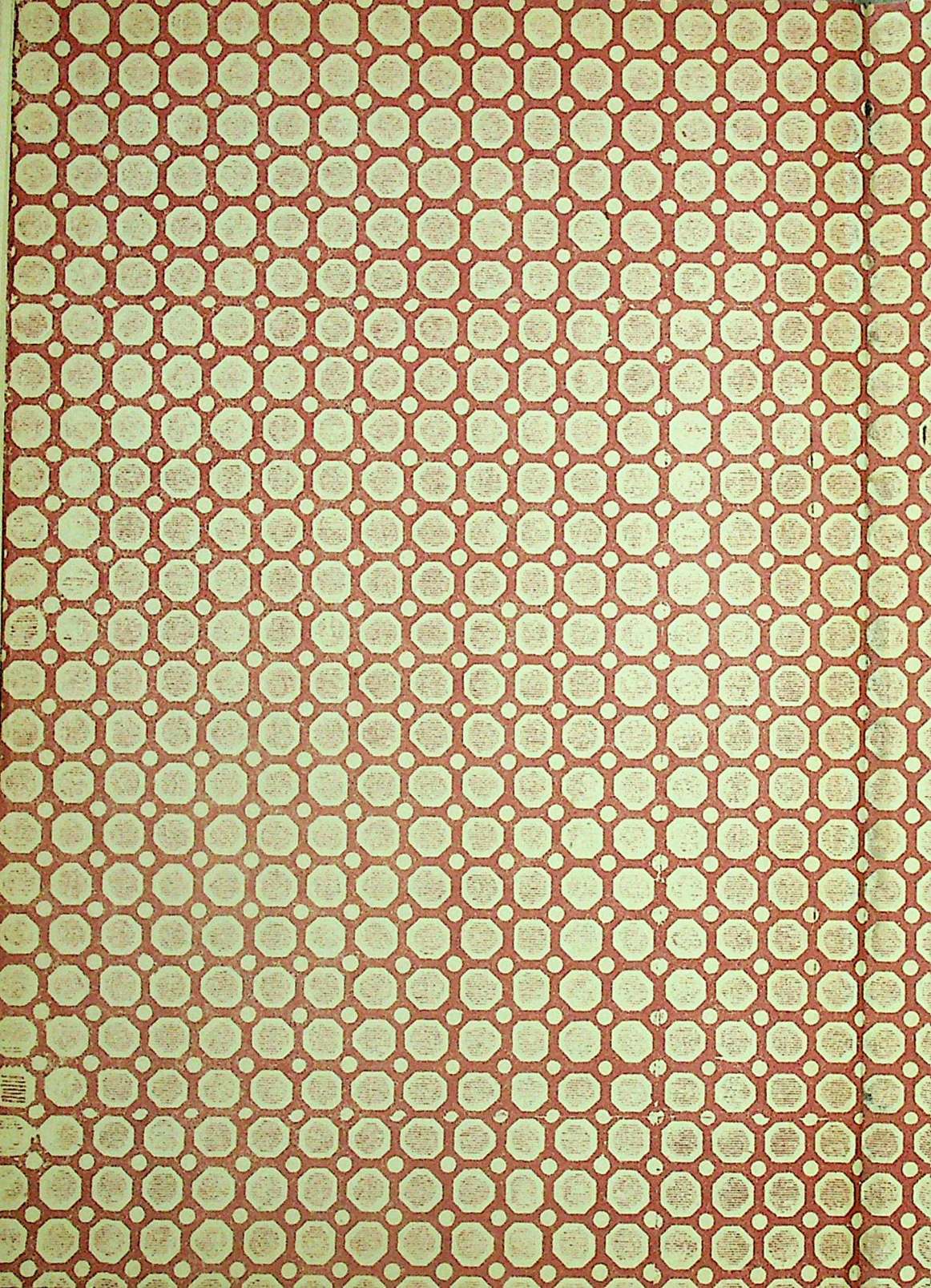
Zəvin dundin bysmyd.

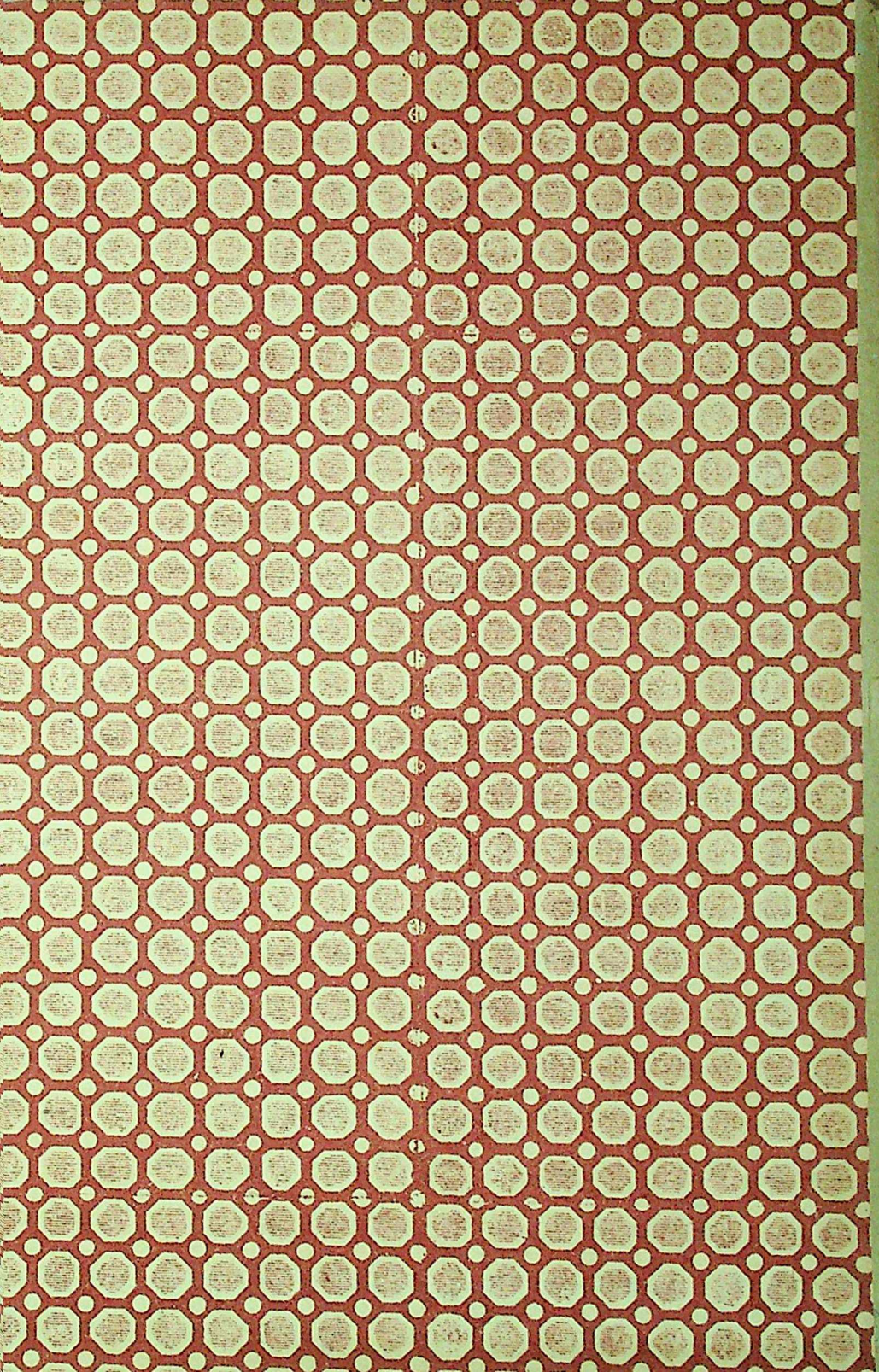
Zəvin dundin bysmydin orçln	120
Samolet deer polərn tēgrgəs avn tropik kyrtl	120
Tajgad	123
Teegt	125
Tərənə hazr dundahur	127
Zəvin dundin bysin dulan xəvdnə	127
Ar yzgin zəvin dundin bysin ax orn—nutgud	128
Ar yzgin zəvin dundin bysd orçlṅgin zəər jahz edlgddv	129

Nemr daalhvr.

Hazrin mohlcg ərəlmydin kartmudig medrldən batlz avxin tələ kex kədlmşmyd	130
Ax orn—nutgud mohlcg hazrin xamahurn bəəcxadgig medrldən batlz avxin tələ kex kədlmşmyd	130

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОЧНОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

В. Г. ТЕРЕХОВА и В. Г. ЭРДЕЛИ

ГЕОГРАФИЯ

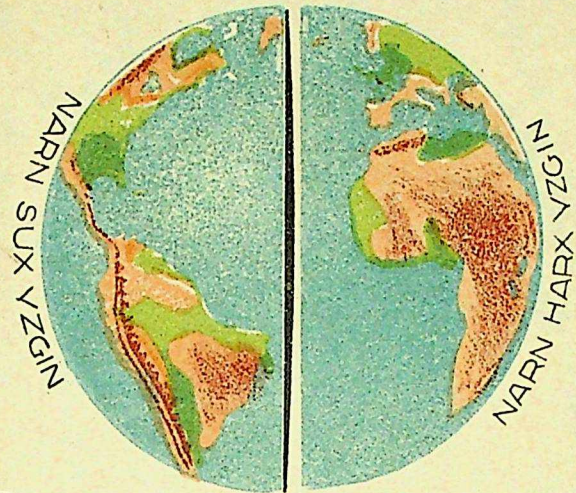
ЧАСТЬ I

ТРЕТИЙ ГОД ОБУЧЕНИЯ

Перев. БОЛДЫРЕВ Б. Ш.

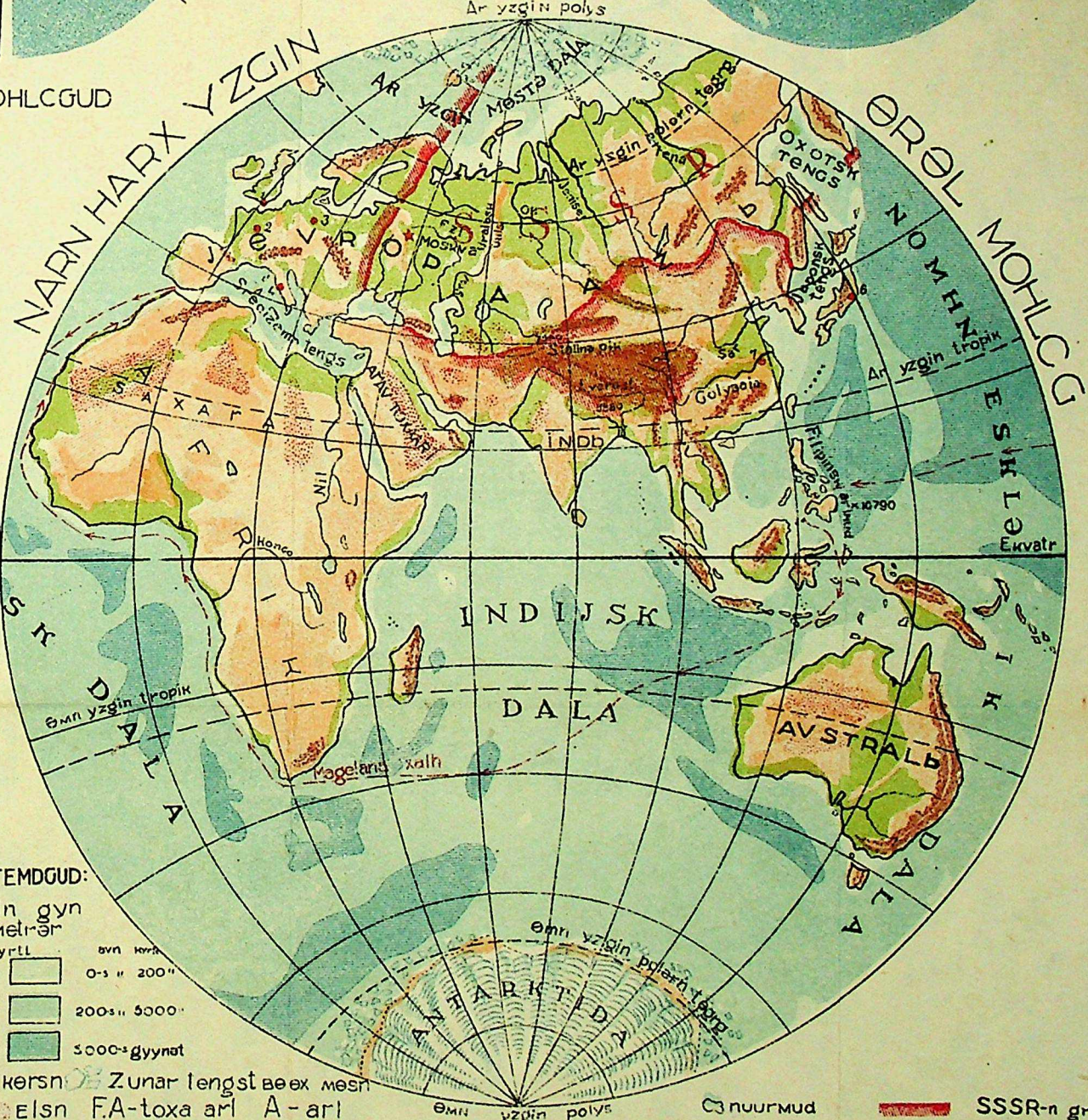
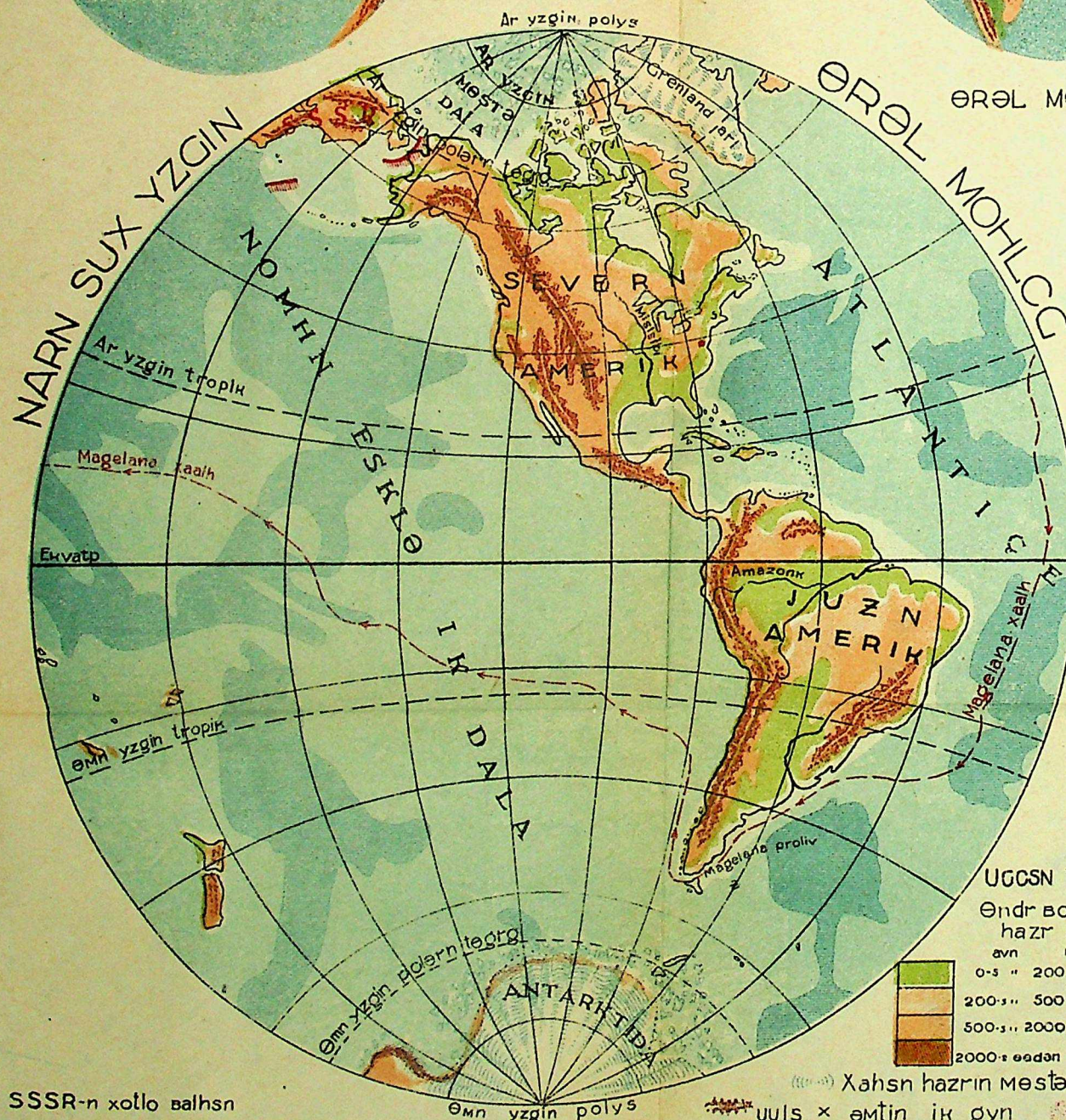
На калмыцком языке

Ө Р Ө Л М О Н Л Г Г У Д

Д. И. ПЕТРОВ
Академик
СССР

Ө Р Ө Л М О Н Л Г Г У Д

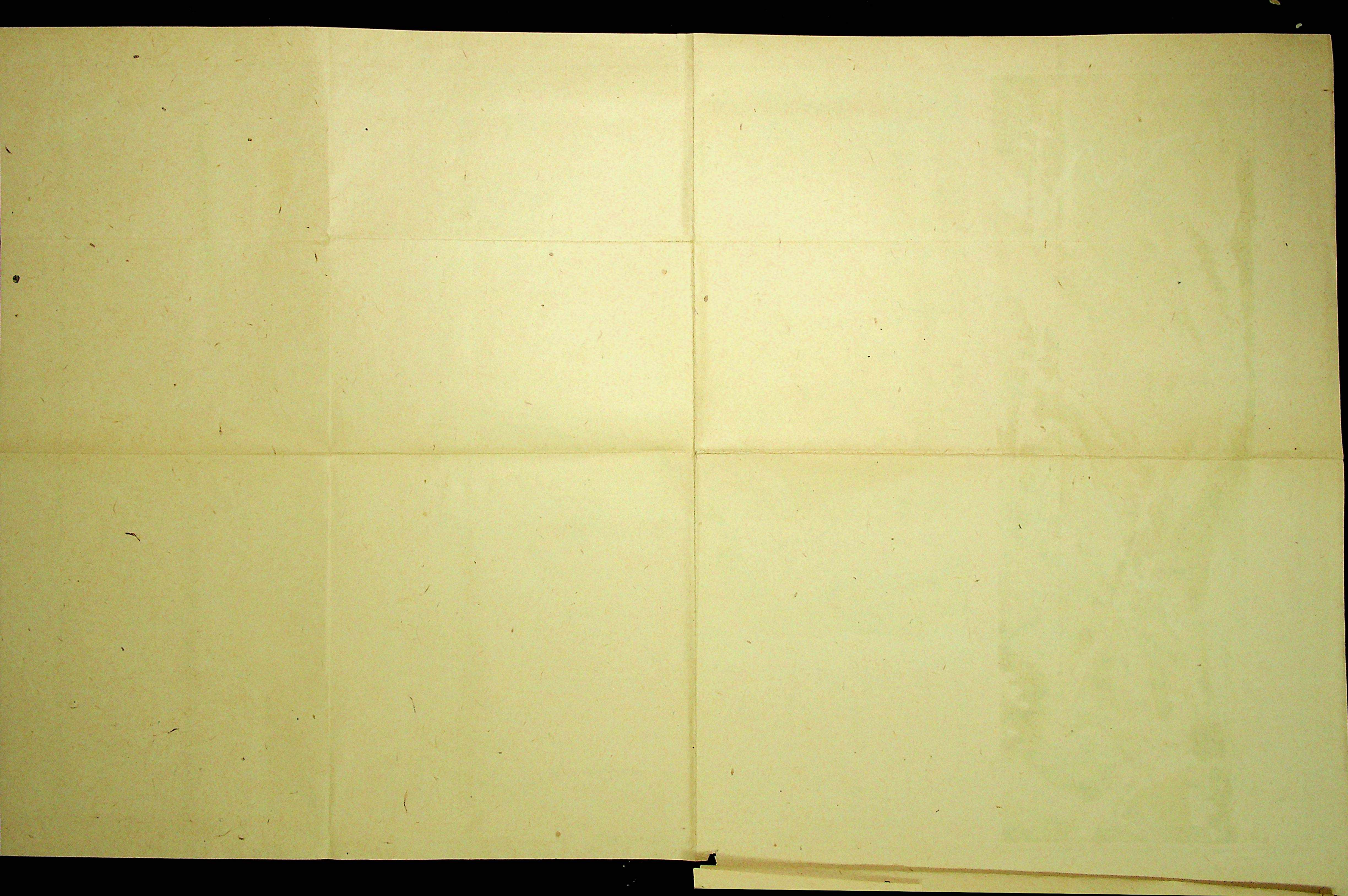

УГГСН ТЕМДГУД:

Өндүрүшүнүн гүлүмдүү мөлөрү		Өндүрүшүнүн гүлүмдүү мөлөрү	
0-5 " 200 "	200-500 "	0-5 " 200 "	200-500 "
500-1000 "	1000-2000 "	2000-5000 "	5000-гүлүмдүү
2000-гүлүмдүү			

★ СССР-н xollo bahlshn
 • Kapitalistichsk orn-nutgudın xollo bahlshn 1. LONDON (Anglb) 2. PARİZ (Franc) 3. BERLİN (Germanb) 4. RİM (Italb) 5. VAŞINGTON (Amerik) 6. TOKIO (Japon) 7. NANKİN (Kitd)
 aıçshn uls: PG Ferexov boln VG Erdeli Byrdashn: NA. Atabekov boln J.J. Solodkov AA. Uliyanov boln V.G. Erdelin jasvr

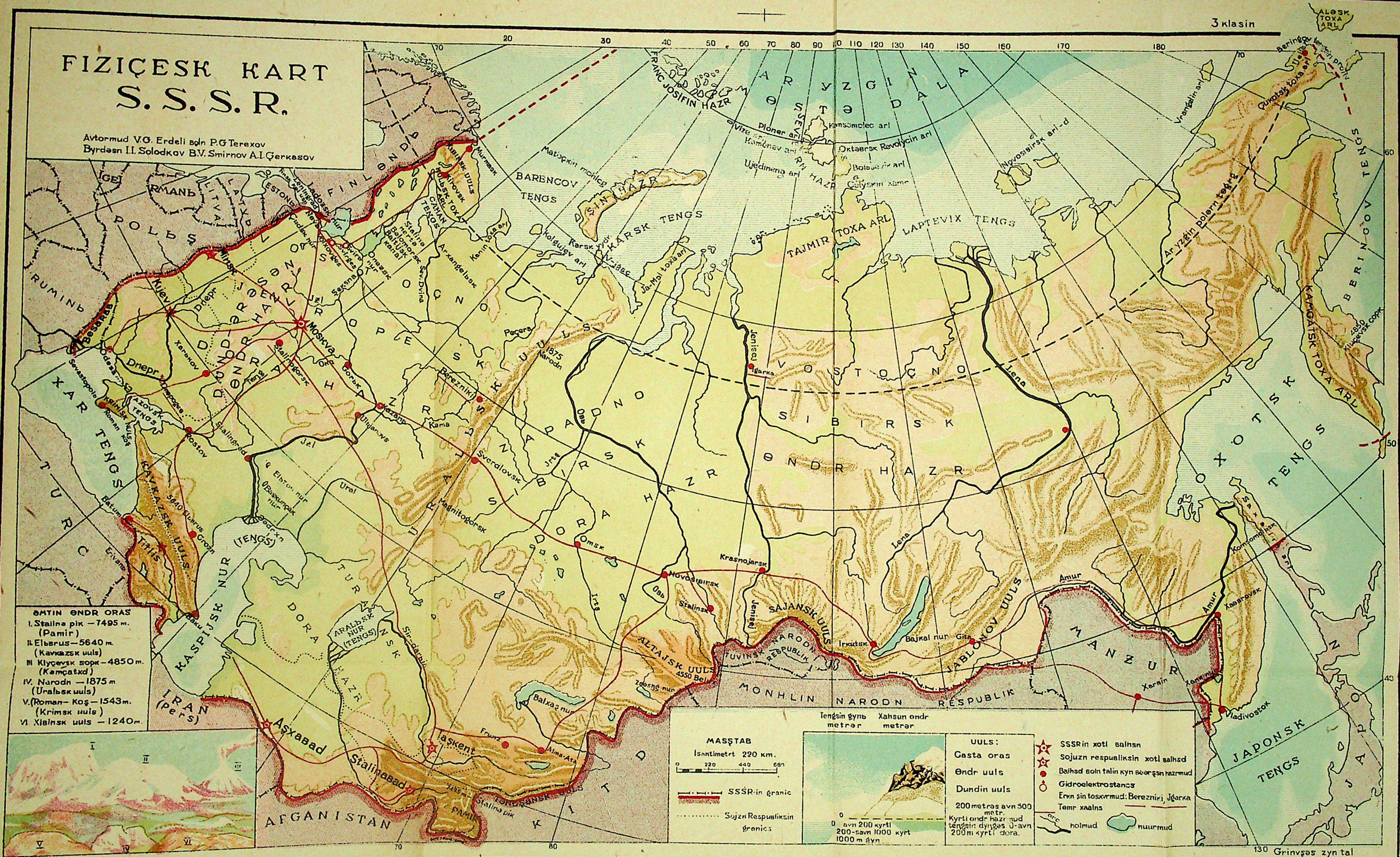
LIBRARY
MOTER

FIZIČESK KART S. S. S. R.

Avtor-mud V.G. Erdeli boln P.G. Terexov
Byrdesn II. Solodkov B.V. Smirnov A.I. Gerkasov

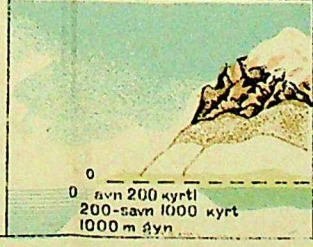
3 klasin

- ƏMTIN ƏNDR ORAS**
- I. Stalina pik - 7495 m. (Pamir)
 - II. Elbrus - 5640 m. (Kavkazsk uuls)
 - III. Klychevsk sopk - 4850 m. (Kamchatka)
 - IV. Narodn - 1875 m. (Uralbask uuls)
 - V. Roman - Koş - 1543 m. (Krimsk uuls)
 - VI. Xibinsk uuls - 1240 m.

MASŞTAB
Isantimetrt 220 km.
0 220 440 660

SSSR-in granic
Sojuzn Respublikin granics

- UULS:**
- Gasta oras
 - Əndr uuls
 - Dundin uuls
 - 200 metras avn 500
 - Kyrtl ondr hazr mud
 - təngsin dyngas 0-avn
 - 200ni kyrtl dora.
- SSSRin xotl balhsn
Sojuzn respublikin xotl balhsd
Balhsd boln talin kyn bəəşşn hazr mud
Gidroelektrostans
Erkn şin toşxv mud: Berezniqi, Jğarka
Temr xalns
holmud
nuurmud

